ڏکيل موتي

عطا محمد حامي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جامي صاحب جي پهرين ورسي ۽
٣- جون ١٩٨٣ع جي موقعي تي شايع ٿيل

”وکريل موتي

(ڇپيل ۽ اڻ ڇپيل مقالا)

ليکڪ

ڊاڪٽر عطا محمد جامي

سهيڙيندڙ

مقصود گل

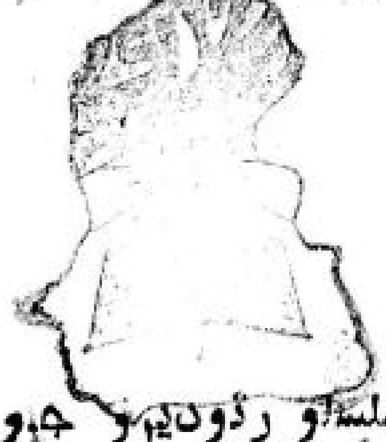

سنڌي ڪتابي سلسلو رڏو ديرو جو پهريون ڪتاب

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڀ حق سهيڙيندڙ وٽ محفوظ

ٽائيٽل:- فتاح هاليپوٽو

اسڪيچ:- قاضي اختر

ڇپائيندڙ:- سنڌڙي ڪتابي سلسلو رتوديرو

ڇاپيندڙ:- المدينه آرٽ پرنٽنگ پريس لاڙڪاڻو

ٽائيٽل ڇاپيندڙ:- نديم پرنٽرس حيدرآباد

ڇاپو:- پهريون

ڪاپيون:- هڪ هزار

سال:- مئي ١٩٨٣ع

ملهه:- اٺ رپيا

ملڻ جو هنڌ:-

١- شفيع بڪ اسٽور لاڙڪاڻو

٢- محمد خان سيال نئون ديرو

٣- اسلام الدين رتو ديرو

ارپڻا

انهيءَ جيجل امڙ جي نالي
جنهن حامي صاحب جهڙي
عظيم انسان کي جنم ڏنو.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"خداگواهه"

سمجهون ٿا تنهن جو ذڪر عبادت خدا گواهه
جنهن سان اچي ٿي روح کي راحت خدا گواهه

—

ٻي ڪا ڏي وچڻ جي ناهي ضرورت خدا گواهه
ڪافي ٿا سمجهون تنهنجي عنايت خدا گواهه

—

جنهن ڏي ڏسين ٿو تنهنکي ٿو ماري ڪرين مطيع
تنهنجي نظر ۾ آهه ڪرامت خدا گواهه

—

تنهن جي قدم قدم سان ٿو محشر بپا ٿئي
تنهن جو هلڻ ٻه آهه قيامت خدا گواهه

—

ساعت ٿئي ٿي سال جي تنبوڪان سوا سڄڻ
تو ساڻ سال پي ٿئي ساعت خدا گواهه

—

ڪنهن سان ٻه ڪائنات ۾ ڪلفت نه ٿا رکون
مذهب اسان جو آهه محبت خدا گواهه

—

تنهن جي گهٽن جي ڳالهه جڏهن ياد ٿي پوي
وسري وڃي ٿي ساري شڪايت خدا گواهه

—

جنهن ۾ ضمير کي ڪا ضرورت ضرر وجهي
تنهن زندگي جي ناهه ضرورت خدا گواهه

—

جنهن ساڻ ڪائنات کي قائم رکيو وڃو
سا آهه تنهن جي عشق جي طاقت خدا گواهه

—

دشمن ٻه ڪو اڱڻ تي لڙي تو اچي نه پو
"حامي" ڪريون ٿا ان جي ٻه عزت خدا گواهه

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جم:- ۱- جنوري ۱۹۱۹ع وفات ۳- جون ۱۹۸۳ع

هڪڙو حامي ڇا رسي ويو آهي
شهر ميرن جو رلي ويو آهي
هر طرف رنج غم پيو ڏسجي
سنڌ جو ساز ڳي ٽٽي پيو آهي

"بدر" قريشي
ڪراچي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"وچـــور"

ادارو ....

پلاءُون ۽ پيرا ....

سهاڳ ....

پريت ۽ پچار ....

هن مجموعي متعلق ....

کهڙن جا مخدوم ١

راڻيپور جا پير ١٩

پاڳارا پير ٢٣

ڪنڊڙيءَ جا ڪلتار ٢٩

ڪلجڳ جو ڪاپڙي ٣٧

خيرپور جي حڪمرانن جون علمي ۽ ادبي خدمتون ٤٢

خيرپور جا ڪوهيري ٤٩

خيرپور جا مري بلوچ ٥٣

رياست خيرپور ۾ تعليم ٦١

ڪرڙي جو داستان ٧٢

سچل جو ڪلام ۽ ان جا ناشر ٨٠

سچل سائينءَ جو فارسي ڪلام ٨٤

سچل سائين جو آفاقي پيغام ٩٠

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اداري پاران ....

سنڌڙي ڪتابي سلسلي جو بنياد چند سڄڻن جي سهڪار سان ١٩٨١ع ۾ رکيو ويو هيو مگر ڪن مجبورين ڪري اسان پنهن جي پروگرام کي عملي چادر ڍڪائي نه سگهياسون.

اسان کي خوشي آهي جو اسان پنهنجي هن ڪتابي سلسلي جي شروعات سنڌ جي ڄاتل سڃاتل استاد، اعلي اديب، مهان محقق ۽ شهنشاه شاعر ڊاڪٽر عطا محمد حاميءَ جي ڪتاب وکريل موتي سان ڪري رهيا آهيون.

"وکريل موتي" حامي صاحب جي ڇڙوڇڙ مقالن جو گڏ آهي جيڪو اوهان جي هٿن ۾ آهي. اوهان هاڻ وکريل موتين کي ڳڪي ٽوري ۽ پوريءَ ريت پرکي اسان کي اسان جي اوڻاين کان واقف ڪريو ته جيئن اوهان جون نيڪ صلاحون ۽ مشورا اسان کي پنهن جي آئينده پروگرام سنوارڻ ۾ مددگار ٿين.

قاضي عبدالحي "قائل" سرشاري

نگران

سنڌڙي ڪتابي سلسلو

رتوديرو

٢٣- مئي ١٩٨٣ع المنظر رتوديرو

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پهريون ۽ پيرا ....

سنڌڙي سڳوريءَ هر دور ۾ پنهنجي ڪک مان اهڙن عظيم انسانن کي جنم ڏنو آهي، جن پنهنجي ذات جا ڏيا ٻاري، جهل ۽ ظلم جي اونداهي راتين سان جنگ جوٽي، جڳ کي روشن ڪري دم ڏنيو آهي. اهي عظيم انسان پنهنجا فرض پورا ڪري پاڻ ته اڻ ڏٺل ڏيهه جا وڃي واسي ٿيندا آهن پر سنڌن نانءَ جڳن تائين هن جڳ ۾ رهندا آهن.

اهڙن انسانن ۾ ڊاڪٽر عطا محمد حامي به هڪ اچي وڃي ٿو. حامي صاحب وڏو تاريخدان، بي ريا محقق ۽ باڪمال شاعر هو. سندس لکيون سنڌي ادب جي واڌاري لاءِ وڏو سرمايو آهن انهن کي سهيڙڻ ۽ شايع ڪرڻ اسان جو قومي فرض آهي.

فرض کي سڃاڻندي مان به ڊاڪٽر صاحب جي ڇڙڇڙ ٿيل مقالن کي سهيڙي وکريل موتي جي ناڻي سان علم دوستن جي اڳيان پيش ڪري رهيو آهيان. اهي مقالا مختلف رسالن ۽ اخبارن تان هٿ ڪيا ويا آهن، جن ۾ نئين زندگي، پيغام تعليم اخبار ۽ هلال پاڪستان وغيره اچي وڃن ٿا. "ڪرڙيءَ جو داستان" ڊاڪٽر صاحب جو آخري ۽ اڻ ڇپيل مقالو آهي جيڪو پاڻ جناح اسپتال مان بيماريءَ جي حالت ۾ ڊاڪٽر عبدالمجيد ميمڻ صاحب ڏانهن موڪليو هيائين.

ڇاڙيءَ ۾ آءٌ ڊاڪٽر عبدالمجيد ميمڻ صاحب، علي احمد بروهي صاحب، فتاح هاليپوٽو صاحب، نواز علي شوق صاحب، قاضي خضر حيات صاحب، ادا قاضي صاحب، اختر حيات، ديوان اندرلال، نثار حسيني مختيار گهمرو ۽ منظر حيات جن جو ٿورائتو آهيان جن صاحبن هن ڪتاب جي سهيڙڻ ۾ مون جي مدد ڪئي.

ان ڪان سواءِ نور محمد بلوچ، خادم حسين جي. شيخ جبدار علي ٽي. کوکر ۽ عبدالرزاق چانڊيو جو به ٿورائتو آهيان جن رات ڏينهن محنت ڪري ٿوري وقت ۾ ڪتاب ڇاپي ڏنو.

پهريون ۽ پيرا، گهڻي گهڻيان ڪمترا.

مقصود گل

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

الــف

٤٨٦

”مهاڳـــ“

سنڌ جي علمي، ادبي، ثقافتي ۽ سياسي تاريخ نهايت روشن آهي، پر وقت، حالتن، اسان جي اڻوجهائي ۽ ڪسر نفسيءَ سبب ان تي ڪارا ۽ اونداها ڪڪر ڇانئجي ويا آهن. چوندا آهن ته ”سج ڪو تريءَ هيٺان لڪو آهي؟!“ ان مصداق مطابق، سنڌ جي سونهن جو سوجهرو، وچ وارا وراڪا ڏيئي، ڪڪرن ڪي ڪتيءَ نمودار ٿي، پنهنجي تجلي جي تاب سان، اکيون ڪيرڀون ڪندو رهيو آهي. سنڌي سيتا جي سندرتا تان اونداها پردا هٽائڻ جي سلسلي ۾ جهڙي پاهرين عالمن، مورخن، محققن ۽ سياحن پنهنجون صلاحيتون صرف ڪيون آهن؛ اتي سنڌ جي سپوتن به وسان ڪين گهٽايو آهي، ۽ ان جي سينڌ سنوارڻ ۾ پنهنجي سڄاڻپ، سچيتائي ۽ سچائيءَ جو ثبوت ڏيئي، خواب کي سايبان ڪري ڏيکاريو آهي.

سنڌ جي اهڙن عالمن، مورخن ۽ محققن ۾ ڊاڪٽر عطا محمد حامي مرحوم جو نالو به نمايان حيثيت رکي ٿو. هو خوش خلق، خوش اخلاق ۽ شاهه خرچ انسان هو. وير وروڌ، بچاء ۽ بيزاري، نفرت ۽ حقارت هن جي ويجهو ئي نه ايندا هئا. انسان دوستي، رواداري، سڪ ۽ ساڃاهه، مهمان نوازي ۽ وفاداري عفو ۽ درگذر، ڏکن کي سکن جي سونهن سمجهڻ، لڙڪن کي

مرڪن ۾ لڪائي، ڪل ۽ خوشيءَ جي ورڪا ڪري، محفل کي مرڪائڻ سندس مزاج ۽ فطرت جون خوبيون ۽ خصوصيتون هيون هو سراپا سڪ ۽ سڪاءُ هو. حق جو هوڪو ڏيڻ، ۽ سچائي جو وکر وهائڻ ۾ مصلحت جي مچتا جو قائل ڪونہ هو. جنهن کي سچائي ۽ سچيتائي سمجهندو هو اهو بي ڌڙڪ بنا روڪ ۽ رنڊڪ جي چئي ڏيندو هو.

هو بنيادي طرح شاعر هو ۽ سنڌي زبان جو بي نظير شاعر. جمال جو جلوو ۽ محبت جو منهاج سندس شاعريءَ جو مرڪز ۽ محور آهي. فن جي پختگي، فڪر جي گهرائي، روايت ۽ جدت جو امتزاج، اسلوب بيان جي ندرت، علم عروض جي فن جي قواعد ۽ ضوابط جي پابندي، رواني ۽ بي ساختگي سندس شاعريءَ جون نمايان خصوصيتون آهن. اهوئي سبب آهي، جو سندس شعر براهِ راست دل تي اثر ڪري ٿو، ۽ پڙهندڙ ۽ ٻڌندڙ تي وجداني ڪيفيت طاري ڪري ڇڏي ٿو.

هو شاعر هجڻ سان گڏ محقق، مورخ ۽ نقاد بہ هو. تنقيد ۽ علمي معاملن ۽ مسئلن ۾ ڪنهن جو بہ رياءُ نہ رکندو هو. جيڪو سچ سمجهيائين، اهو چوڻ کان ڪڏهن بہ نہ ڪيٻايائين. تاريخي ۽ تحقيقي مقالن لکڻ وقت وڏي ڇنڊ ڇاڻ ۽ کوجنا ڪندو هو. ڪوشش وٺي اصلي ماخذ ڏسندو هو، ۽ انهن جو بہ تنقيدي جائزو وٺندو هو. ڪابہ ڳالهہ هڪدم قبول نہ ڪندو هو پر روايت کي درايت جي ڪسوٽيءَ تي پرکڻ جي ڪوشش ڪندو هو. ماخذن هٿ ڪرڻ ۾ وڏا واجهہ وجهندو هو ۽ پنهنجن پيارن کي تپائي ڪڍندو هو. جڏهن بہ پنهنجي ڪنهن مخلص محب، پياري ۽ ظالم سان ملندو هو تہ اهائي ولڙ هوندي هيس، تہ فلاڻي ڳالهہ هٿ ڪري ڏيو، فلاڻو

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪتاب نہ مليو تہ تہان جو خبر ڪونهي، فلاڻو بياض ڪنهن
بہ صورت ۾ ملڻ گهرجي، فلاڻو قلمي ڪتاب اڃا نہ مليو آهي.

علمي ۽ ادبي دنيا ۾ اهڙيون شخصيتون ورلي نظر اينديون
جيڪي مختلف علمن ۽ فنن ۾ مهارت رکنديون هجن. دنيا جي علمي ۽
ادبي تاريخ تي اک ورائبي ڏسبي تہ اهڙي شخصيت ڪا ورلي نظر
ايندي، جيڪا علمي ۽ تحقيقي مرتبي ۾ بہ نمايان حيثيت جي
حامل هجي، تہ باڪمال شاعر جي اوصاف سان بہ آراستہ هجي.
اسان کي خوشي ۽ فخر آهي، تہ سنڌ جي سپوت ڊاڪٽر حامي
مرحوم ۾ اهي وصفون ۽ صفتون بدرجہ اتم موجود هيون.

ڊاڪٽر حامي مرحوم پنهنجي پي- ايڇ- ڊي جي مقالي
۾ پنهنجي تحقيق، جستجو ۽ تاريخي ڇنڊ ڇاڻ جو چٽو ثبوت
ڏنو آهي. سندس هي تحقيقي شاهڪار خيرپور رياست جي علم
ادب، ثقافت ۽ تاريخ بابت آهي. ان کان سواءِ ڪيترائي
تحقيقي مقالا بہ لکيائين، جيڪي وقت بوقت رسالن، مخزن ۽
اخبارن ۾ شايع ٿيندا رهيا انهن مقالن جو تعلق بہ گهڻو ڪري
خيرپور رياست جي علم ادب، تاريخ، ثقافت، ۽ شخصيتن سان
آهي. ان جو سبب اهو آهي جو مرحوم وڏو محب وطن هو ۽
کيس سنڌ خاص طرح خيرپور رياست سان بي پناهہ محبت هئي.

وڏي خوشيءَ جي ڳالهہ آهي، جو حامي مرحوم جي
لائق شاگرد منهنجي پياري قاضي مقصود گل، پنهنجي قابل
احترام استاد، سنڌ جي سچڻ اديب ۽ شاعر ڊاڪٽر عطامحمد حامي
مرحوم جا تحقيقي، تاريخي ۽ علمي مقالا مختلف اخبارن ۽ رسالن
تان ڪوري ڪٺا ڪيا آهن، ۽ پنهنجي هڙان خرچ ڪري

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪتابي صورت ۾ شايع ڪري رهيو آهي. سندس وفا شعاري، علم دوستي، سنڌي زبان ۽ ادب جي خدمت جو جذبو قابل تعريف به آهي، ته قابل تقليد پڻ. مر مرڪي سندس والد بزرگوار سنڌي زبان جو بلند پايه اديب ۽ شاعر محترم قاضي عبدالحي "قائل" صاحب جنهن پنهنجي فرزند جي اهڙي تربيت ڪئي، ۽ خوش قسمت هو ڊاڪٽر حامي مرحوم جنهن کي اهڙو سلڇڻو ۽ سدورو شاگرد مليو.

مقالن جو مجموعو اوهان جي هٿن ۾ آهي، جيڪو اميد آهي ته پنهنجي اهميت ۽ افاديت جي مد نظر سنڌ جي علمي، تحقيقي ۽ تاريخي ڪتابن ۾ مکيه جاءِ والاريندو

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي
(ت.١٠)
ميمڻ محلو، لاهوري لاڙڪاڻو
١٠ مئي ١٩٨٣ع

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"پريت ۽ پچار"

مون چاهيو ٿي دل کي طراوت اچي ويئي ۽ اعتماد جي ڇڙوڇڙ لکڻين کي هڪ جاءِ تي ڪو ڪري ڪتابي شڪل ۾ ڇپايو وڃي ته اسان ٻارن جو گذر روزگار ٿي آهي، ۽ جن جي سانجهي ڪڏهن هوڪو اچي سهڙي آهي تن لاءِ ته اهڙي خوشخبري هڪ وڏو آٿت آهي. ته ڏيهاڙي، اهڙي ڪا هرويرو نافت به نه آهي. اچا ڪي آهن جو ڪي سنڌ جوهه ۾، جي دونهين دکايو آس وسايو ويٺا آهن ان آس تي پيا ڏڪڻون ته وارثن وارا آهيون ۽ سنڌ ڪا سڄي ٽيڻ واري ٽيم نه آهي! صدين کان دود پيو دکندو اچي! نه ته جاني اڄ زماني ۾ جنسا بي رخيءَ واري واءُ پيئي گهلي، تنهن ته خلق جا وڻ لوڏائي ڇڏيا آهن. وڃڻ وارو ته راهه رباني وٺي، وڃي ٿو آسودو ٿئي، پر هتي سندس پونئر دڪان ئي بند ڪري ٿا ڇڏين. اوطاق ئي سڃي پينگ، جن هتي ڪو اهڙي نالي وارو جاٿو ئي نه هيو!

سچ ته سهڻا سائين هر زندگي ۾ سمايل آهي، پوءِ اهنو گاهه جو تنڪو هجي يا انسان. ڪائنات جي ذري ذري ۾ اهو جوهر موجود آهي. اها فقط اسان جي اکين جي اوڻائي آهي جو انهن کي ڏسي نٿا سگهون جن کي روح ٿا چئون. يا وري اسان جون اکيون سواءِ ٽوٽڙن جي، پچ کي ڏسڻ جون هيراڪ ٿي ڏ آهن. يا اچا به وري اکين هيرندي اڻڌا آهيون جو سچڻ سامهون

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوندي وينا هثوراڙيون ڏيون. راڪا ۽ رکوالا به ته ڪي وڻجهار ٿي ٿيندا جي مالڪ موتي سڃاڻن ۽ سندن قدر قيمت ڄاڻن، باقي جي لوهه ڪٽيون لوهار تن کي ڪهڙي ڪل پوندي؟ جن جي پنهن جي اندر ۾ خيال جي گهرائي آهي، پيءَ زندگيءَ جي عميق ۾ به اهي ئي لوپيا جهاني پاڻي سگهندا. جي دليون فقط متاڇري تي گذر سفر ڪرڻ جون عادي آهن اهي ته سطحي ڪک پن ئي پسي سگهنديون الله پاڪ اوهانکي پنهنجي ارادن ۾ ڪاميابي عطا ڪري ۽ استاد حاميءَ جي ”پربت ۽ پڇار“ کي اڳيرو ڪرڻ جي توفيق بخشي. آمين

دعاگو

علي احمد بروهي

٣٨- اي سنڌي مسلم هائوسنگ
سوسائٽي ڪراچي
١٦- مئي ١٩٨٣ع

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن مجموعي متعلق

سنڌ ۾ وقت بوقت بلند پايه اديب ۽ شاعر ٿي گذريا آهن. ناميارن عالمن، محققن ۽ شاعرن ۾، استاد عطا محمد حاميءَ جو نالو نه وٺي، سچ کي ترڪ ڪرڻ جي مترادف ٿيندو.

ساڻس ڪيئي ملاقاتون ڪيم ۽ ڪيئي ڏهاڪا ٿيا. انهن ٿورن جي پڙاڏي ۾ علم جي پالوٽ، گفتار جي رفتار ۾ ناصحانه نڪتا، خلوص ۽ سنڌي زبان لاءِ سچي محبت ڏٺم. زماني جي زيب خاطر "ڊاڪٽري" سند ته عمر جي آخري حصي ۾ کيس ملي، مگر انهيءَ زينت، زيبائش ۽ ظاهري ڏيک ويک کان سندس مقام گهڻو مٿاهون هو. هو زنده دل ۽ نيڪ نيت انسان هو، ۽ هميشه هشاش بشاش نظر ايندو.

سندس مضمون ۽ مقالا، سنڌ جي معياري رسالن ۽ اخبارن ۾ طويل مدت کان شايع ٿيندا رهيا، جن ۾ صداقت، سوچ، لوچ، ۽ حد کان زياده عرق ريزي شامل آهي. حالانڪ جامي صاحب هروقت عوامي لهجي ۾ آجيان ڪندو هو، مگر سندس اديبانه انداز ۽ شريفانه گفتگو، وڏن وڏن محققن جي دلين تي چانئيل رهي، مخلص ۽ مهمان نواز ته حد درجي جو هو. ڏکي سکي دوستن ۽ دل گهرين جي ڪم اچڻ سندس عادت ۾ شامل هو. هن پنهنجي ضلعي جي تاريخ ۽ ثقافت کي سنڌ جي عوام آڏو آڻي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ تحسين جوڳو ڪم ڪيو، خاص ڪري سچل سرمست ۽ رچل جي فڪري گهرائيءَ بابت سندس محنت صدين تائين ساراهي ويندي.

هي مجموعو، سندس لائق شاگرد ۽ سنڌي زبان جي ناماري شاعر، محترم قاضي مقصود "گل" جي دلي عقيدت جو مظهر آهي. مواد گهڻي ڀاڱي ڇپيل آهي، مگر ڪجهه اڻ ڇپيل مواد به، فاضل مرتب هٿ ڪري، استاد حاميءَ لاءِ جنهن عقيدت ۽ احترام جو ثبوت ڏنو آهي، ان لاءِ هو ڪروڙين [illegible] لهڻيون.

سنڌي ادب جو ادنيٰ خادم

ميمڻ عبدالغفور سنڌي

غفور آباد، ميمڻ محلو

لاڙڪاڻو ۲۴- مئي ۱۹۸۳ع

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بسم الله الرحمٰن الرحيم

"ڪهڙن جا مخدوم"

خيرپور ضلعي جي شهر ڪهڙن جا مخدوم هڪ اهڙي مشهور معروف خاندان سان واسطو رکن ٿا جو پاڻ سان هڪ وڏو تاريخي پس منظر رکي ٿو ۽ جنهن تي نه فقط سنڌ پر هند ۽ پاڪ جي سموري سرزمين ناز ڪري ته بلڪل بجا ٿيندو. اهي مخدوم حضور پاڪ ص جن جي پياري چاچي حضرت عباس جو اولاد آهن. سندن وڏو ڏاڏو مخدوم محمد ابراهيم (١) خليفه معتصم جي ڏينهن ۾ عرب جي آبادي ڇڏي دين جي اشاعت لاءِ سنڌ ۾ آيو ۽ نيرون ڪوٽ (حيدرآباد) جي ڀرسان ڪلور جي ٽڪريءَ وٽ سڪونت پذير ٿيو. هو هڪ باڪمال درويش هيو. دين ۽ دنيا جي علوم جو اڪابر ۽ عالم باعمل هيو. عام طور تي کيس ڪلور وارو بزرگ، ڪري سڏيندا هيا. اهو لفظ گهڻي استعمال سبب ڪلهوڙو مشهور ٿي ويو آهي ۽ سنڌ جي عباسين تي ڪلهوڙا جو نالو به اتان ئي پيو آهي

---

(١) محمد ابراهيم بن اسحاق بن معروف بن محمد بن عبدالله بن محمد بن علي بن عبدالله بن عباس رضي الله عنهم .

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مخدوم محمد ابراهيم کي ٻارهن فرزند هئا. هن ٨٣٨ هجريءَ ۾ ڪن چورن هٿان شهادت جو پيالو پيتو. ان کان پوءِ سندس دستار شريعت سندس وڏي پٽ مخدوم عبدالله تي پهتي، جو خدا جي خلق کي شريعت ۽ طريقت جي تلقين ڪري ٣٩٢ هجري ۾ سائين جو سڏ سڻي لبيڪ چئي لڏي ويو. ان کان پوءِ سندس ڇهن پيڙهين تائين مخدوم جمال الدين، مخدوم عبدالله، مخدوم يحيٰي مخدوم محمد هڪ ٻئي پٺيان ڪاور ۾ آبائي خلافت جي مسند کي زيب بخشيندا رهيا. مخدوم محمد کان پوءِ سندس ولي عهد مخدوم احمد ٨٧٠ هجريءَ ۾ وفات ڪئي ۽ سندس فرزند مخدوم اسد الله جاءِ نشين ٿيو. ان وقت دهليءَ جو شهنشاهه همايون شير شاهه کان هارڪائي سنڌ جي واديءَ جو واس وٺي رهيو هو ۽ ڪيس مخدوم صاحب جي زيارت ۽ دعا نصيب ٿي هئي. جنهن جي طفيل هارايل ملڪ هٿ ڪري ورتائين.

مخدوم اسد الله پنهنجي والد بزرگوار جي مرقد مقدس جي پرسان ئي ۾ اچي رهيو ۽ سنت نبوي جي جاري رکڻ ۽ بدعت جي پاڙ پٽڻ جي مهم اچي شروع ڪيائين. جيڏانهن ڪيڏانهن پنهنجي تبليغي پرچار جا اشتهار موڪليائين. جڏهن ٩٦٣ هجري ۾ همايون بادشاهه وفات ڪئي ۽ جلال الدين اڪبر بادشاهه دهليءَ جي تخت جون واڳون ورتيون تڏهن ڪجهرن ڪافرن هڪ سازش سٽي مخدوم صاحب جي خلاف بادشاهه ڏانهن شڪايت موڪلي جنهن تي مخدوم صاحب پنهنجي رقعي سان گڏ قاصد روانو ڪري پنهنجي احوال جو واقعو پيش ڪيو. جنهنجي جواب ۾ اڪبر بادشاهه بي دينن جي درخواست رد ڪري مخدوم صاحب ڏانهن انعام اڪرام موڪلي، سڄي سنڌ جو قاضي القضات بنائي پروانو جاري ڪيو. مخدوم صاحب هر شهر ۾ اشاعت دين لاءِ عالم ۽

sindhsalamat.com　　　　books.sindhsalamat.com

فاضل مقرر ڪيا، ٩٦٦ هجري ۾ جڏهن سڪر شهر ڏانهن تبليغي دوري تي ٿي ويو تيئن واٽ تي گمبٽ ۽ کهڙن جي پرسان پريءَ جي شهر وٽ سندس روحاني پکي عنصري پڃري مان پرواز ڪري ويو. انا لله و انا اليه راجعون. ان کا پوءِ مخدوم جمال الدين پنهنجي پيءُ جي مسند شريف جو مالڪ بڻيو. هي بزرگ به عالم عارف ۽ ذوق شوق جو صاحب هيو ۽ سمورو وقت احڪام شريعت ۽ علم دين جي تدريس ۾ مصروف رهيو. ١٠٢٧ هجري ۾ رحلت ڪيائين، مخدوم الله بخش عاصيءَ سندس تاريخ وفات لکي آهي ته

"جمال دين حق ترا ڪافي است به پيش حضور نبي شافي است
خرد سال آن شيخ تقي بگفتا ڪه شيخ زمن هادي است"

مخدوم جمال الدين کان پوءِ سندس فرزند ارجمند مخدوم يحيٰ ثاني خلافت جو ڌڻي ٿيو. هي صاحب وڏي ڪشف ۽ ڪرامت جو صاحب هيو ۽ پنهنجي زماني جي عالمن ۽ فاضلن فقيهن جو سرتاج هيو. ان کان سواءِ زهد تقويٰ ۾ به پنهنجو مٽ پاڻ هيو ۽ "بدرالدين" جي لقب سان مشهور هيو، پنهنجي هٿن سان پوک ڪري گذر اوقات ڪندو رهيو، ايترين ديني خواهه دنيوي مصروفيتن هوندي به ڪيترين ئي تصنيفون ڇڏي ويو. جن مان "اساس المصلي" ۽ "رسالہ توحيد" مشهور آهن. هن پنهنجو جسماني جامو ١٠٥٠ هجريءَ ۾ مٽايو قطعه تاريخ:

"جناب زنده دل شيخ مصلي ڪه "بدرالدين" نامش يحيٰ
چون تاريخ وفات اوجستم، خرد گفتا ڪه فاضل علم اعليٰ"

مخدوم عبدالخالق اول

پنهنجي والد بزرگوار مخدوم يحيٰ ثاني جو جانشين ٿيو. پنهنجي وڏن وانگر ظاهري خواهه باطني علمن ۾ پورو هيو، هي پنهنجي زندگيءَ جو سمورو وقت دين مستقيم جي تجديد ۽

شرع مبين جي حڪمن جي تدوين ۾ صرف ڪيائين. هي ٻهرين بزرگ هو جو ٻپريءَ مان ڪوچ ڪري ڪهڙن ۾ آيو، جتي سندس مزار مبارڪ ٻرت جي پاندڙن جي زيارت گاهه آهي سندس وفات ١٠٦٢ هجريءَ ۾ ٿي. سال وفات هيٺئين قطع مان نڪري ٿو:-

" از بروج فياض علم عمل. عبدالخالق منهي بود روشن.
عبدالخالق مجمب روز ازل زان سبب کرد درجنان مسکن"

مخدوم محمد عاقل

مخدوم محمد عاقل ولد مخدوم عبدالخالق پنهنجي والد بزرگوار جو وليعهد ٿيو. سندس روحاني ڪمال ڪنهن مثال جو محتاج نه آهي. " تذڪره مخاديم ڪهڙه " ۽ تاريخ " آئينه جهان نما" جي سند حضور پاڪصه جن روحاني طور تي حضرت عثمان مروندي عرف " لعل شهباز " سيوهاڻيءَ جي وسيلي مان پاڻ سندس دستار بندي ڪئي ۽ " رئيس العلماء " جو لقب عطا فرمايو اج ڏينهن تائين مخدوم صاحب جي وصيت موجب سندس پويان جڏهن به دستار بندي جي رسم ادا ڪندا آهن ته سيوهڻ ۾ لعل شهباز جي مقبري تي ئي وجي ڪندا آهن. مخدوم صاحب ١٠٩٢ هجريءَ ۾ برقعو متائي ۽ جوار رحمت ۾ جاگزين ٿيو:-

سال وفات:-

" عظيم فاضل و عاقل زمانه شد اهل کرم عاقل محمد
وصالش قطب افضل اهل دل گو- بود پاکيزه دم عاقل محمد "

مخدوم محمد

مخدوم محمد پنهنجي والد بزرگوار مخدوم محمد عاقل جي وفات ڪانپوءِ مسند آرائي خلافت ٿيو. پنهنجي وقت جو بي نظير ۽ روشن ضمير، الله وارو فقير ٿي گذريو ۽ بيشمار ڪرامتن جو مالڪ لکيو ويندو آهي. هڪ دفعو تجديد دين جي

ملتاني ۾ ترائي شهر جي وڏيري جلال خان سندس مخالفت ڪئي ته سندس گهر کي اوچتو اهڙي باهه لڳي جو ٿيستائين وسامي نه سگهي جيستائين جلال خان جي ماءُ سردر گريبان مخدوم صاحب وٽ معافي جي خواستگار ٿي. مخدوم صاحب مٿس رحم آڻي خير جي بشارت ڏني ۽ هيئون فقرو چيو.

"سڙي لوٽ - منجهان هڪ سور پيدا ٿيو"

اڄ تائين قادر جي قدرت سان انهيءَ گهر واري زمين تي اهڙو اثر آهي جو جڏهن اتان مٽي کڻي ڪنهن به زرخيز زمين ۾ وجهبي ته اني کي سلو ساڻو ٿي نه سگهندو. مخدوم صاحب ڪيهه سال دين جي خدمت ڪري ۱۱۲۴ هجري ۾ رحلت ڪري ويو. قطعه تاريخ.

"شد چون از دنيا به فردوس برين حضرت مخدوم محمد دستگير.
هست سلطان المشائخ زرحلش بازگو سال وصالش شيخ پير"

مخدوم عبدالرحمان شهيد

مخدوم عبدالرحمان ولد مخدوم محمد پنهنجي زماني جو عامل ۽ عارف ٿي گذريو آهي. طريقت جو فيض پنهنجي والد بزرگوار کان پرايو هئائين. مٿس هميشه الاهي عشق جو غلبو هوندو هيو، ايتري قدر جو هو ڪڏهن ڪڏهن جذبي جي حالت ۾ مخفي اظهار ڪرڻ ۾ به دريغ نه ڪندو هيو. سندس نظر ڪيميا اثر ڪيترن کي رڱي ريٽو ڪري ڇڏيو هو، جن سان عبدالله فقير بانگو ۽ خليفو جمع کهڙو مشهور آهن. اڄ فقيرن جي مشهور معروف درگاه جو باني ۽ ميان صاحب ڏنو فاروقي ۽ وڏو خليفو ميان چنيهه فقير به مخدوم صاحب جي دعا سان ٿي پيدا ٿيو. جنهن جو قصو هن رنگ آهي ته ميان چنيهه جو وڏو پيءُ چنگ فقير مخدوم صاحب وٽ پهريائين هوندو هيو ۽ سندس

گهوڙي وغيره جو گاهه ڪندو هيو. هڪ دفعي اتفاق سان ڪالهون ڪندي ڪيس ڪاٽي لڳي ۽ مري ويو. مخدوم صاحب ان وقت جذبي جي حالت ۾ هيو، چنانچه فقير جي پڻ کي گهرائي دعا ڪيائين ۽ چيائين "توکي خدا جي درگاه مان هڪ پٽ ڏياريان ٿو جيڪو پنهن جي قوم جو پير ٿيندو. الله وارن جو چوڻ ڪڏهن به خطا نه ٿيو آهي ۽ خدا جي قدرت سان ان سال ئي کيس پٽ ڄائو جنهن جو نالو چنيهه رکيائين ۽ مخدوم صاحب وٽ آندائين. مخدوم صاحب پنهنجو لعاب دهن سندس وات کي لائي توجهه جي عنايت ڪئي پوءِ فرمايائين ته سندس وفات بعد درازن ۾ صاحب ڏنو فقير پيدا ٿيندو. جنهن وٽان باقي امانت کيس ملندي. مخدوم صاحب هڪ سچو عاشق رسول هو. بدعت جي ڳالهين کان بيزار ۽ انهن جي پاڙ پٽڻ لاءِ سدائين تيار رهندو هو. هڪ ڏينهن رمضان مهيني ۾ هڪ مجذوب ڏاند تي سوار ٿي ڪهڙن جي وچ بازار مان اچي لنگهيو جنهن جي هٿ ۾ حقو ۽ "مان اقليداس مان اقليداس آهيان" جا نعرا هڻندو حقو ڇڪيندو مسجد شريف ۾ پنگ کولڻ لڳو. ماڻهن جي منع تي نه مڙيو. آخرڪار مخدوم صاحب اچي کيس تنبيهه ڪئي ۽ تعذير ڏنو ۽ پڻ سڻو اٺ دره هڻايا. مجذوب دانهن ڪري چيو ته "هر هڪ دره جي عيوض هڪ ماڻهو مرندو" مخدوم صاحب ڏاند ذبح ڪرائي خيرات ڪئي، جنهن تي مجذوب اقليداس چيو "جيڪوان ڏاند جو گوشت کائيندو اهو مرندو" ائين چئي اهو مجذوب گم ٿي ويو ۽ واقعي جن ماڻهن ان ڏاند جو گوشت کڌو اهي مخدوم صاحب واري شهادت ۾ داخل ٿيا جنهن جو ذڪر اڳتي ايندو.

هڪ دفعي روهڙيءَ جي سادات جي باغات تي سرڪار

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

طرفان ڍل موڙهي وئي، جهڪا سندن وڏي سيد حيدر شاهه حقاني جي ڏينهن کان وٺي معاف ٿيل هئي. انهن مان سيد محمد يعقوب شاهه مخدوم صاحب وٽ آيو ۽ کيس ميان نور محمد ڪلهوڙي سنڌ جي حاڪم وٽ معافيءَ جي بحالي لاءِ وٺي ويو. مخدوم صاحب ميان نور محمد ڪلهوڙي کي چيو ته ”صدقو ۽ خيرات ميڪر ڏئي واپس وٺڻ اوهان آهي جيئن ڪو ڪتو الٽي ڪري واپس واپرائي“ انهيءَ ڪلام تي ميان نور محمد ڪلهوڙي کي ڏاڍي مٺيان لڳي مگر مخدوم صاحب جي بزرگيءَ ۽ رسوخ سبب ڪجهه ڪري نه سگهيو ۽ معافيءَ جا پروانا بحال ڪري ڏنائين ليڪن سندس دل ۾ حسد جي باهه ڀڙڪا کائڻ لڳي ۽ دل ۾ مخدوم صاحب کي ملڪ گهريءَ ۾ پنهنجو حريف سمجهڻ لڳو بهرحال هڪ ڏينهن کيس انتقام جي باهه اجهائڻ جو موقعو مليو جو مخدوم صاحب جي سهري حاجي منگيءَ گوٺ جي هڪ غريب، مگر حسين و جميل عورت سان سانگيءَ جي هڪ سيد جو معاشقو ٿي ويو جنهن تي ان عورت جو مڙس مخدوم صاحب وٽ فريادي ٿي آيو. مخدوم صاحب سانگيءَ جي سادات ڏانهن هڪ ڪاغذ موڪلي هدايت ڪئي ته هو پنهنجي ماڻهوءَ کي انهي فسق ۽ فجور جي ڪم کان باز آڻن، مگر سادات ان جو ڪو تدارڪ نه ڪيو، تنهن تي مخدوم صاحب ان عورت ۽ سندس مرد کي پنهنجي هڪ زيرڪ ذريعي روهڙيءَ جي ڪاردار معين ڏيتڙ ڏانهن موڪليو مگر واٽ تي سانگي جي سادات ان عورت جي ماڻهن زوري کسڻ گهري؛ جنهن تي جهڳڙو ٿي پيو جنهن ۾ مخدوم صاحب جي ماڻهن مان هڪ سيد واصل شاهه سخت زخمي ٿي پيو. سيدن ان کي ڪٺائي مخدوم صاحب جي ماڻهن کان اڳ ئي روهڙي جي ڪاردار وٽ فرياد ڪئي.

ڪاردار کي ميان نور محمد جي رقابت جي خبر هئي. تنهنڪري
هيٺيون مٿيون ڏئي جڙتو ڪمس ڏاهي مخدوم صاحب خلاف رپورٽ
لکي موڪلي. رپورٽ پهچڻ شرط ميان نور محمد ڪلهوڙي کي
وير وٺڻ جو وجهه ملي ويو. پنهنجي هڪ ظالم قصاب داؤد
سوهائيءَ کي ڇهن هزارن جي فوج سان مخدوم صاحب تي چاڙهي
موڪليو. مخدوم صاحب جي ماڻهن سائن جنگ ڪرڻ جي اجازت
گهري، پر کين منع ڪئي ۽ چيائين ته، "مس مس شهادت جي
سعادت نصيب ٿئي ٿي. تنهن ڪري تسليم و رضا سان سر ڏئي
سرخرو ٿيڻ گهرجي" اهو عصر جي نماز جو وقت هو. نماز کان
پوءِ مخدوم صاحب سندس پاڻ مخدوم محمد عاقل ۽ ٻه سوئن
(٢٠٨) ماڻهن جي جماعت مراقبو ڪري ويٺي ۽ انهيءَ حالت
۾ ئي ظالمن اچي انهن سڀني کي شهيد ڪيو. مخدوم صاحب
کي شهيد ڪرڻ وقت قاتل اهو ڪلام ڪيو ته مخدوم صاحب
جو خون شيشي ۾ ڪڍي ويندا. تنهن تي مخدوم صاحب چيو ته
" اوهان کي مٺهن جي خون جو هڪ قطرو به نصيب نه ٿيندو"
" تذڪره مخاديم کهڙا " جي روايت موجب مخدوم صاحب
جي حلق مبارڪ مان رت جو هڪ ڦڙو به نه نڪتو. پورا ٽي
ڏينهن شهيدن جا لاش مسجد ۾ بي گورو ڪفن پيا هئا. جسي
سيد پيرو شاهه لڪياريءَ ۽ ٻين اچي چوٿين ڏينهن تي سپرد خاڪ
ڪيا انهي قيامت صغريٰ کان متاثر ٿي ڪيترن شاعرن مرثيه
لکيا آهن. جن مان مطلع ۽ مقطع وارو مشهور آهي:

" اين چه سودا درد دماغ دهرپا اندا ختم.
واين چه شور و شر ا گرد ره صدا انداخته
سال پنجم، عشر پنجم، پنجه‌دن صد بعد شش
در شمار قصيئه قضـــي قضـا انـدا خته "

اهو قضيه ناگزير ١١٤٥هه هجري ۾ وقوع پذير ٿيو.

انا لله وانا اليه راجعون.

مخدوم محمدي

قدوت العارفين زبدت السالڪين مخدوم محمدي ولد مخدوم عبدالرحمان شهيد فقط ٻن ورهين جي عمر کي مس رسيو هو جو سندس والد بزرگوار جي شهادت جو واقعو رونما ٿيو. ان وقت ڪهڙن ۾ قتل و غارت جي بازار گرم هئي، بوستان عباسي جي گلن تي خزان جو جهولو لڳي رهيو هو. علم و عرفان جو گلشن پائمال ٿي ٿيو. انهيءَ ڪس مپرسي جي حالت ۾ هڪ مومن نارو خان سهتو عقيدت جي جوش ۾ اچي مخدوم محمدي کي مخفي طور تي لڪائي دشمن جي نرغي کان بچائي ويو. مخدوم محمدي جي ننڍي ڀاءُ مخدوم احمدي هڪ سال جو معصوم، هڪ نيڪ عورت مسمات گلي حجامڻ پنهنجي ننڍڙي نياڻيءَ سميان بغل ۾ کڻي وئي. واٽ تي ڪيس سپاهين پڪڙي پڇا ڪئي پر هن پاڪدامن مخدوم صاحب جي بدران پنهنجي دختر نيڪ اختر هنن جي حوالي ڪئي ۽ مخدوم صاحب کي لڪائي کڻي ويئي. اهڙي طرح سان گلزار شهادت جا اهي ٻه گلڙا ضلالت جي خزان جي جهولي کان بچي ويا. شهادت کان ٻه چار گهڙيون اڳ مخدوم عبدالرحمان شهيد پنهنجي سڄي ٻيڪيني سان علم و عرفان جي امانت وديعت ڪئي. مخدوم صاحب جي انهيءَ نظر فيض اثر اهو تاثير ڏيکاريو جو محتاج تحرير نه آهي. هو ظاهري خواه باطني فيض سان مالا مال ٿي ويو ۽ سندس ڪمال جو مثال ملڻ ئي محال آهي. ستن سالن تائين قرآن ڪريم ياد ڪري ورتائين پوءِ سندس تعليم مخدوم ابوالحسن جي اڳيان قرآن حديث ۽ فقه جي اهڙي تشريح ۽ توضيح ڪندو ويو جو

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

استاد شاگرد جي منهن ڏانهن تڪيندو رهجي ويو ۽ فرمايائين ته "هي تلميذالرحمان آهي،" ڪيس ڪنهن به استاد جي ضرورت ڪانه آهي" سندس وقت جا وڏي ۾ وڏا عارف ۽ ڪامل به هميشه سندس عزت ۽ احترام ڪندا هئا. مخدوم "محمد اسماعيل پرياڻ لوئي" جڏهن به سائن ملندو هو ته هميشه هنس سندس ادب ڪندو هو ۽ مخدوم صاحب کان گهڻو ويهندو هو. هڪ دفعي شاه عبداللطيف ڀٽائي عليه الرحمت جهڙو ڪامل روزگار ڪهڙون جي ماڻهن چئي، فقير اچي جو مهمان ٿيو ته مخدوم ان ڏانهن پنهنجو ماڻهو موڪلي دعوت ڏني جنهن تي شاه عبداللطيف هيٺيون بيت جواب ۾ ڏياري موڪليو.

اڄ نه آيس آءٌ صبح ايندس سپرين،

توني جنهن جو ناءُ ڪٿي بار ڪهين ڪل

پڻي ڏينهن تي شاه اچي سائن مليو ۽ ٻنهي گهڻو وقت ۾ روحاني رهاڻ ڪيائون ان کان پوءِ شاه صاحب درازن ۾ اچي ميان صاحب ڏني فاروقيءَ سان مليو هو. هڪ دفعي جي ڳالهه آهي ته مخدوم صاحب اچا ستن سالن جي عمر کي مس پهتو هيو ته روهڙيءَ ۾ هڪ هندوءَ کي مسلمان ڪيائين جنهن تي ڪن بد خواهن سازش ڪئي ميان نور محمد ڪلهوڙي جا ڪن پريا جنهن تي هن حڪومت جي نشي ۾ فرعوني ذهنيت جي لحاظ کان چيو ته "ڏانگ مارڻ ۽ ان جا ٻچا پالڻ يا ٻاهر وڃڻ ئي ڏاڍا بچائي بي وقوفي آهي آهي" ائين چئي مخدوم صاحب کي پنهنجي دربار ۾ گهرائي ورتائين.

مخدوم صاحب دربار ۾ ٻي ٻاڪ آيو ۽ ڪجهه زيرلب پڙهڻ لڳو جنهن تي ميان نورمحمد پڇيو ته "ڇا ٿو پڙهين" مخدوم صاحب جواب ڏنو ته "قل هو الله احد" ائين ٻڌڻ

جي پڙڻ سان ميان نور محمد تي قدرت جو اهڙو رعب ڇانئجي ويو جو سندس بدن ڪنبڻ لڳو ۽ مخدوم صاحب جي حد کان وڌيڪ تعظيم ڪيائين ۽ نذرانو پيش خدمت ڪري پروانو جاري ڪيائين.

هڪ دفعي بادشاهه دراني دهلي ڏانهن ويندي کهڙن جي ڪوٽڻ پاهران اچي منزل انداز ٿيو. ڪيترائي ماڻهو سندس سلام تي آيا. آخرڪار مخدوم صاحب ڏانهن ماڻهو موڪلي حجت ڪيائين ته هو وقت جي بادشاهه جي سلام تي ڇو نه آيو، جنهن تي مخدوم صاحب نياپو ڏياري موڪليو ته "اسان پسڪين مسجد جي ڪڪين وانگر آهيون جيڪي ٻاهر نڪرڻ تي ورو مسجد ۾ داخل ڪرڻ جي لائق نه ٿيندا آهن." انهيءَ جواب تي احمد شاهه پاڻ مخدوم صاحب وٽ مسجد ۾ اچي ملاقات جو شرف حاصل ڪيو ۽ ايترو ته متاثر ٿيو جو مخدوم صاحب جي لنگر لاءِ ڪثير رقم منظور ڪري سڄي شهر لاءِ معافيءَ جو پروانو جاري ڪيائين. هڪ دفعي مخدوم صاحب گهر ۾ آرامي هو ۽ ماڻي نه کاڌي هئائين. جمعي جي نماز جي بانگ اچي وئي، مخدوم صاحب جي اڳ تي طعام حاضر ڪيائون. مخدوم صاحب بانگ متعلق پڇا ڪئي، گهر جي ڀاتين خيال ڪيو ته بانگ جي خبر ملڻ تي مخدوم صاحب ماني نه کائيندو تنهن ڪري چيائون ته بانگ نه آئي آهي. آخرڪار هڪ ٻه گرهه تناول ڪيائون ته مسجد مان آواز آيو ته تمام وقت تنگ ٿيو ٿئي. مخدوم صاحب ماني اڌ ۾ ڇڏي مسجد ڏانهن تشريف فرما ٿيو ۽ الله جي بارگاهه ۾ دعا گهريائين ته هئي جمعي جي اچڻ کان اڳ کيس ابدي زندگيءَ جو جام عطا ٿئي، مبادا اهڙي غفلت جو وري مرتڪب ٿيڻو پوي. مخدوم صاحب جي

دعا اجابت ۾ اچي وئي ۽ انهيءَ هفتي ۾ تـسي پنهنجي حقيقي محبوب مطلوب جي جوار مرغوب ۾ وڃي جاگزين ٿيو. مقدس وفات جي تاريخ " ڪان حاميا للشريعت" مان برآمد ٿي ٿي. انا لله و انا اليه راجعون.

مخدوم احمدي

مخدوم المخاديم مخدوم احمدي ولد مخدوم عبدالرحمان شهيد پنهنجي وڏي ڀاءُ مخدوم محمديءَ جي وفات بعد مسند نشين ٿيو ۽ پنهنجي والد بزرگوار جي دوست پير روشن ضمير سيد موسي شاهه گهوٽڪيءَ واري کان ظاهري خواه باطني فيض حاصل ڪيائين. هي پنهنجي وقت جو جيد عالم ۽ عارف ڪامل ٿـي گذريو آهي. دنيا خواه دين جي عمان ۾ کيس يد طوليٰ حاصل هيو. سنڌ جي مشهور معروف پاڳاري جي درگاهه، عرش پائيگاهه جو باني پير سيد محمد راشد عليه الرحمت مخدوم "محمد اسماعيل پريالوئي" جي وفات بعد مخدوم اچري صاحب جو شاگرد اچي ٿيو هو. وقت جا حاڪم احمد شاهه دراني ۽ تيمور شاهه بـــه مخدوم صاحب جا معتقد ۽ معترف ٿـــي گـــذريا آهن، جن جا دست نوشته پروانا کهڙن جي درگاهه ۾ اجا تائين محفوظ آهـن. مخدوم صاحب کي جهڙو قال جو ڪمال هيو تهڙو حال جو بــه حاصل هيو. هڪ دفعي مير فتح علي خان ٽالپر جي وقـت ۾ حيدرآباد ۾ هڪ فقير نبي ضمير پـيدا ٿيو پاڻ تي احمد ٽالـو رڪائي نبوت جي دعويٰ ڪرڻ لڳو ۽ ڪلام پاڪ ۾ پنهن جو ٽالو شامل ڪيائين. هن علميات جي ذريعي هڪ جن کي مسخر ڪيو هو جنهن جي زور تي محر سازي ڪري ڪٽ کي هوا تي اڏائيندو هيو ڪيترا ساڏهو ڪرامت اصور ڪـري سندس مريد ٿي پيا. خود مير فتـح علي خان بـه ان جو معتـقد بڻجي پيـو

مخدوم صاحب کي جڏهن مٿين حال جي خبر پئي تڏهن حيدرآباد چڙهي آيو ۽ ان بدعتي فقير سان مقابلو ڪيو. مخدوم صاحب اسم اعظم ۽ ڪلام پاڪ جي زور سان برهان فقير جو جادو زائل ڪيو ۽ مير صاحب کان ان جو ٻانهن وٺي ڪيس قيد ڪري ڪوٺڙي ۾ وٺي آيو، جو ڇهه مهينا ڪن مقيد رهيو. پر هڪ رات پير راشد کي ريهي زيبي بند ڪشادا ڪرائي هميشه لاءِ فرار ٿي ويو.

رانيپور ۽ گمبٽ جي پيرن جا وڏا سيد محمد شاهه ۽ سيد احمد شاهه اول، جڏهن بغداد مان سنڌ ۾ آيا هيا تڏهن پورا ٻارهن مهينا مخدوم صاحب جي اوطاق ۾ قيام پذير هئا ۽ مخدوم صاحب جي وساطت سان ئي گمبٽ ۽ رانيپور ۾ درگاهون قائم ڪري ويٺا. مخدوم صاحب سان پنهي پاڳرن جا دوستاڻا ۽ گهاٽا تعلقات هوندا هئا. هڪ دفعي مخدوم صاحب هڪ غير مسلم کي مسلمان ڪرڻ لاءِ شڪارپور ويو ۽ گهڻي دير تائين سواري ڪرڻ سبب سندس قدم مبارڪ گهوڙي جي رڪاب سان لڳي لڳي زخميا جنهنجي ملم پٽيءَ لاءِ هڪ حجم کي گهرايو ويو، تنهن کي اتي جي ڪنهن بد خواه ڪافي لالچ ڏئي پنهنجو ڪيو ۽ ان حجم ملم ۾ زهر ملائي مخدوم صاحب جي زخم تي لڳايو جنهن جي اثر کان کيس ڪافي تڪليف آئي ۽ ٽن ڏينهن ۾ پنهنجي ڳوٺ موٽي آيو ۽ جان بحق تسليم ڪيائون. سندس وفات هنئين لفظن مان برآمد ٿئي ٿي.

ڪان وليا ملجاءالضعفاءِ - ۱۲۰۳ هجري

" آل ولي چون زين جهان بي بقاءِ رفت سوئي خلد دار سرمدي
سال تاريخش بجستم ازخرد گفت بوده پير قاضي احمدي "

مخدوم محمد عاقل ثاني

مخدوم محمد عاقل ولد مخدوم احمدي پنهن جي والد بزرگوار جي رحلت بعد ١٢٠٣ هجريءَ ۾ خلافت جي گادي والاري هيءَ پنهن جي وڏن وانگر وڏي فيض وارو عالم، عامل ۽ عارف ڪامل ٿي گذريو آهي، رات ڏينهن سندس شغل دين محمديءَ کي وڌائڻ ۽ بي دينيءَ جون پاڙون پٽڻ هوندو هو. بي دين سندس پاڇي کان به ڀڄندا ۽ ڇرڪندا هئا. حاڪمان وقت سندس معتقد هوندا هئا ۽ ديني ڪمن ۾ ڪابه دست اندازي ڪانه ڪندا هئا جتي ڪٿي سندس ڏاڪو ڄميل هوندو هو. خود جوڌ پور ۽ بيڪانير جا راجائون به وٽس تحفا ۽ سوغاتون هديه طور موڪليندا هئا. جيڪڏهن ڪو غير مسلم هيڪر ڪلمو پڙهندو هيو ته پوءِ ان کي زوريءَ مسلمان ڪندا هئا ۽ وقت جي حاڪمن کي دست اندازي ڪرڻ نه ڏيندا هئا. هڪ دفعي مير سهراب خان ٽالپر جي مختيار ڪار ديوان وڌو مل کي سندس پٽ ڏني چند سميت مسلمان ڪيائون. اهڙين ڳالهين تي مير عالي خان ٽالپر اعتراض ورتو ته ان سان دوبدو وڙهڻ جي نياري ڪيائين جنهن تي رانيپور جي سيد احمد شاهه وچ ۾ پئي صلح ڪرائڻ جي ڪوشش ڪئي مگر اوچتو مير صاحب بيمار ٿي پيو ۽ وفات ڪري ويو ۽ اهو جهڳڙو قدرتي طور تي دفع ٿي ويو. مخدوم صاحب سان بکر جي ڪاردار ذوالفقار خان جو جاگيرات جي اپراضيات تي تڪرار ٿي پيو ۽ انهيءَ ڪاردار ڪيس ڪافي وڌيڪ ستايو. تنهن تي مخدوم صاحب گنگو فقير مجذوب سان گڏجي بد دعا ڪئي ۽ ذوالفقار علي خان پڌي مئو. اهو گنگو فقير مجذوب سالڪ هيو ۽ هميشه اگهاڙو ٿي گهمندو هيو ۽ ظاهري طور نشيدار شيون واپرائيندو هيو.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جڏهن مخدوم صاحب ان فقير ڏي ويو تڏهن اکوات ٿي هن پنهنجي جاءِ کي ٻهاري صاف ڪيو. باقاعدي ڪپڙا ڍڪي ۽ با ادب ٿي ويٺو هيو. نشيدار شيون سڀ دور ڪري ڇڏيائين ۽ چيائين ته "اڄ اسان وٽ شريعت جو صاحب اچڻو آهي." مخدوم صاحب جي اچڻ تي اتي گفتگوءِ فقير وصيت ڪئي ته منهنجي لاش کي مسلمانن جي مقام ۾ دفنايو وڃي. اها وصيت مخدوم صاحب پاڻ پوري ڪئي. اهڙي طرح ٻيو هڪ مجذوب سيد قاسم علي شاهه ٻانگو به هميشه اگهاڙو گهمندو هيو. مگر جڏهن ڪوٽڙي جي شهر ڏانهن ويندو هو تڏهن ڪپڙا ڍڪي پوءِ وڃي مخدوم صاحب سان رهاڻ ڪندو هيو. اهو مجذوب راڻيپور ۾ پير احمد شاهه جي پٺيان پوريل آهي ۽ وڏو ڪرامت جو مالڪ ٿي گذريو آهي.

جڏهن بادشاهه شجاع الملڪ سنڌ ڏانهن غنيم بڻجي ٿي آيو تڏهن حيدرآباد خواهه خيرپوري ميرن جي استدعا تي مخدوم محمد علي، محمد راشد ۽ پير محمد صالح شاهه جيلانيءَ سان گڏجي ان کي واپس موٽائي آيو هيو. ان جي موٽي وڃڻ جي تاريخ هيٺين مصرع مان نڪري ٿي:-

"از لب دريائ بکهر باز گشت" ١٢١٩ هه

هڪ دفعي مخدوم صاحب سان سنڌس ڀاءُ مخدوم محمد جو جاگيرن جي سلسلي تي تڪرار ٿي پيو ۽ هو ڪيٽرائي پيرا مير سهراب خان وٽ پڪاري پڪاري ٿڪجي پيو تڏهن درازن جي سخي قبول محمد ۽ سچل فقير وٽ ڏانهن ڪئي ويو. سچل فقير مخدوم محمد عاقل صاحب وٽ ان جو سفارشي ٿي آيو. ان تي مخدوم صاحب مهر ڪٽي سچل فقير جي حوالي ڪئي جنهن ٽيون حصو مخدوم صاحب جي ٻاڻ کي ڏياريو. ان بعد

هڪ ڏينهن مخدوم صاحب پڙو ته سچل فقير شريعت جي خلاف دم ٿو هڻي. اها ڳالهه پڌي مخدوم صاحب چيو ته " سپاڻي هلي ڪيس تعذير ڏيندا سون. جڏهن سچل فقير کي اها سڌ پئي تڏهن پاڻ مخدوم صاحب جي نياز ٿيڻ کان اڳ ڪهڙن ۾ آيو ۽ اچي مخدوم صاحب سان مليو ۽ چيائين " بنده کي ڪهڙي مجال آهي جو شريعت جي خلاف وڃي." ان تي مخدوم صاحب ڪيس آئينده لاءِ هدايت ڪئي. مخدوم صاحب ١٢٣٢ هجري ۾ رحلت ڪئي.

انا لله وانا اليه راجعون.

" جستم از عقل سال خاتم او. تاچه عنوان شود جواب وصول!
پاسخم زود ترجمان گفته. نور کامل بودن به شرع رسول."

مخدوم عبدالخالق ثاني

مخدوم محمد عاقل جي وفات بعد سندس وڏو پٽ محمد ضياءالدين مسند نشين ٿيو مگر عمر ساٿ وفا نه ڪئي ۽ چئن مهينن جي عرصي اندر عدم جي ملڪ وڃي مهمان ٿيو ۽ سندس جاءِ تي ننڍو ڀاءُ مخدوم عبدالخالق ثاني ويٺو جيڪو ڪامل ولي هيو. سندس قال ۽ حال هميشه قال الرسول کان خالي نه هوندو هيو. دين جي تجديد جي ڳالهين ۾ سندس ثاني ڪو نه هيو. قرآن، حديث ۽ فقه ۾ سندس حرف، آخري حرف جي حيثيت رکندو هيو مطلب ته سنڌ جي عالمن ۽ عارفن جو سردار هيو. ڪيترائي ڪتاب تحرير ڪيائين. جن مان سندس ٻن جلدن ۾ بياض ۽ منتخب جامع الصغير مشهور آهن. ڪيترا غير مسلم سندس نظر فيض اثر کان متاثر ٿي اسلام جي زيور سان آراسته ٿيا. مخدوم صاحب سادا سنتيهه سال خلافت کي فيض بخشي ١٢٦٨ هجريءَ ۾ رحلت ڪري ويو. سندس سال وفات " چراغ دين " مان برآمد ٿئي ٿو.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مخدوم محمد عاقل ثالث عرف مخدوم پيــر محمد

مخدوم عبدالخالق ثانيءَ جي وفات بعد سندس وڏو پٽ مخدوم محمد عاقل ثابت سجاده نشين ٿيو. هو هڪ جيد عالم ۽ باڪمال بزرگ ٿي گذريو آهي. ڪيترن ئي تصنيفن ۽ تاليفن جو مالڪ هيو. قرآن پاڪ جي آخري پاره جي پارسيءَ ۾ تفسير منبع المعاني ۽ پيا ڪيترائي حديث ۽ فقھ جا رسالا لکيائين جي سندس ديني علم جي ڪمال جو ثبوت ٿا ڏين. سندس مشهور و معروف "تاريخ آئينہ جهان نما" ۾ اول کان وٺي سندس وقت تائين جيڪي بہ اسلامي دنيا ۾ واقعا رونما ٿيا آهن تن جو تذڪرو ڏنل آهي. سندس ڪتاب چار درويش، انشائي فارسي ۽ رياض المحافل سندس فصاحت ۽ بلاغت، جا آئينہ دار آهن. ان کان پوءِ هو هڪ وڏو اديب ۽ شيرين مقال شاعر بہ ٿي گذريو آهي. سندس ديوان ۾ بي انداز قصيدا، غزل ۽ قطعات موجود آهن. مڪتوبات ۾ بہ مخدوم صاحب پنهنجو مٽ پاڻ هو. سندس تحريرن ۾ مختلف صنعتون نظر اينديون، مثلاً هڪ خط جو قاضي غلام محمد ڏانهن لکيل آهي تنهن جي هر فقره مان مڪتوب اليہ جي نالي جا عدد برآمد ٿين ٿا. اهي خط سندس تصنيف "انشائي مرغوبي ۾ آهن. مخدوم صاحب جو انتقال پير ملال تاريخ چهين شعبان ١٢٩٣ هجري ۾ ٿيو. پير محمد اشرف نقشبندي سندس وفات جي تاريخ لکي آهي.

" آه از فوت حضرت مخدوم - جهان رسم جــود وحلم بہ-رفــت
سال و صالش چو از خرد جستم. گفت هئہ هئہ شعاع علم برفت"

مخدوم عبدالخالق ثالث عرف مخدوم دين محمد

مخدوم محمد عاقل کان پوءِ سندس فرزند ارجمند مخدوم عبدالخالق ثالث خلافت کي زينت بخشي. هي بہ پنهنجي اسلاف

جي سخت ني ڪاربند رهيو ۽ دين جي تجديد ۾ ڪوشش ڪندو رهيو. هن جي ڏينهن ۾ سنڌ تي انگريزي حڪومت جو تسلط قائم ٿي ريو. هڪ دفعي ڳسبت تعلقي جي هڪ ڳوٺ ۾ سياڳي نالي هندوءَ کي مسلمان ڪيائين جنهن تي مير علي مراد خان جماعت ڪثير سان قلعه احمد آباد عرف ڪوٽ ڏيجي ۾ ڪيس پنج مهينا قيد رکيو. مخدوم صاحب جي جماعت سماع جي حالت ۾ بي اختيار ڪجهه بد دعا جا فقره ڪيا:-

"مير لڳندو تير ياران دين نبيءَ جي" يا

"ڪوٽ لڳندي چوٽ هونديون ڇنگان چوٽري ۾"

ٿورن ڏينهن اندر دين وارن جو هڪ هڪ لفظ پورو ٿيو. مير صاحب کي اوچتو هڪ حرجي هٿان تير لڳو ۽ ڪوٽ ۾ قيدين فساد شروع ڪيو جو تمام گهٽي ردو بدل بعد دور ڪيو ويو جنهن جي نتيجي ۾ ڪوٽ مان قيدخانو ڪڍي ڇڏيائون. مخدوم صاحب تاريخ پهرين ماه صفر سنه ١٣٢٦ هجري ۾ هن جهان مان لاڏائو ڪيو ان کان پوءِ مخدوم محمد عاقل ثالث مخدوم نيڪ محمد، مخدوم شفيع محمد سجاده نشين ٿيا. پوئيون تا حال زنده آهي ۽ پنهنجي وڏن جي پيروي ڪندو رهي ٿو.

"نئين زندگي"

"جنوري ۽ فيبروري- ١٩٥٨ع"

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

راڻيپور جا پير

راڻيپور جي پيرن جي درگاھ سن ١١٩٥ھ هجري مطابق ١٧٨٢ع ۾ قائم ٿي، جڏهن بغداد جي پير، سيد عبدالعزيز جا ٻه صاحبزادا سيد محمد شاھ ۽ سيد احمد شاھ تبليغ جي سلسلي ۾ سنڌ ۾ آيا. ڪلهوڙا خاندان جا حاڪم سيد پاڙن جي خانداني وجاهت ۽ شخصيت کان گهڻو متاثر ٿيا، ۽ سندن روحاني ڪمالات ڏسي سائن عزت ۽ احترام سان پيش آيا. کين سنڌ ۾ رهي تبليغ ڪرڻ جي اجازت ڏنائون. ٻئي صاحبزاده حيدرآباد ۽ خداآباد کان تبليغ ڪندا، ان وقت جي وڏي قاضي مخدوم احمدي وٽ کهڙن جي شهر ۾ آيا، ۽ پورا ٻارهن مهينا سندن مهمان ٿي رهيا، ان کان پوءِ هو مخدوم صاحب جي ڪوشش سان راڻيپور ۽ گمبٽ ۾ ديني مرڪز کولي ويهي رهيا (١) ۽ ولنديز خاندان مان شاديون ڪيائون سندن روحاني فيض کان متاثر ٿي ٻي انداز ماڻهو سندن مريد بڻجي ويا ۽ ڪيترن هندن کي مسلمان ڪيائون (٢).

چون ٿا ته متي ذڪر ڪيل پاڙن مان سيد محمد شاھ هڪ دفعو اڳ به سنڌ ۾ آيو هو، پر کيس ترڪي حڪومت جو جاسوس سمجهي سنڌ ۾ رهڻ نه ڏنو ويو هيو. هو کيس گمبٽ ۾

(١) الله بخش مخدوم: تذڪره مخاديم کهڙا.

(٢) زباني روايت پير محمد شاھ آف گمبٽ.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هڪ فرزند عبدالرزاق شاهه چاڙن، جيڪو سندس زندگيءَ ۾ ئي فوت ٿي ويو. سيد احمد شاهه کي رائيپور ۾ چار فرزند تولد ٿيا، جن جا نالا صالح شاهه، ابراهيم شاهه عبدالرحيم شاهه، ۽ عبدالعزيز شاهه عرف عبدالغفار شاهه هئا (٣). انهن مان صالح شاهه پنهنجي پيءُ جي وفات کان پوءِ پڳ جي مسند تي ويٺو. سيد ابراهيم شاهه گمبٽ ۾ پنهنجي چاچي محمد شاهه جي درگاهه وڃي وسايو ۽ عبدالرحيم شاهه جو فرزند سيد شير محمد شاهه عرف پير شير پنهن جي ناناڻن ڏانهن لاڙڪاڻي طرف هليو ويو ۽ اتي سيد سراج شاهه جي درگاهه جو متولي ٿيو. (٤)

ايتري ۾ سنڌ جي حڪومت ڪلهوڙن جي هٿن مان نڪري ٽالپرن جي قبضي ۾ آئي. وقت جا حاڪم مير سهراب خان ۽ مير رستم خان بہ رائيپور ۽ گمبٽ جي پيرن جو ڪلهوڙن کان بہ وڌيڪ احترام ڪندا هئا، ايتري قدر جو سياسي ڳالهين ۾ بہ ساڻن مشورا ڪندا هئا. پير صالح شاهه جي بزرگي ملڪن ۾ مشهور هئي ۽ هو ڪاني ڪرامت جو صاحب هو. هند، سنڌ، بلوچستان ۽ افغانستان جا بي انداز ماڻهو سندس مريد هئا. هو هڪ وڏو سخي مرد ٿي گذريو آهي. ڪيس سخي صالح شاهه ڏوڙهو ڪري سڏيندا هئا (١). سيد صالح شاهه کي هڪ فرزند پير غلام محي الدين شاهه هو جيڪو سندس وفات کان پوءِ مسند تي ويٺو. هو هڪ وڏو پرهيزگار ۽ خدا جو نيڪ ٻانهو ٿي گذريو آهي. پنجاب جو وڏي ۾ وڏو بزرگ شاعر خواجہ غلام فريد چاچڙان وارو سندس گهڻو دوست هوندو هو. هڪ دفعي پير صاحب ڏانهن گهوڙن لاءِ گجرن موڪلڻ جو پيغام موڪليو. خواجہ صاحب

(٣) زباني روايت پير سيد امير الدين شاهه آف گمبٽ.

(٤) احمد شاهه سيد "ڊاڊرن انڊيا هوز- هو لاهور ١٩٤٢ع صفحو ٨٤-٨٥

گجرون ته ڪونه موڪليون اٿلو پير صاحب ڏانهن نياپو موڪليائين ته هو رانيپور جا پير موڪلي. ان پيغام پهچڻ تي پير صاحب سرائڪي زبان ۾ هيٺيون بيت چوائي موڪليو.

هتان سنوين هٿ فريدا پيران سنوين پير .
تئين نه مڪيان گاجران، مئين نه مڪي پير.

خواجه صاحب جڏهن اهو بيت پڙهو تڏهن مٿس حال پئجي ويو ۽ پورا ٽي ڏينهن انهيءَ بيت تي قوالي چورايائين چوٿين ڏينهن تي خواجه صاحب کي خبر پئي ته پير صاحب پنهنجي مريد احمد شاه وٽ حاجي پور ۾ آيو آهي. هو يڪدم حاجي پور ڏانهن هليو ويو ۽ رستي تي پير صاحب سان اچي مليو ۽ سندس معافي کي ڪاهو ڏنائين. پوءِ پير صاحب کي پنهنجي ڳوٺ وٺي آيو. جتي ٽي ڏينهن خدمت چاڪري ڪري نذرانو به پيش ڪيائين ۽ خدمت لاءِ ٽي ماڻهو مولوي فتح محمد مولوي محمد صادق ۽ گامڻ خان گوپانگ ڏنائين (۲)

پير غلام محي الدين شاه جو پنهنجي وقت جي ڪاملن، عالمن ۽ پيرن فقيرن سان تمام سٺو سلوڪ هوندو هو. هن سنه ۱۳۲٦ هجريءَ ۾ وفات ڪئي (۳) ڪيس ٽي فرزند صالح شاه ثاني، علي مدد شاه ۽ غلام علي شاه. چاواه پير صاحب جو جانشين سندس وڏو پٽ سيد صالح شاه ثاني ٿيو، جيڪو وڏو اهل دل درويش ۽ شاعر ٿي گذريو آهي. سندس فقيري ۽ سخاوت جون ڳالهيون ملڪن ۾ مشهور آهن. سندس پائرن

---

(۱) زباني روايت پير سيد اڏل شاه آف رانيپور .

(۲) فتح محمد مولوي "ڪليات فريد" قلمي ۱۳۷۵ ه. مملوڪ صوفي احمد جان سائين چاچڙان شريف ص ۱۴

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي ۽ وڏي عزت ۽ احترام سان ڏٺو ويندو هو. پير صالح شاهه ١٩٣٥ع ۾ وفات ڪئي (٤) سندس سجاده نشين سيد احمد شاهه ثاني ٿيو، جيڪو وڏو قابل ۽ رسوخ وارو پير ٿي گذريو آهي پاڪستان جا صدر ۽ ٻيا ڪيترائي امير ۽ وزير سائس دوستي رکندا آيا هن ١٩٦٣ع ۾ وفات ڪئي.

پير احمد شاهه ثانيءَ جي وفات کان پوءِ پير موران سائين رانيپور جو پير آهي. جيڪو پنهنجي وڏن جي گادي وسائيو ويٺو آهي.

---

(١) مزار جو ڪتبو.

(٢) الطاف اثيم ” ساعت ساعت راهه نهاريان “ ناريجا پريس دادو ص ٢٨

پاڳارا پير

سنڌ جي مشهور ۽ معروف راشدي خاندان جو وڏو پير محمد راشد ولد سيد محمد بقا شاهه لکياري هڪ وڏو اهل دل درويش ۽ با ڪمال بزرگ ٿي گذريو آهي. سندس خاندان جو مورث اعليٰ سيد علي مڪي چوٿين صدي هجري ۾ عراق (سامري) کان هجرت ڪري پنهنجن هڪ سئو ساٿين سان گڏجي سنڌ ۾ آيو هو (۱).

پير محمد راشد جو والد سيد محمد بقا شاهه ولد سيد امام علي شاهه پهرين شعبان ۱۱۳۵ هه مطابق ۱۷۲۳ع ۾ ڪوٽ رسولپور عرف ساڏي نندي ۾ ڄائو، ۽ ظاهري علمن جي تحصيل ڪان پوءِ مخدوم محمد اسماعيل پريالوءَ واري ۽ سيد عبدالقادر شاهه ثاني چناهه واري کان روحاني فيض حاصل ڪيائين. هو تاريخ ۹ ربيع الثاني ۱۱۹۸ هجري مطابق ۱۷۸۴ع ۾ چوڙن هٿان شهيد ٿيو. سندس مزار سابق رياست خيرپور جي مقام شيخ طيب ۾ آهي. هو پٽ ڌڻيءَ جي لقب سان مشهور آهي (۲)

پير محمد بقا شاهه کان پوءِ سندس فرزند پير محمد راشد رشد و هدايت جي مسند تي ويٺو. سندس ولادت ۱۱۷۰ هه

---

(۱) اعجاز الحق قدوسي "تذڪره صوفياءِ سنڌ" ص ۱۰۸

(۲) عطا محمد مرزا "تاريخ تازه نوائي معارڪ" ص ۵۹

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مطابق ١٧٥٧ع ۾ ٿي. اچا هڪ مهيني جو هيو، جو رمضان جو مهينو اچي ويو، ۽ سارو مهينو ڏينهن جو ڪير نه پيتائين. تنهن ڪري روزي ڌڻيءَ جي لقب سان مشهور ٿي ويو (٢) تعليم وتربيت ڪهڙن جي مخدوم احمدي، شڪارپور جي شاهه فقير الله علوي، ڪوٽڙي ڪبير جي مخدوم يار محمد ۽ آريجن جي مولانا محمد ڪان حاصل ڪيائين (١) سندس مريدي جو سلسلو تمام وسيع آهي، سنڌ، جو ڌپور، جيسلمير، ڪڇ ۽ ڪاٺياواڙ ۾ لکين مريد ڪيائين. سندس مريدن مان ڪيترائي فيض جا صاحب ٿيا، جن مان سيد محمد حسن شاهه سوئي وارو، خليفو محمود ڪڙٿي وارو، ۽ خليفو محمد حسن مهيسر مشهور آهن. جن ڏار ڏار سندس ملفوظات مان شرح اسماء الحسني، جمع الجوامع مڪتوبات ۽ ملفوظات مشهور آهن (٢)

سنڌ جي پيرن جون ٽيئي ڌڪوتون پير صاحب جو احترام ڪنديون هيون. پير صاحب کي هيٺين لالن وارا ارڙهن پٽ هئا. حسن شاهه، صبغت الله شاهه، احسن شاهه، محمد ڪريم شاهه، ياسين شاهه، مهدي شاهه، محمد بقا شاهه، شاهنواز شاهه، غلام محي الدين شاهه، صادق شاهه، مبارڪ شاهه، حامد شاهه ۽ اسماعيل شاهه، انهن مان شاهنواز شاهه، صادق شاهه، حامد شاهه ۽ اسماعيل شاهه سندس حياتيءَ ۾ ئي وفات ڪري ويا ۽ باقي چئن پٽن تي ساڳيا نالا رکيا ويا (٣).

پير محمد راشد شاهه پنهنجي وفات وقت پنهنجن پن پٽن

---

(١) تبسم چوڌري و تذڪره پيران پاڳاره ص ٩٦ ۽ ٩٧

(٢) اعجازالحق قدوسي تذڪره صوفياء سنڌ ص ٢٧٢

(٣) زباني روايت پير حسين علي شاهه راشدي

sindhsalamat.com　　　books.sindhsalamat.com

صبغت الله شاهه ۽ يا سين شاهه، کي ڏار ڏار دستار ۽ علم عطا ڪيو. لڻ وقت کان وٺي صبغت الله شاهه ۽ سندس جانشين پاڳاري جي لقب سان مشهور ٿيا. ياسين شاهه ۽ سندس جانشين ڪـي جهنڊي وارا پير سڏيو ويو. (۴)

پير محمد راشد کان پوءِ پير صبغت الله شاهه گاديءَ تي ويٺو. ان وقت پنجاب ۾ سکن زور ورتو ۽ مسلمانن جي ڪافي علائقن تي قبضو ڪري ويا، ۽ سنڌ تي به ڪاهڻ جون تدبيرون سوچڻ لڳا. پير صاحب سائن جهاد ڪرڻ جي ارادي سان پنهنجي جانبازن ۽ سرفروش مريدن جي هڪ جماعت تيار ڪري (حر تحريڪ) جو بنياد وڌو (۱) ساڳئي وقت هندستان ۾ سيد احمد شهيد بريلوي جهاد جي تحريڪ شروع ڪئي، ۽ پير ڳوٺ ۾ اچي پير صاحب جو مهمان ٿيو. ٽيرهن ڏينهن سائس روحاني رهائيون ڪري، اڳتي وڌيو ۽ پنهنجا ٻار ٻچا پير صاحب جي حفاظت ۾ ڇڏي ويو. پير صاحب سائس وعدو ڪيو، ته جڏهن جنگي مرڪز قائم ٿي ويندو، تڏهن هو به سائس اچي ملندو، مگر اتفاق اهڙو ٿيو جو افغانستان ۽ پشاور وارو رستو بند ٿي ويو ۽ پير صاحب اتي پهچي نه سگهيو، سيد احمد شهيد بالا ڪوٽ ۾ شهيد ٿي ويو (۲).

پير صبغت الله شاهه هڪ وڏو جليل القدر عالم ۽ معرفت جو صاحب ٿي گذريو آهي سندس ديني حيثيت جو اندازو سيد احمد شهيد جي ساٿي سيد حميد الدين جي هوئمن بيان مان لڳائي سگهجي ٿي هو لکي ٿو ته:

---

(۴) خادم حسين شاهه (سوانح اصغر) ص ۲۵ ۽ ۲٦

(۱) زباني روايت منشي محمد پريل

(۲) تبسم چوڙي تذڪره پيران پاڳارو ص ۱۰۲

سنڌ وارن کي ساري ملڪ ۾ پير صبغت الله شاهه جهڙو شيخ ۽ مرشد نه ملندو. هن وقت اٽڪل ٽي لک پروچ مريد آهن، ۽ وڏي سان مرتبي سان زندگي گذاري رهيو آهي. سندس خلوص، مروت ۽ سخا ملڪن ۾ مشهور آهي. هن وٽ هڪ اهڙو ڪتب خانو آهي، جيڪو بادشاهن وٽ به ڪو نه هوندو منجهس گهٽ ۾ گهٽ پندرهن هزار معتبر ڪتاب آهن (٣)

پير صاحب کي هيٺيان ست فرزند هئا، غلام مصطفي شاهه عبدالقادر شاهه، علي گوهر شاهه، علي محمد شاهه، علي حيدر شاهه ذوالفقار شاهه، شاهه مردان شاهه (٤)

پير صبغت الله شاهه تاريخ ٥ رمضان ١٢٤٦ هجري، مطابق ١٨٣١ع تي وفات ڪئي ۽ سندس فرزند پير علي گوهر شاهه گادي نشين ٿيو هو، به پنهنجن وڏن وانگر پنهنجي وقت جو وڏو عالم، اديب ۽ شاعر هو. سندس تخلص اصغر هو. ڪافي جي صنف ۾ با ڪمال شاعري ڪئي اٿس سندس ڪافين ۾ سوز ۽ گداز سمايل آهي، ۽ ڪيس ادب جي ميدان ۾ متانهين حيثيت حاصل آهي، هن گهڻو وقت مير علي مراد خان جي صحبت ۾ گذاريو. پڇاڙيءَ ۾ انهي ۾ نااتفاقي پيدا ٿي پئي پر مير علي مراد خان کيس ميڙ منت ڪري پرچائي ڇڏيو (١) پير صاحب کي بنگلي ڏٺي سڏيندا هئا. هن تاريخ ١١ جمادي الاول ١٢٦٣ هجري مطابق ٢٨ اپريل ١٨٤٦ع تي وفات ڪئي (٢)

---

(٣) اعجاز الحق قدوسي "تذڪره صوفياء سند ص، ٣٤٧-٣٤٨

(٤) خادم حسين شاهه "سوانح اصغر" ص، ٢٨

(١) مير علي مراد خان جو فارسي خط بياض فخرالدين علوي ڪان ورتل

(٢) عطا محمد مرزا "تاريخ تازه نوائي معارڪ" ص ٨٢٥

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پير علي گوهر شاهه کان پوءِ سندس فرزند پير حزب الله شاهه مسڪين تخت نشين ٿيو، جيڪو وڏو زنده دل ۽ سخي مرد ٿي گذريو آهي. سندس لنگر عام خاص لاءِ هميشه کليل هوندو هو. عام ڳوٺن ۾ وڃي غريبن جي سار سنڀال لهندو هو ۽ کين ان ۽ ڪپڙا ڏيندو هو (٣) هو وڏو سخن شناس ادب نواز ۽ قادرالڪلام شاعر ب. هو. هڪ دفعي مولانا ٻهائي جو ڪلام پسند ڪري کيس هڪ هاٿي ڏنو هيائين (٤)

سندس جماعت کيس تخت ڌڻي جي نالي سان ياد ڪندي آهي سندس ولادت جي تاريخ ١٨، شوال ١٢٥٨ هجري مطابق ١٨٤٢ع ۽ وفات جي تاريخ ٣ محرم ١٣٠٨ هجري مطابق ١٨٩٠ع آهي (٥)

پير حزب الله شاه کان پوءِ سيد علي گوهر شاه ثاني ' مهاڻي ڌڻي، گاديءَ تي ويٺو. هيءُ پنهنجي وقت جو وڏو عالم هو. گهڻو ڪري بيمار گذاريندو هو. تاريخ ١١ رمضان ١٣١٤ هجري مطابق ١٨٩٧ع تي وفات ڪيائين (١)

پير علي گوهر شاهه ثاني کي اولاد ڪونه هو، تنهن ڪري سندس وفات کانپوءِ پاڻس پير شاه مردان شاه ڪوٽ ڌڻي گاديءَ تي ويٺو، جنهنجي علمي ۽ ديني خدمتن کان متاثر ٿي حڪومت کيس شمس العلماءُ جو خطاب ڏنو، پير صاحب جو لکرايل قرآن شريف جو تفسير ڪوثر سنڌي ادب ۾ وڏو اضافو آهي- تاريخ ٧ ربيع الاول ١١٤٠ هجري مطابق ٩ نومبر ١٩٢١ع تي وفات ڪيائين (٢)

---

(٤) تبسم چوڌري تذڪره پيران پاڳاره ، ص ٢٢١

[٥] عطامحمد مرزا تاريخ تازه لواءِ معارڪ، ص ٨٧٦.

(١) تبسم چوڌري تذڪره پيران پاڳاره. ص ٢٣٠.

(٢) ساڳيو ص ٢٣٢.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ان کان پسوءِ پير صبغت الله شاهه ثاني ٻارهن سالن جي عمر ۾ تخت نشين ٿيو. هو ننڍي هوندي کان وٺي آزاديءَ جي جذبي سان سرشار هو ڪيس انگريزن ڌارين جي حڪومت کان سخت نفرت هئي. انهيءَ نفرت جي جذبي سبب انگريزن سان جهاد ڪيائين، جنهن جي نتيجي ۾ تاريخ ٢٠ مارچ ١٩٤٣ع تي شهادت جو جام پيتائين (٣)

هن وقت پاڳارن جي گادي تي پير صبغت الله شاهه ثاني جو وڏو فرزند پير شاهه مردان شاهه ثاني عرف سڪندر شاهه آهي. سندس ولادت جي تاريخ ٢٢ نومبر ١٩٢٨ع آهي (٤) سندس ڪوشش سان حر جماعت بلڪل منظم ٿي ويئي آهي پاڪستان ۽ هندستان جي ٻنهي جنگين ۾ پير صاحب جي مريدن مسلمان قوم جي دل کولي مدد ڪئي ۽ شجاعت جا جوهر ڏيکاريا.

---

(٣) زباني روايت منشي محمد ٻڍل.

(٤) ساڳيو

"ڪنڊڙيءَ جا ڪلتار"

خيرپور ضلعي جي پيرسان روهڙي تعلقي ۾ ڪنڊڙي هڪ ننڍڙو ڳوٺڙو آهي، جتي روحل فقير ۽ سندس اولاد جي عشق جا آکاڙا آهن ۽ جتي اڄ تائين پرت جا پانڌيڙو وڃي پنهن جي پياس پوري ڪن ٿا. هن سرزمين ۾ سچي سڪ جا اهي سرواڻ ستل آهن، جن جي نقش قدم تي هلي وحدت جا واٽهڙو پنهنجي معرفت ۽ مقصد جي منزل ماڻي سگهن ٿا. انهن قرب جي ڪلتارن جي ايامڪاري ۾ ڪنڊڙي خيرپور جي آزاد حڪومت جي سرحد اندر هئي تنهن ڪري خيرپور جي ادبي جائزي وٺندي انهن جي احوال کي در گذر ڪري نٿو سگهجي. ڇو ته اهي نه فقط اهل دل درويش هئا پر علم و ادب جا علمبردار به هئا ۽ خيرپور جي دربار سان سندن ڪافي مراسم هئا. هتي سندن مختصر احوال ڏجي ٿو.

(١) روحل فقير:

ميان روح الله عرف روحل فقير قوم جو زنگيجو هو ۽ سندس وڏا اصل پنجاب جي هڪ ڳوٺ لونگري، جا وينل هئا جتان روحل فقير، شاهو فقير ۽ مراد فقير ڪوچ ڪري سنڌ جي ٿرپارڪر ضلعي ۾ اچي رهيا. روحل فقير ميان غلام شاهه ڪلهوڙي جي ملازمت ۾ داخل ٿيو. ننڍي پڻ کان وٺي سندس دل جو لاڙو درويشن جي صحبت ڏانهن هوندو هو. ويتر ميان غلام شاهه جي وفات وقت هڪ دنيوي واقعي کيس اهڙو ته

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

متاثر ڪيو جو هو لوڪ جا لاڳاپا لاهي سڀ ڪجهہ ترڪ ڪري ويٺو. اهو واقعو هي آهي تہ مهان غلام شاهہ حرمين شريفين مان هڪ ڪفن آندو هو ۽ ان کي زم زم جي پاڻيءَ ۾ تر ڪري متبرڪ سمجهي پنهنجي لاءِ رکيو هئائين، مگر سندس وفات وقت ان جي پٽ مهان سرفراز خان اهو ڪفن پنهنجي پيءُ کي ڏيڻ جي عوض پنهنجي لاءِ رکي ڇڏيو. دنيا جي معاملات ۾ اهڙي بيوفائي ڏسي روحل فقير حقيقي مرشد جي تلاش ۾ نڪتو ۽ جهوڪ مهرانپور ۾ صوفين جي لڙهہ وچي لڳو، جتي ڪافي رياضتن ۽ فقيري آزمائشن بعد پنجويهہ سالن کان پوءِ قبول پيو. ڪامل مرشد جي نظر فيض اثر کيس قطري مان درياهہ بنائي ڇڏيو پوءِ ٿورو عرصو مرشد جي جهوڪ ۾ رهي موڪلايائين، جتان امر ٿيس تہ سندس رهڻ جي جاءِ اها ٿيندي، جتي خودبخود کيس روڪ ٿئي. روحل فقير حسب ارشاد رمندو رهيو ۽ آخرڪار هڪ جاءِ تي سندس پهرياڻ هڪ ڪنديءَ جي وڻ ۾ اٽڪيو ۽ مرشد جو قول ياد ڪري ان جاءِ کي پنهنجو وٿاڻ سمجهي ويهي رهيو. فقير صاحب جي هنڌين ماڳين هاڪ هلي وئي ۽ ڪيترا پرت جا پياسا اچي پنهنجي اڃ لاهڻ لڳا ۽ اهڙي طرح اتي هڪ ڳوٺ پڌري ويو جنهن جو نالو "ڪنبڙي" مشهور ٿي ويو.

ان وقت مير سهراب خان جي صاحبي هئي ۽ مير صاحب پاڻ روحل فقير جو بيحد معتقد بڻجي ويو ۽ ڪوٽ ڏيجيءَ جي پرسان ڪوٽلي جي شهر ۾ زمينون ڏنائين جي ڪافي عرصي تائين سندس عزيزن وسايون.

روحل فقير پنهنجي وقت جو جيد عالم هو. عربي ۽ فارسيءَ سان گڏ هندي زبان تي بہ ڪمال دسترس هوس.

sindhsalamat.com   books.sindhsalamat.com

سنڌي ۽ سرائڪي سان گڏ هنديءَ ۾ به سندس ڪافي تصنيفون آهن جن مان (١) من ۾ پوڙ (٢) پريم گيان (٣) "انيو" مشهور ۽ تصوف جي نڪتن سان ڀرپور آهن تذڪره لطيفيءَ جي حوالي موجب سنڌ جو ڪوبہ شاعر سائس هنديءَ ۾ مقابلو ڪري نہ ٿو سگهي ۽ ڪيس فريد ۽ ملڪ جانسي جي دفعي ۾ آڻي ٿو سگهجي. سنڌي ۽ سرائڪيءَ ۾ سندس هڪ بياض آهي. جنهن کي "گنج" جي نالي سان سڏيو وڃي ٿو، جنهن ۾ سندس غزل، ڪافيون، ڏوهيڙا ۽ سي حرفيون آهن، جن جي مطالعي مان اندازو لڳائي ٿو سگهجي تہ هو هڪ بي نظير صوفي شاعر ٿي گذريو آهي ۽ سنڌ جي ڪنهن بہ چوٽيءَ جي شاعر کان گهٽ ناهي. نموني طور سندس ٻہ ٽي ڏوهيڙا ڏجن ٿا.

(١) نہ مون جن نہ ڪن، اچي عشق اتاريم اوچتو.
روحل چوي روح ۾، محبت محبوبن.
سيئي سجڻ آئيا، تن جني جي تن.
جيءَ جڙ لڳي جن، سائين ميڙيا سپرين.

(٢) جن کي عشق اندر ۾، تن کي اج نہ بک.
وحدت منجهہ وصال جي، ٿا سدا مائن سک.
ڏور تنين کئون ڏک؛ جي روحل رتا روح ۾.

(٣) پنهن جيون اکيون پاڻ ۾، جوڙي رکيون جن.
سي سڀو پيرا ساعت ۾، ٿا پلپل پرين پسن.
تن تحصيلون تمام ڪيون، محبت جن جي من.
روحل مٿان تن، لکا حرف حساب جا.

(٢) مراد فقير

مراد فقير ڪنڊڙي جي ڪلهارن جو ٻيو نمائندو آهي جو روحل فقير جو عزيز ۽ سالو بہ هو ۽ پنجاب مان ڪوچ ڪري

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وقت روحل فقير سان ڪٿو هو. روحاني فيض روحل فقير وٽان حاصل ڪيائين. فقيري خواهه شاعريءَ ۾ پنهنجي مرشد ۽ استاد کان ڪنهن به حالت ۾ گهٽ نه هو. ڪجهه وقت ڪنڊڙيءَ ۾ رهي عمر جو آخري حصو ميرن کان مليل زمين تي ڪوٽليءَ جي شهر ۾ اچي گذاريائين جتي سندس ابدي آرامگاهه آهي اج به ڪوٽليءَ ۾ ۾ مراد فقير جي درگاهه جي پرسان زنگيجن جو قتل ڪوهه موجود آهي. هتي مراد فقير کي هڪ سيد ڪافي ستايو ۽ ميرن جي مدد سان فقيرن جي زمين تي قبضو ڪرڻ لڳو، جنهن تي فقير صاحب ساڻس مقابلو ڪرڻ چاهيو مگر روحل فقير کيس ائين ڪرڻ نه ڏنو. مراد فقير صبر ۾ رهي سنت تي وفات ڪري ويو. سندس عمر ستونجاهه اٺونجاهه سال جي لڳ ڀڳ هئي. وقت جا مير سندس ڪافي معتقد هوندا هئا، جن جي پنهنجي شعر ۾ ساراهه ڪئي اٿس.

مراد فقير پنهنجي دور جو وڏو شاعر هو. فارسيءَ ۾ سندس مڪمل ديوان موجود آهي، سنڌي، سرائڪي ۽ هندي ۾ به ڪافي ڪلام چيائين جو روحل فقير جي ڪلام کان ڪنهن به حالت ۾ گهٽ ناهي. سندس ڪلام تصوف جي موتين سان مالا مال آهي. تصوف جي سمجهائين سان گڏ اخلاقي تعليم تي به ڪيترين ئي رس ڀريون رمزون ڏيکاري ويو آهي. مراد فقير پنهنجي پٺيان هڪ پٽ حيات فقير ڇڏي ويو، جو پڻ شاعر ٿي گذريو آهي. فقير صاحب جي ڪلام جو نمونو :-

(١) حاجي مڪي هليا عاشق عرش وڃن •
هو سچ پسي سرها، هو حج حضور پڙهن.
هنن تن من طواف ڪيو، هو پورا پٽ پڄن.
مي اندا ساڻ سڄڻ، ڪيئن موافق مراد چئي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۲) تن ٻرين، من ٻرين، چت ٻرين دل ڏار،
اندر ٻاهر سڀريون وٽ نه، آهي وار،
اڪين منجهه مراد چوي، ڪونه قربن ڏار،
جاڏي ڪريان نهار، تاڏي سڄڻ سامهون.

(۳) ڪهڙي ڪهي سيڪو ٻر وهڙي ڪين رهن،
ذات نه ٻر جهن پانهنجي، تا ٻڌيو بات ٻڪن،
سي من سورا مراد چئي، لڪا ڪين لڪن،
توڙي ڪوڙين مڪر ڪن، ته به پارين آهن پڌرا.

(۳) شاهو فقير:-

روحل فقير جي وفات بعد سندس وڏو پٽ شاهو فقير مسند نشين ٿيو، هي به پنهنجن وڏن وانگر هڪ الله وارو ۽ زنده دل درويش ٿي گذريو آهي. فقيرائي سلسلي ۾ پنهنجي والد ماجد جو مريد هو. سندس اخلاق نهايت شاهاڻا هئا ۽ هميشه صبر و رضا تي راضي رهندو هو. پنهنجي سڄي حياتي ۾ ڪنهن سان به ڪشيده خاطر نه ٿيو ۽ نه وري ڪنهن سان ڪنهن قسم جي ڪاوڙ يا غصي جو اظهار ڪيائين. وقت جي ميرن سان سندس سهڻا تعلقات رهندا آيا ۽ انهن وٽان سندس لنگر جي خرچ لاءِ ڪافي نذرانا ۽ پروانا ملندا هئا.

شاهو فقير پنهنجي زماني جو هڪ عمدو شاعر ٿي گذريو آهي. مگر چوڻ تا ته پنهنجي ڪلام جو ڪافي حصو درياهه ۾ لوڙهائي ڇڏيائين باقي ٿورو شعر جيڪو ملي ٿو سو متين ۽ سنجيده آهي. ڪن تذڪره نگارن لکيو آهي ته هو لا ولد فوت ٿيو، مگر اها ڳالهه غلط آهي، ڇو ته کيس ٻه فرزند ڪرم علي فقير ۽ نظر علي فقير هئا. سندس ڪلام جو نمونو ڏجي ٿو.

(١) پنهنجي اکين پساڻ ۾، ليئو پاتو جن،
ويهي تن کي وهه، ٿيو تڪي سک سهڻ،
انٽي پهر عجيب سان، ويٺا اورڻ ڪن،
"شاهو" منجهئون تن، اچي ٻوءِ بهار جي

(٢) اچي بوءِ بهار جي، پرين پاڻ پسايو،
وڏي وڇوڙي راتڙي، اڱڻ سو آيو،
سو لڏو لامڪان مان، گهر روحل بنايو،
"شاهو" سمايو پاڻ پنهن جو پاڻ ۾،

(٤) غلام علي فقير:-

روحل فقير جو ٻيو نمبر پٽ غلام علي فقير پنهنجي ڀاءُ شاهو فقير جي وفات بعد فقيريءَ جي گاديءَ تي ويٺو ۽ پنهنجي وڏن جي نقش قدم تي هلندو رهيو. هو هڪ وڏو دل وارو درويش ۽ شاعر ٿي گذريو آهي. ڪافيءَ جي صنف ۾ ڪمال ڏيکاري ويو آهي. سندس هر هڪ ڪافي تصوف جي رنگ ۾ رتل آهي جنهن ۾ جوش ۽ روانيءَ سان گڏ سچي سڪ وارو سوز به سمايل نظر ايندو هو فقيري سلسلي ۾ پنهنجي پيءُ جو مريد هو، مگر پنهنجي وڏي ڀاءُ جو به مرشد جيترو ادب رکندو هو. اهڙو اظهار جتي ڪٿي پنهن جي ڪلام ۾ ڪيو اٿس. کيس هڪ فرزند رروحل ثاني ڄائو، جو هن کان پوءِ سندس جانشين ٿيو. ڪن تذڪرن ۾ سندس ٻه فرزند ڏيکاريل آهن. اها هڪ تاريخي غلطي آهي. کيس هڪ پٽ روحل ثاني هو ۽ نواب شاهه سندس پوٽي جو نالو هو. غلام علي فقير ١٨٣٩ع ۾ گذاري ويو. سندس ڪلام تمام گهڻو نه آهي، مگر جو ڪجهه آهي سو محبت جي موتين ۽ ادبي سوغات آهي. نموني طور سندس هڪ ڪافي مطالع ڪيو:

sindhsalamat.com   books.sindhsalamat.com

هادي والا نڪتا هڪو — صحيح ڪرين تون سارا،
اندر ٻاهر سهڻا سائين — نرمل نور نظارا،
چائين ٿان تون آپ سڃائين، — ٻيا سڀ ڪوڙ پسارا،
حسن اسان تي حملا ڪيتا، — نينهن مريندا نعرا،
ڪل فقير ڪون سجدا ڪيتم، — شاهو شاهه همارا،

غلام علي تون ظاهر باطن،
مارين نينهن نقارا،

(٥) خدا بخش فقير :-

روحل فقير جو ٽيون پٽ خدا بخش فقير پڻ هڪ وڏو درويش شاعر ٿي گذريو آهي. روحل فقير جي گادي غلام علي فقير جي اولاد ۾ هلي وئي ۽ ٻين وڏن ڀائرن وانگر خدا بخش فقير ۽ درياخان ٻئي مراد فقير جا پوئلڳ هوا. هي فقير به پنهنجن وڏن جي پيروي ڪري سال ١٨٤٣ع ۾ انتقال ڪري ويو. سندس شعر تمام ٿورو آهي. سرائڪي زبان ۾ سندس سي حرفي مان هڪ بند پيش ڪجي ٿو.

الف الله دي ذات اصل هي، رنگ نہ ڪو بيرنگي،
ڪن فيڪون وچون جڳ جوڙيس بيرنگي تان رنگي،
ڪٿان ايراني، ڪٿان عراقي، ڪٿ رومي ڪٿ زنگي،
خدا بخش هڪا حق ڪنون اسان محبت منگي،

(٦) دريا خان

روحل فقير جي فرزندن مان دريا خان ننڍي ۾ ننڍو ۽ چوٿون شاعر ٿي گذريو آهي. هو مراد فقير جو پوئلڳ هو. روحل ۽ مراد کان پوءِ سندس شاعري جو درجو تمام بلند آهي. هن فقيريءَ جو فيض پنهنجي پيءُ ۽ ماءُ پنهنجي کان ورتو، نہ فقط ايترو، مگر نوشهري جي مشهور و معروف بزرگ مخدوم

عبدالحي کان به فيض ورتو هئائين. هو الاهي عشق ۾ نينهن جي نشي ۾ ايترو ته محو ۽ مستغرق هوندو هو جو کيس سڏيندا ٿي دولهه دريا خان هئا هو ننڍو ٿي هو جو روحل فقير ۽ مراد فقير خاکي جامو مٽائي چڪا هيا. تنهن کري سندس تربيت سندس وڏن چُنڊ ڀائرن جي هٿ هيٺ ٿي ۽ فقير غلام علي جي مٿس ڪافي نظر رهي. هن سنڌي، سرائڪي ۽ هندي ۾ ڪافي ڪلام چيو آهي. سرائڪي ۽ سنڌيءَ ۾ سندس ڪافيون ۽ دوهيڙا سچي سڪ ۽ حقيقي عشق جو آئينو ڏيکاريندڙ آهن. منجهن سوز ۽ ساز ايترو آهي جو پڙهندڙ ۽ ٻڌندڙ جي دل مان آه! آه!! سان گڏ واه! واه!! جون صدائون بيساخته نڪري اينديون. هنديءَ ۾ به هو هڪ مهاڪوي نظر ايندو. مطلب ته هو پنهن جي وقت جو هڪ وڏو شاعر ٿي گذريو آهي ۽ سندس ڪلام اڄ به سنڌ جي محفلن ۾ سڪ سان آلا پيو ويندو آهي. نموني طور سندس هڪ ڪافي پيش ڪجي ٿي.

منجهه وجود شهود شعاع ڪيو، اوندهه جو اسباب ويو.
ايڊيو سچ حقيقت وارو تارن جو سڀ تاب ويو،
عشق زليخا يوسف کي نئي منجهه مصر ٻيو آب ڪيو،
عبديت جو پوڙ پڳو جڏهن رخ اتوون نقاب ويو،
عاشق عشق ۾ شاهه شهيدان ڪهڙو ڏوهه ثواب ڪيو،
صوفي صاف ٿيو سر ڏيئي بحر ۾ رلجي حباب ويو
عاشق ڪن تا عشق مطالع بي تي وارو باب ويو،
دريا خان بيدار هتان هي خوف ورجا جو خواب ويو.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"ڪلجڳ جو ڪاڙي"

ڪجهه وقت کان وڏي فولاد فقير متعلق مختلف قسم جون عجيب و غريب روايتون ٻڌندو رهندو هيس ۽ سندس زيارت جو دلي شوق دامنگير رهندو هيو. نيٺ خيرپور جي صوفين جي ڪلام ڪٺي ڪرڻ جي سلسلي ۾ هڪ ڏينهن مينگهي فقير شر جي ڳوٺ قسمت ڪٺي ويئي. فقير قربان علي جي رفاقت ۾ هن مرد مجاهد جي منخاني ۾ لنگهي ويس، پري کان هڪ عاليشان قبو نظر آيو، جنهن جي اولهه طرف ايوان ۾ کٽ تي هڪ عمر رسيده بزرگ نوراني چهري سان ويٺو هيو. سندس پير ۾ ڪنولي ۽ ٻي ٻيو بزرگ ادب جا هٿ ٻڌيو گويا هدايت جو سبق حاصل ڪري رهيو هيو. قربان علي ٻڌايو ته اهو گرناري جوڳي جي صورت وارو ڪلجڳ جو ڪاڙي فولاد فقير آهي ۽ ٻيو سندس طالب ۽ وليعهد علي گوهر فقير آهي. علي گوهر فقير ۾ چار قدم وڏي امان جي آجهان ڪئي ۽ فقير وڏي جي پير ۾ هڪ آرام ڪرسي رکي ويهڻ جي آڇ ڪئي. اينري ۾ فقير صاحب ٻه اٺي بغل گير ٿيو ۽ ڏيڍ فوٽ کن جيتري تاج زيب سر ڪوري وري بالم ٻڌجي ويهي رهيو ۽ خنده پيشاني سان خير عافيت پڇيائين.

اتڪل ۾ ڪلاڪ کن صحبت ٿي، مگر هن رتي ۽ جي رس پري رهاڻ مان معلوم ٿيو ته هو ڪو مجذوب يا مجنون نه پر هڪ باخبر سالڪ ۽ علم جو اڪابر عالم آهي. تفسير حديث ۽ فقه ۾ ڪافي مهارت اٿس، ازانسواءِ ابن عربي، رومي، عطار،

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شاهه، سچل، بيدل ۽ ٻين ڪيترن عارفن جي تصنيفن تـــي به عبور حاصل اٿس.

فقير صاحب عربي ۽ فارسي علمن جي تحصيل ڪان پـوءِ ٻارهن سال سنڌي ماستر ٿي رهيو آهي ۽ ڀوءِ جواني ۾ ورهـن جا ورهه سڄيون راتيـون ورد وظائف ۽ نفلي عبادت ۾ ڪاٽـي شريعت جو سفر طئي ڪيو آهي. آخر ڪار سنڌ جي مشهور ۽ معروف صوفي خير محمد فقير جي دل گهرئي طالب سيد محمدعلي شاهه منگرجي واري مست ڪان طريقت جي طلب وٺي حقيقت ۽ معرفت وارو ملڪ به ماڻي چڪو آهي.

فقير صاحب هن وقت چوراسوي سال جي عمر ۾ پير پاتـو آهي، مگر سندس منهن تي ڏيڍ فوٽ جيتري ڏاڙهيءَ ڪان سواءِ پيريءَ جو ڪو به نشان نظر نه ايندو. جسم بـدن، هشاش بشاش چهري ۽ کڙڪ گفتگو مان سندس بلند اخلاقي ۽ زنده دليءَ جو ثبوت ملي ٿـو، هو ڳالهائڻ ۾ ڪڏهن به تڪلف ۽ رواداري ڪان ڪم نٿو وٺي. سندس زبان سندس دل جي ترجمان آهي ۽ جيڪي سندس دل ۾ آهي اهوئي سندس زبان مان نڪري ٿو. هو عام مڪار يا رياڪار فقيرن وانگر ڏيکيءَ جا ناهه ناهي ماڻهو نٿو مچائي ۽ نه وري ڪنهن کي پنهن جي عقيدن تي آماده ڪرڻ جي ڪوشش ٿو ڪري مطلب ته هن جي هرڳالهه سندس حسب حال آهي ۽ پنهنجي مخاطب آڏو خلوص جا خرار ۽ محبت جا من پيش ڪري ڪيس پنهنجي قرب جي ڪمند ۾ قابو ٿـو ڪري ۽ پرت جا پختا پيوند لڳائي ٿو ڇڏي.

انهيءَ هوندي به فقير صاحب جي حال قال جـي احوال خواهه سندس واردات قلب جي واقعات ٻڌڻ مان سندس الٽا اشارا ۽ غير معمولي گفتا رواجي رهاڻ کان بلڪل نرالا نظر ايندا.

سندس اصولن ۽ عقيدن کي قبول ڪرڻ کان سيڪو ڪتائيندو ۽ ڪپائيندو. مطلب ته سڄي دنيا هڪ طرف نظر ايندي ۽ فقير صاحب ٻئي طرف. سندس قول موجب کيس روحاني معراج حاصل ٿيل آهي ۽ پنجاهه سال کان جسماني عبادت مان جند ڇڏائي قلبي سجدن جو سرور حاصل ڪندو رهي ٿو ۽ پاڻ کي ظاهري بندگي جي پابندي کان پاڪ ٿو سمجهي.

واقعي، فقير صاحب جون اهڙيون دعوائون بشري طبيعت جي بلڪل برعڪس آهن، مگر اهڙي اونهي ۽ الٽي اپٽار جو جوابدار فقط فولاد فقير نه آهي. تصوف جي تاريخ اٿلائي ڏسڻ سان معلوم ٿيندو ته هن کان اڳ به ڪيترن درويشن وجد ۽ مستيءَ واري حالت ۾ الائي ڇا ڇا چيو آهي. بايزيد بسطاميءَ جو "سبحاني ما اعظم شاني!" منصور جو "اناالحق" ۽ احمد جام جو "من خدايم" ڪنهن کان مخفي نه آهن. سچل جو آشڪار ۽ بيدل جو وحدت نامون ساڳي ساک ڀرن ٿا. شاهه لطيف جهڙو لعل جيڪو نهائين کان نينهن سکي ۽ عشق جي ٻاڦ ٻاهر نه ڪڍڻ جي تلقين ٿو ڪري سو به اڻ سڌي طرح اهوئي آواز ٿو اچاري ته "پنهون پنهون ڪريان آءٌ پڻ پنهون پاڻ" مطلب ته اهڙو ڪو عارف مشڪل ملندو، جنهن ڪنهن نه ڪنهن مهل اهڙا ڪلمان واتان نه ڪڍيا هجن. فرق فقط ايترو آهي جو ٻيا اهڙي ٻولي تڏهن ٿا ڪن جڏهن مٿن موج ۽ مستي غلبو ٿي ڪري ۽ هو وجد ۽ حال ۾ پاڻ کان ٻاهر نڪري ٿا وڃن ۽ وري جڏهن پنهنجي اختيار ۾ ٿا اچن تڏهن اهڙي ٻڙڪ به نه ٿا ٻولن، ليڪن فولاد فقير کائيندي پيئندي، اٿندي ويهندي خواهه گهمندي ڦرندي، منصوري نعرو هڻندو رهي ٿو ۽ فرش تي هوندي عرش جا سير ڪري ٿو.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهيءَ اعتبار سان دنيا ۾ پاڻ کي ڪافر ۽ بيخبر سڏي ۽ نه سچي ان سان منهنجو واسطو نه آهي ۽ نه وري مون کي ڪنهن فتوي صادر ڪرڻ جو حق آهي. بهرحال هو ڪجهه به آهي تنهن سان هو ڄاڻي ۽ الله، منهنجي نظر ۾ سندس ڪافري ۽ بي خبري به عام جي ايمان کان ڪي ۽ پختي آهي، ڇو ته هو جو ڪي ڪجهه چوي ۽ سچي ٿو تنهن تي مڪمل ايمان به رکي ٿو، جيڪڏهن هو واقعي ڪافر آهي ته پنهنجي ڪفر سان ڪامل عشق به اٿس. وري جيڪڏهن سالڪ آهي ته پنهن جي سلوڪ سان سچي ڪ به اٿس.

فقير صاحب، دوران گفتگو ڏاڍيون غير معمولي ۽ مزيدار ڳالهيون ٻڌايون جن مان ڪيتريون اسان جي عقل ۽ ادراڪ جي رسائيءَ کان البت اڳيرو هيون. مثلا فقير صاحب جي عرش تي وڃي نور حقيقيءَ سان بغل گير ٿيڻ ؛ ڪيس نبين جي ارواح جو طواف ڪرڻ وغيره انهن جي سمجهڻ لاءِ واقعي ڪنهن فولادي فهم جي ضرورت آهي.

بهرحال انهن ڳالهين جي باوجود فقير صاحب جي حرف حرف مان سندس انفراديت ۽ يگانيت نظر آئي، فنا بقا ۽ وحدت الوجود جي مسئلن تي تبصرو ڪندي اسان کي ٻڌايائين ته.

” ابا جيڪو چوي ٿو ته مان به آهيان الله به آهي، اهو وحدت جي واديءَ کان ٻاهر آهي.“

اهڙي طرح جڏهن ابليس پليد متعلق ڪائنس سوال پڇيو ويو تڏهن فرمايائين:-

” ابا اهو عاشق عزازيل اسان جو دوست هيو، جنهنکي ختمو ڏئي خلاصي حاصل ڪري چڪا آهيون، هاڻي جيڪي ڪيس ياد ڪن ٿا اهي سندس مريد ۽ چيلا آهن باقي اسان ويچاري کي وساري سندس ڀلي ڪان تعذير ڪائي ويٺا آهيون “

وڌيڪ استفسار تي قربان علي فقير ٻڌايو ته هڪ ڏينهن فقير صاحب عوام جي آزمائش لاءِ چيو ڪيو جو خدا جي راهه ۾ خيرات به ڪمائين ۽ شيطان کي ختمو ڏياريائين، مگر شيطان جي ختمي لاءِ ٻوڙ پلاءُ ۽ چڱا چوکا سلوڻا طعام تيار ٿيا ۽ خدا جي راهه ۾ پتڙي ۽ رواجي ڀت جي ديڳ لٿي، جنهن تي عام اعلان هوندي به عام خلق خدائي خيرات ڏانهن ڪو توجهه ڪونه ڏنو ۽ شيطان جي ختمي وارو ڪڌو ڪاني کپائي هرڪو آگريون چٽي اٿيو، وري تعجب اهو جو وقت جي ڪامورن کي ڪنو ڪري فقير صاحب کي انهيءَ آزمائش واري فعل تي تعذير به ڏنائون، انهيءَ ڏينهن کان پوءِ ڪيترائي پاڙي جا زميندار، مُلا ۽ مولوي فقير صاحب سان بحث ڪرڻ آيا، مگر پڄي نه سگهڻ جي حالت ۾ نفرت ڪري ابتو پروپگينڊا ڪندا رهيا.

فقير صاحب جي نظم ۾ ڪا به تصنيف ڪانهي. باقي نثر ۾ هڪ ضخيم ڪتاب "روح الا عظم" آهي جنهن جا ٽي جلد آهن. سڄو ڪتاب گهڻو ڪري نثر مقفيٰ ۽ نثر مرجز ۾ آهي. مختلف موضوعن تي مخدوم عبدالرحيم گروهڙي جي گفتن وانگر فولاد فقير جا قلندرانه قول ۽ منصوري ٻول آهن. جن جو لکندڙ ۽ ترتيب ڏيندڙ علي گوهر فقير آهي، جنهن پنهنجي پيءُ جي صحبت ۾ رهي ڪافي پرايو آهي، مگر افسوس جو هو جيترو ڳالهين جو ڳهير ۽ قال مست آهي اوترو حال جو حصو حاصل ڪري نه سگهيو آهي. ممڪن آهي فقير وڏي جي سامهون سج اڳيان ستاري جي روشني نظر نه ايندي هجي. آخر ۾ فقير صاحب جي ڪتاب "روح الا عظم" مان سندس نثر جو نمونو ادبين جي دلچسپي لاءِ پيش ڪجي ٿو.

"دنيا عشق جو بتخانو آهي عقبيٰ عشق جو مئخانو آهي جيڪو پنهنجي ڪئون لڪنو سو مردانو آهي. عشق جو طالب يگانو آهي. دنيا جو طالب بيگانو آهي. دل عشق جو پيمانو آهي. جنهن شراب وحدت پيتو سا دل آهي جنهن نه پيتو سا دل نه پرگل آهي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خيرپور جي حڪمرانن جون ديني ۽ علمي خدمتون

خيرپور جا ٽالپر حڪمران وڏا اديب، علم دوست ۽ ادب نواز هئا. جن وٽ فيض وارن فقيرن، اهل دل درويشن ۽ باڪمال شاعرن جا ميڙا متل هوندا هئا. هو علم پرور، سخن سنج ۽ نڪته دان هجڻ سان گڏ فياض به هئا. سفر توڙي حضر ۾ عالمن فاضلن ۽ شاعرن جي جماعت ساڻن گڏ هوندي هئي.

ميرن جي ڏينهن ۾ تعليم جو انتظام وقت جا پيرَ، فقير ۽ عالم سنڀاليندا هئا. بزرگن جي خانقاهن ۽ درويشن جي درگاهن جا گادي ڌڻي، وڏا وڏا عالم گهرائي پاڻ وٽ رکندا هئا، جتي عام توڙي خاص ماڻهن جا ٻار اچي، علم حاصل ڪندا هئا. انهن درگاهن جي خرچ پکي جي پورت لاءِ حڪومت جي طرفان جاگيرون ۽ لوازما ملندا هئا. هتي خيرپور جي ٽالپر حاڪمن جي ديني ۽ علمي خدمتن جو مختصر خاڪو پيش ڪجي ٿو.

(١) مير سهراب خان اول

هي خيرپور جي حڪومت جو باني هو. وڏو عالم ۽ علم دوست حاڪم ٿي گذريو آهي. جهڙو جنگجو پهلوان هو، تهڙو سخنگو ۽ سخندان هو. وٽس علم ادب جون وڏيون ڪچهريون ٿينديون هيون. آخوند محمد نشان فاروقي، قاضي محمد ڪامل لقماني ۽ خان محمد پيرزادو سندس درباري شاعر هئا. سندس فرمائش

تي ۱۲۰۸ هجريءَ ۾ ٺٽي جي هڪ عالم شيخ محمد اعظم ولد شيخ محمد شفيع فارسيءَ ۾ هڪ اعليٰ درجي جو ڪتاب "هيئت عالم" لکيو، جنهن ۾ دنيا جي جاگرافي، علم نحو، علم نجوم ۽ ڪجهه ملڪن جو بيان آهي. ان کان سواءِ سنڌ جي ڪجهه قديم شهرن جو احوال به ان ۾ ڏنل آهي، اهو ڪتاب سوڙنهن سال ڪن اڳ راقم الحروف محترم اعجاز الحق قدوسيءَ وٽ سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد ۾ ڏٺو هو. ان کان سواءِ هڪ ٻيو ڪتاب سرائڪيءَ ۾ منظوم "يوسف نامو" به مير محمد باقر خان ٽالپر وٽ دارا واهڻ ۾ نظر مان گذريو، جيڪو ان وقت جي مشهور شاعر سيد خير شاهه جو لکيل آهي، ڪتاب جي تصنيف جو سال ۱۲۲۳ هجري آهي. ۽ مير سهراب خان جي فرمائش تي لکيل آهي.

مير سهراب خان خيرپور ۾ هڪ وڏي امام بارگاهه ٺهرائي سنڌ سادات باره جي مورث اعليٰ سيد بنده علي شاهه جي حوالي ڪئي. اتي سنڌ جي شيعن جو هڪ وڏو علمي ۽ ديني مرڪز هو، جتي بر صغير جا وڏا وڏا عالم اچي تقريرون ڪندا هئا.

(۲) مير زنگي خان.

هي مير سهراب خان جو ننڍو پٽ هو. ڪيس ملڪي معاملات جي پيچيدگين جي وڏي پرک هوندي هئي ۽ ڪڏهن ڪڏهن سفارت جا فرض به ادا ڪندو هو. هو فارسي زبان جو هڪ قادر الڪلام شاعر هو ۽ شاعرن جي سرپرستي به ڪندو هو. هڪ دفعي قاضي ڪامل لقماني سندس شان ۾ قصيدو لکيو ته کيس چانديءَ جي سنجن سان هڪ عمدو گهوڙو عطا ڪيائين.

مير صاحب پنهنجي وقت جي مشهور بزرگ، پاڳارن جي ڏاڏي پير محمد راشد جو وڏو معتقد هو. پير صاحب سندس

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دعوتن تي ايندو رهندو هو. سبحان فقير ۽ صادق فقير ميراثي مير صاحب جا درباري شاعر ۽ ڳائڻا هئا.

(٣) مير رستم خان

هي مير سهراب خان جو وڏو پٽ ۽ جانشين هو. ڪافي ڏوهيڙي جو وڏو شاعر ۽ اهل دل درويش تي گذريو آهي. گهڻو ڪري سمورو وقت وضوءَ ۾ رهندو هو. شادي شهيد رند، روحل فقير، خير شاهه، شاهو فقير ۽ سچل سرمست سندس صحبتي هئا. هن جي اياڪاريءَ ۾ ڪهڙن ۽ پريالوءَ جي مخدومن، اڇن فقيرن، درازي درويشن، گڏيجي، لقمان، ۽ سيلارجا جي قاضين، رانيپور، گمبٽ نوشهري، هنگورجا، دولهين ۽ فتح پور جي پيرن ۽ تجل جي فقيرن جا وٺا مدرسا هئا. جن جي خرچ پکي لاءِ مير صاحب جي طرفان وڏا لوازما مقرر ٿيل هئا. مير صاحب وٽ ڪو به ديني مسئلو ايندو هو ته مٿي ذڪر ڪيل عالمن جي حوالي ڪندو هو.

(٤) مير مبارڪ خان

هي مير سهراب خان جو ٽيون نمبر فرزند هو. ڪيس مير وڏي جي وصيت موجب ملڪ جو ڪجهه حصو مليو هو، جنهن جي اپت خرچ لئي ڪمپنيءَ وارا ڏي لک پندرهن هزار رپيا هئي، هو پنهنجي وقت جي عالمن ۽ صوفي بزرگن سان صحبتون ۽ رس پريون رهائيون ڪندو هو. هڪ وڏو فصيح ۽ بليغ شاعر هو. سندس علم پروري جي هاڪ پڌي مير ڪرم علي خان حيدرآباديءَ، جو درباري شاعر آخوند محمد حيات ” خاتم “ هن جي دربار ۾ آيو ۽ هميشه لاءِ اتي رهي پيو، پهن به ڪيترن ئي عالمن ۽ فاضلن جي سرپرستي مير مبارڪ خان جي حوالي هئي.

(٥) ٻيا شهزادا:

مٿي ذڪر ڪيل ميرن کان سواءِ سندن ڪجهه شهزادن

sindhsalamat.com   books.sindhsalamat.com

جو ذکر به ضروري ٿو سمجهان جيڪي پنهنجي وقت جا وڏا شاعر ۽ فياض ماڻهو ٿي گذريا آهن. انهن مان مير محمد حسن خان "حسن" ۽ مير علي اڪبر جا نالا ذکر جي قابل آهن.
اهي ٻئي مير رستم خان جا فرزند هئا. سنڌ جو مشهور ڪافي گو شاعر ڏچوال فقير مير علي اڪبر خان جو درباري شاعر ۽ قوال هو.

مير مبارڪ خان جو ننڍي پٽ ننڍو پٽ مير علي محمد خان هڪ هردلعزيز ۽ غريب پرور شهزادو هو، سندس طبعت جو لاڙو تصوف ڏانهن هو ۽ فقيرائي زندگي گذاريندو هو. عارفن جي ڪلام جو مطالعو سندس خاص مشغلو هوندو هو. سنڌي ڪافي ۽ فارسي غزل جو سٺو شاعر هو.

مير محمد حسن خان جو فرزند مير سهراب خان "مسڪين" هڪ وڏو نيڪ نيت، ساده مزاج ۽ درويش صفت انسان ٿي گذريو آهي. سمورو وقت فقيرن جي صحبت ۽ ديني ڪتابن جي مطالعي ۾ صرف ڪندو هو. سندس فارسي غزلن جو هڪ ناياب نسخو اج به منگهنواري جي ڳوٺ ۾ مير بجار خان جي هٿن وٽ محفوظ آهي.

مير محمد حسن خان جو ٽيون نمبر پٽ مير خور محمد خان هڪ وڏو خليق ۽ ننگ پال شهزادو ٿي گذريو آهي. سنڌي ڪافي ۽ فارسي غزل جو هڪ سٺو شاعر هو.

مير مبارڪ خان جو پوٽو ۽ مير فضل محمد خان جو فرزند مير امير علي خان "امير" هڪ وڏو شاعر، اديب ۽ انشاپرداز شهزادو هو، پنهنجي همعصر شاعرن "سانگي" "گدا" ۽ "مرتضائي" سان تمام گهاٽا تعلقات هئس. هڪ ٻئي ڏانهن منظوم خط لکي علمي ۽ ادبي سوال ۽ جواب ڪندا هئا.

مير صاحب پنهنجي درٻاري شاعر آخوند محمد ابراهيم فاروقيءَ کان هڪ بياض "ديوان عجائب" تاليف ڪرايو. جنهن ۾ "محڪ خسروي" جي نموني تي مختلف فارسي شاعرن جو ڪلام جمع ڪيو ويو آهي. اهو ڪتاب ميان محمد اشرف فاروقيءَ درازيءَ وٽ موجود آهي. مير صاحب جي تصنيفات مان "ديوان امير" ۽ "انشائي امير" مير بجار خان جي پٽن وٽ منگهنواري ۾ محفوظ آهن.

انهن کان سواءِ ٽالپر شهزادن مان مير مهر نجف "غريب" مير غلام نجف خان "غلام"، مير گل حسن خان، مير خدا داد خان، مير زار محمد خان، مير محب علي خان، مير محمد باقر خان مير دوست محمد خان، مير نثار حسين خان، ۽ مير عطا محمد خان تمام سٺا شاعر ٿي گذريا آهن. انهن سڀني جي درٻارين ۾ اعليٰ درجي جا اديب، عالم ۽ شاعر رهندا هئا.

(٦) مير علي مراد خان

هي مير سهراب خان جو ننڍي ۾ ننڍو پٽ ۽ خيرپور جي ڏيهي رياست جو پهريون حاڪم هو. هڪ سٺي اديب ۽ شاعر هجڻ سان گڏ هڪ وڏو غريب نواز، علم دوست ۽ آزمودگار ماڻهو ٿي گذريو آهي. سندس درٻار عالمن ۽ فاضلن ۽ فيض وارن فقيرن سان ڀريل هوندي هئي فارسي ۾ "علي" ۽ سنڌي ۾ "مجروح" تخلص ڪندو هو. سنڌ جي سڀني ديني درگاهن ۽ سڀني شاعرن سان سندس خاص رستو هوندو هو. سندس وڏو پٽ مير شاهنواز خان "آشفته" به هڪ سٺو شاعر ۽ ادب نواز شهزادو هو. مير علي مراد خان پنهنجي رياست ۾ پراڻن ديني مدرسن کان علاوه جديد نموني جا اسڪول کولرائي، تعليم جو هڪ جدا محڪمو به قائم ڪيو.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٧) مير فيض محمد خان

هي مير علي مراد خان جو فرزند ۽ جاءِ نشين هو. علم پروري ۽ ادب نوازي ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هو. سنڌي ۽ سرائڪي ڪافي ۾ يگانو شاعر هو. فارسي غزل به سٺو لکندو هو. عالمن ۽ فاضلن جي وڏي عزت ڪندو هو. پنهنجي رياست ۾ تعليمي سدارا آڻي نوان اسڪول کولرايائين "سر علي مراد اسڪالر شپ" جي ذريعي سنڌ جي ڪيترن ئي مسلمان شاگردن کي اعليٰ تعليم لاءِ ولايت موڪليائين. علي ڳڙهه يونيورسٽي قائم ڪرڻ لاءِ سنڌس وزير شيخ صادق علي خان مسلم ايجوڪيشنل ڪانفرنس جي ١٩٠٧ع واري اجلاس ۾ رٽ پيش ڪئي هئي، جيڪا يڪراءِ بحال ڪئي وئي هئي. ان کان سواءِ بر صغير جي ڪافي تعليمي ادارن کي مير صاحب جي طرفان امداد ڏني ويندي. خيرپور ۾ به تعليم تي تمام گهڻو خرچ ڪيو ويو. مير صاحب جي فرمائش تي سيد قاسم علي شاهه سرائڪي ۾ منظوم قصو "فيصل نامو" لکيو جيڪو لطف علي بهاولپوري واري ڪتاب جي جواب ۾ آهي.

(٨) مير امام بخش

مير فيض محمد خان جي وفات کان پوءِ سنڌس پٽ مير امام بخش خان اديب ۽ شاعر نه هجڻ جي باوجود ادب ۽ تعليم جي ترقي لاءِ تمام گهڻي ڪوشش ورتي ايتري قدر جو ايجوڪيشنل ڪانفرنس جو ١٩١٩ع وارو اجلاس خيرپور ۾ منعقد ٿيو، جنهن جو سارو انتظام مير صاحب جي طرفان ڪيو ويو. هن مير جي ڏينهن ۾ تعليم تي اڳين سڀني ميرن کان وڌيڪ خرچ ڪيو ويو. سنڌس وزير سردار محمد ابراهيم خان جي ڪوشش سان شمس الدين "بلبل" ۽

مفتي سعد الله اڻ اسلامي ڪتاب لکيا جيڪي تعليمي نصاب ۾ شامل ڪيا ويا.

(۹) مير علي نواز خان "ناز"

هي خيرپور رياست جي آخري دور جو حڪمران شاعر هو. هو پنهنجو سارو وقت پيرن، فقيرن، عالمن ۽ فاضلن جي صحبت ۾ صرف ڪندو هو. وٽس اديبن ۽ شاعرن جون ڪچهريون ٿينديون رهنديون هيون. علم ۽ فن جو قدردان هو ۽ عام فيض رساني سندس خاص فطرت هئي. اردو جا مشهور شاعر حفيظ جالندري، مولانا سها ۽ آغا شاعر قزلباش گهڻو وقت سندس درباري شاعر ٿي رهيا. برصغير جا وڏا عالم ۽ اديب وٽس ايندا رهندا هئا. سنڌي شاعرن مان "مخلص" "بشير" هدايت علي "نجفي" سردار زيب، مرزا مدد علي، مرزا قربان علي، مولوي محمد صادق، علي محمد شاه ۽ نورل فقير سندس خاص صحبتي هوندا هئا.

مير صاحب تعليمي ادارن لاءِ نه فقط پنهنجي وڏن وارا منظور ٿيل گرانٽ جاري رکيا، پر انهن ۾ اضافو به آندو. ڪراچيءَ جو مشهور هاسٽل جناح ڪورٽس به سندس خرچ تي تعمير ٿيو. ايجوڪيشن ڪانفرنس جو ۱۹۲۵ع وارو اجلاس به خيرپور ۾ ٿيو.

(۱۰) مير فيض محمد خان ثاني ۽ مير علي مراد خان ثاني

انهن ٻنهي حاڪمن نه اديب ۽ شاعر نه هجڻ جي باوجود تعليمي ترقي ۾ وڏي ڪوشش ورتي. سندن ڏينهن ۾ خيرپور ۾ تعليم پرائمري تائين لازمي ۽ سيڪنڊري تائين بلڪل مفت ڪئي وئي ۽ اعليٰ تعليم لاءِ اسڪالرشپن جو تعداد وڌايو ويو. هڪ ڊگري ڪاليج کوليو ويو. جيڪو اڄ تائين قائم آهي. هڪ ٽرسٽ قائم ڪيو ويو. جنهن جي ذريعي علمي ديني ۽ ثقافتي سرگرمين کي زور وٺائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي.

”خيرپور جا کهيڙي“

خيرپور جي ميرن وٽ کهيڙن جي خاندان کي وڏي اهميت هوندي هئي. هي خاندان پاڻ کي شاهه عمر قتال جو اولاد سڏرائيندو آهي ۽ چوندو آهي ته کهيڙي نعمت شاهه سان گڏجي، مڪران مان هجرت ڪري، بلوچستان جي علائقي ڪڇي ۾ آيا هئا، جتان ڪهن بگٽي بلوچن تڙي ڪڍيو هو. ۽ هو بهاولپور ۾ وڃي رهيا هئا (۱)

خيرپور ۾ هن خاندان وارن کي شاهاڻي به سڏيندا آهن. خيرپور جي حاڪم مير سهراب خان جو مشهور سپهه سالار گولي شاهه کهيڙي به بهاولپور مان آيو هو. مير صاحب کيس ڪوٽ ڏيجي کان اتر طرف ڇهن ميلن جي مفاصلي تي هڪ ٽنبو ٻڌرائي ڏنو هو. جيڪو اڄ به ٽنبو شاهه جي نالي سان هڪ ننڍو ڳوٺ آهي. ڪجهه وقت کان پوءِ گولي شاهه خيرپور ۾ اچي ويٺو، جتي اڄا تائين سندس اولاد مان ڪجهه ماڻهو رهن ٿا. هو هڪ وڏو پهلوان ٿي گذريو آهي. هن ۱۲۳۷ هجري مطابق ۱۸۲۱ع ۾ وفات ڪئي (۲) سندس مقبرو قادر بخش جي قبن واري مقام ۾ آهي. گولي شاهه جي وفات کان پوءِ سندس فرزند غلام مرتضيٰ شاهه ميرن جي لشڪر جو وڏو سالار بڻيو. هي پنهنجي والد وانگر وڏو دلير ۽ مشهور مرد ٿي گذريو آهي. خليفي نبي بخش

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لغاري سنڌس تعريف ۾ ڪافي بيت چيا آهن، جن مان هي-ٺيان
مشهور آهن (٣)

هــي ڪــل ڪــولــي شــاهه
پــرڪــا ڪارڻ ٿــوڪــيــو
ڪنــدو ســمــجهه صــبــاح
مـقــابــلــو مــيــدان ۾

مرڪايائين مير، پٽ پاڙيائين پانهنجي
اهڙو مرد منير، گهر سپاڪي سيجي.

....

ســومر، مرڪي ميو، ملهه جنهنجو مرتضا،
ڏهائي دشمن کي ڪنڌ ۾ ڪــوڙي ڪير،
هادي همگير، هٿي ڪنــڌ هٿــن ســان

....

مرتضي جي من ۾، وڙهــڻ جــي واڌــي،
شجاع ســالم ســنگــتي ســائــس سپــاهــي،
قــضا الاهــي، آئــي ســر امــيــر جــي.

هو حيدرآبادي ميرن جي سالار سيد ڪاظم علي شاهه جو
گهاٽو دوست هوندو هو. سندس شجاعت جون ڳالهيون ملڪن ۾
مشهور آهن خيرپور جي مشهور شاعر ڪربلائي جي لفظن ۾ (۴)

درين عالمي مــرد ضيغم لقــا،
نباش دگر چــون غلام مرتضــا

هو ڪرڙ جي جنگ ۾ شجاعت جا جوهر ڏيکاريندي تاريخ
١٨ شعبان ١٢٦٩ هجري تي شهيد ٿيو. کيس پنهنجي والد واري
قبي ۾ دفن ڪيو ويو.

هن خاندان مان اسماعيل شاهه ۽ دائم شاهه به وڏا پهلوان

ٿي گذريا آهن. اهي پهلوان ٻه ڪرڙيءَ واري جنگ ۾ شهيد ٿيا (٥)

گهڻي وقت کان پوءِ غلام مرتضيٰ شاه جي پوٽي حسين شاه جو فرزند نور شاه شاهاڻي- مير غلام حسين خان ولد مير جان محمد خان ٽالپر جو مختيار ڪار ٿي رهيو ۽ مير غلام حسين خان جي وفات کان پوءِ سندس پٽن مير غلام رضا خان ۽ مير الهداد خان وٽ به مختيار ڪار رهيو. هو هڪ وڏو هردلعزيز ۽ مهمان‌نواز امير ٿي گذريو آهي. آيو ويو سندس اوطاق تان ماني پيو کائيندو هو. ڪيس ساري رياست جا ماڻهو عزت جي نگاه سان ڏسندا هئا. هن جهڙو سخي ۽ مهمان نواز ڪو وري ٿيندو هوندو (٦)

نور شاه جي وفات کان پوءِ سندس فرزند شاه مردان شاه پيءُ جو جاءِ نشين ٿيو. هن ڪٿي به نوڪري ڪانه ڪئي سمورو وقت پنهنجي زمين جي نگهباني ۽ آئي وئي کي ماني کارائڻ ۽ خدمت ڪرڻ ۾ گذاريندو هو. پاڙي جي غريب غربي تي هٿ ڏيندو هو ۽ هر ڪنهن کي اڏي ويل ڪم ايندو هو ڊاڪٽر بلوچ جي لفظن ۾!

نهايت مهمان‌نواز، خوش خلق ۽ هڪ همت پريو پهلوان مڙس هو، جنهن کي ڏسي، سندس وڏي ڏاڏي غلام مرتضيٰ شاه جو خيال دل تي تري ٿي آيو (٧)

هو ١٩٦٣ع ۾ ڪنهن محلاتي سازش هيٺ گهر ۾ ستي قتل ٿي ويو. هن وقت هن خاندان مان گولي شاه ثالث ۽ حيدر شاه ثاني زنده آهن، جيڪي سفيد پوشي سان گذر سفر ڪري رهيا آهن.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حوالا

(۱) " بلوچستان گزيٽيئر" جلد اي وي، ٽائيمس پريس بمبئي ۱۹۰۷ع صفحي ۴۴.
(۲) گولي شاه جي مزار جو ڪتبو
(۳) نبي بخش بلوچ ڊاڪٽر خليفي صاحب جو رسالو ص ۴۴.
(۴) محمد عالم ڪربلائي " شاهه نامو ڪرزي فارسي " قلمي، ص ۱۲ .
(۵) زباني روايت حيدر شاهه هاشمي ساڪن خيرپور .
(۶) زباني روايت مرادي رئيس خان ساڪن خيرپور

"خيرپور جا مري بلوچ"

مري بلوچ اصل ۾ رند آهن "مري" جو لقب کين رندن جي سردار مير چاڪر خان ان وقت ڏنو هو، جڏهن هو مغل شهنشاهه همايون جي مدد لاءِ وڃي رهيو هو. مرين جي مورث اعليٰ بجار خان، مير چاڪر خان سان گڏجي وڃڻ کان انڪار ڪيو هو ۽ هن کيس "مري" يعني ضدي سڏيو هو. ان وقت کان وٺي بجار خان ۽ سندس راڄ مري سڏجڻ ۾ آيا (۱)

مرين کي ميرن جي حڪومت ۾ وڏي اهميت هوندي هئي. هو نه فقط فوجي سردار، پر ميرن جا رشتيدار به هوندا هئا. سندن وڏو ڏاڏو مير حاجي خان ولد مير نبي داد خان، ڪاهان جي علائقي مان لڏي سنڌ ۾ آيو هو. هو ٽالپرن جي مورث اعليٰ مير سليمان خان عرف ڪڪي خان جو سهرو هو. کيس هيٺين نالن سان ست پٽ هئا.

مستي خان، جعفر خان، ابراهيم خان، حيدر خان، شادي خان، شهداد خان، دولت خان ۽ شڪل خان انهن جي " اولاد

حاجي زئي" جي نالي سان مشهور آهي (۱).

مير حاجي خان سنڌ ۾ پنهنجي برادري جا ٻيا ٻارڙا ٻه وڏي آيو. جن مان ڪجهه پوٽا، ڏاهياڻي، بڊاڻي، حسيباڻي، بنگل زئي، ڪنگراڻي، شيراڻي ۽ لهراڻي مشهور آهن (۲).

حاجي زئي مرين مان ڪيتراڻي بهادر ٿي گذريا آهن. جن هالاڻي، ڪرڙي، مياڻي ۽ ڏٻي جي جنگين ۾ پنهنجي شجاعت جا جوهر ڏيکاريا هئا. سجاول خان، قائم خان، چلال خان هالاڻي جي جنگ جا سورما هئا. ڪرڙيءَ جي جنگ ۾ محبت خان گل حسن خان ۽ جهان خان وڏا ڪارناما ڪري ڏيکاريا هئا. مياڻي ۽ ڏٻي جي جنگين ۾ گمهور خان، خير محمد خان ۽ ڪمال خان ڪم آيا هئا مطلب ته هي قبيلو سنڌ جي ميرن جو رشتيدار ۽ جانثار هو ۽ هر طرح سان سندن سڏ تي لبيڪ چوڻ وارو هو.(۳) هتي ڪجهه مري سردارن جو مختصر تعارف ڪرائجي ٿو.

اميد علي خان

هي شڪل خان ولد حاجي خان جو پوٽو ۽ الهداد خان جو فرزند هو. هڪ دفعو پنهنجن پائرن کان ناراض ٿي پنجاب هليو ويو، ۽ راجا رنجيت سنگهه جي اميرن ۾ وڃي داخل ٿيو. هڪ ڏينهن راجا سندس بهادريءَ جي ڪارنامن کان متاثر ٿي چيو، "اوهان جي ملڪ ۾ توجهڙا ٻيا پهلوان به آهن يا نه" اميد علي خان جواب ڏنو "اسان جي ملڪ ۾ اهڙا پهلوان آهن" جن مون جهڙي ماڻهو کي ڇلهه سان حتي پڊراڻي ڇڏي آهي (۱).

مستي خان ثاني

هي حاجي خان جي پوٽي بهار خان جو پٽ هو. پنهنجن پائرن شهغلي خان، ڏگاڻي خان ۽ بختيار خان سان گڏجي،

مير سهراب خان وٽ آيو ۽ تنهن مستي خان نالي ڳوٺ ٻڌي ويٺو.
تنهن آدم جو شهر سندس وڏي پاڻ قائم خان جي پٽ آدم خان
ٻڌرايو هو. آدم خان کي مريد خان ولد جلال خان شهيد ڪيو
هو. هن کي پٽ جو اولاد ڪونه هو. تنهن ڪري آدم خان
واري پڳ به مستي خان ٻڌي (١). مير سهراب خان ۽ ٻيا
مير سندس وڏو قدر ڪندا هئا. هو جنگ جي وقت مير صاحب
کي وڏو لشڪر موجود ڪري ڏيندو هو (٢). کيس محبت خان
عطر خان، گل حسن خان ۽ علي محمد خان نالي چار پٽ هئا،
جيڪي پنهنجي وقت جا وڏا بهادر ٿي گذريا آهن (٣).

محبت خان

مستي خان جي وفات کان پوءِ سندس وڏو پٽ محبت
خان، مري بلوچن جو سردار ٿيو، هو ڪرڙي جي جنگ ۾ وڏي
بهادريءَ سان وڙهيو هو. کيس ”روجهي“ ”هزار ناز“ ۽ ناز پري
نالي ٿي مشهور گهوڙيون هونديون هيون. سندس تلوارن سان
بازو ۽ ”ڪڙاڪٽ“ مشهور آهن (٤) نونارين واري جنگ
وقت مير علي مراد خان وٽس مدد تي آيو هو ته هو سندس
طرف کان لڙائي تي هلي، پر محبت خان کيس جواب ڏنو، ۽
مير رستم خان جي برخلاف نه ٿيو. آخرڪار گهڻين منٿن تي
پنهنجي خاندان سميت پنهنجو شهر ڇڏي پيراني طرف هليو ويو
۽ پائرن جي لڙائي ۾ پاڻ کي ملوث نه ڪيائون. جنگ ختم ٿيڻ
کان پوءِ مهيني کن رکي ڳوٺ موٽي آيو (١). هن تاريخ ٢٧
جولائي ١٨٥٦ع تي وفات ڪئي (٢).

گل حسن خان

هي محبت خان جو ننڍو پاڻ هو. نيڪ خصلتن ۽ اعلي
ڪردار جو مالڪ هو. بلوچي روايتن قائم رکڻ ۾ وڏي ڪوشش

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪندو هو. مير رستم خان کيس پيار مان پنهنجو پٽ سڏيندو هو. عين جوانيءَ جي وقت ۾ سندس شادي ٿيڻ واري هئي ۽ کيس گهانو ٻڌجي چڪو هو، ته ڪرڙيءَ جي جنگ جو نقارو وڳو، ۽ بلوچ سردارن کي جنگ جو سڏ ٿيو. هي مانجهي مرد شادي ڇڏي پاڙن سان گڏجي جنگ جي ميدان ۾ آيو ۽ بهادري سان وڙهندي شهيد ٿيو. سندس جوانيءَ جي موت کان متاثر ٿي ڪنهن چئي ڏنو

"گل حسن گل ٿيو جنهن مستي ملهايو"

سندس وفات ١٧٤٣ع ۾ ٿي (٣)

مير محمد خان اول

محبت خان جي وفات کان پوءِ سندس وڏو پٽ مير محمد خان اول بلوچن جو پڳدار ٿيو. هو هڪ جرئت وارو بلوچ سردار هو. وقت جا حاڪم کيس وڏي عزت سان ڏسندا هئا. انگريزن به سندس جاگيرون بحال رکيون ۽ کيس قدر جي نگاهه سان ڏٺو. هو هڪ وڏو سخي مرد ٿي گذريو آهي. غريب غربي جي سنڀال لهندو هو. ڀاڙي جا زميندار ۽ هاري ناري مٿس عاشق هوندا هئا. هو بنا اولاد گذاري ويو. تنهن ڪري پڳ سندس ڀاءُ علي محمد خان تي آئي. علي محمد خان جو جانشين سندس وڏو پٽ مير محمد خان ثاني ٿيو جيڪو ويجهڙائي ۾ وفات ڪري ويو آهي. هو هڪ وڏو هردلعزيز ۽ سخن جو سچو ماڻهو هو. پراڻين روايتن کي قائم رکڻ جي وڏي ڪوشش ڪندو هو.

مريد خان

هي بهار خان جي پٽ جلال خان جو پٽ هو. وڏي شان ۽ شوڪت وارو امير ٿي گذريو آهي. هو مير سهراب خان جو سهرو ۽ مير علي مراد خان جو نانو هو. کيس ميرن وٽ وڏي

عزت هوندي هئي. پيا سردار ۽ وزير به هن کي عزت سان ڏسندا هئا. ڪمس نظر علي خان، جلال خان، سوڀو خان، ڪرم خان ۽ مهر علي خان پنج پٽ هئا، جيڪي وڏا بهادر ۽ بيباڪ امير ٿي گذريا آهن.

نظر علي خان

مريد خان ڪان پوءِ برادري جي پڳ سندس وڏي پٽ نظر علي خان تي آئي، هن ٽنڊي نظر علي خان جو شهر ٻڌرايو. هن کي سوڀو خان نالي هڪ پٽ ڄائو، جيڪو سندس زندگي ۾ ئي وفات ڪري ويو. تنهنڪري هن جي مرڻ بعد سندس پاڻتي گل محمد خان کي پڳ ٻڌرايائون. گل محمد خان جي پسن پٽن حسين بخش خان ۽ قلندر بخش خان هلڪڙائي ڪري هڪ بلوچ سردار بهاول خان جي بي عزتي ڪري، پڳ لاهي ورتي جنهنجي نتيجي ۾ مري بلوچن جي ٽوپين واري جنگ لڳي، جنهن ۾ ڪافي خون خرابو ٿيو. اڃان به وڌيڪ فساد پوڻ جو انديشو هو، پر مير علي مراد خان وچ ۾ پئي ڌرين جو صلح ڪرائي ڇڏيو (١٣).

نهال خان

هي ۽ مير حاجي خان وڏي جي پوٽي زنگي خان ولد جعفر خان جو پٽ هو. سندس پاڙو جعفراڻي سڏبو آهي. هو پنهنجي پاڙي جو پريو مڙس، ۽ وڏي اثر ۽ رسوخ وارو سردار ٿي گذريو آهي خيرپور تعلقي ۾ ٽنڊو نهال خان ٻڌرايائين(١٤). اهو شهر روهڙي ڪئنال نڪرڻ بعد قلتي زبون ٿي ويو آهي. هو وفات وقت الله بخش خان ۽ شهر خان نالي ٻه پٽ ڇڏي ويو (١٥).

عالم خان

هي نهال خان جي ٽنڊي پاهه جهان خان پهرين جو پٽ

هو (١٦) مير سهراب جان ۽ مير رستم خان امرن ۾ وڏي حيثيت وارو ماڻهو هو. ڪمس فوجي جرنيلن ۾ اهميت هوندي هئي ۽ ڪڏهن ڪڏهن سفارت جا فرض به انجام ڏيندو هو. جڏهن ميرن شڪارپور جو شهر هٿ ڪيو هو، تڏهن عالم خان، خيرپوري ميرن جي طرفان اتان جو ناظر مقرر ٿيو هو. ڪرڙيءَ جي جنگ کان هڪ ڏينهن اڳ شجاع الملڪ جي محالڪار حاجي هدايت الله خان سان جنگ ڪندي شهيد ٿيو (١٧) سنڌ جي مشهور شاعر خليفي نبي بخش لغاري شهيدن جي تعريف ڪندي، عالم خان لاءِ چيو:

" ظاهر بت بشر جو سيني اندر شينهن "

جهان خان ثاني

هي عالم خان شهيد جو وڏو پٽ هو ۽ پنهنجي پيءُ کان به وڌيڪ بهادر ۽ جري مرد ٿي گذريو آهي. هن جي والد جي شهادت کان پوءِ حاجي هدايت الله خان تي لشڪر ڪشي ڪري، ان کي قتل ڪيائين. (١٨) هن ڏينهن تي پنهنجن ست ماڻهن سان گڏ ڪرڙيءَ جي جنگ ۾ گهڙي پيو. بلوچن جي پراڻي رسم موجب جهان خان ۽ سندس ساٿي پاڻ کي هڪ ٻئي سان ڏانوڻن ۾ ٻڌي، تلوارون هلائڻ لڳا، ۽ دشمن جي فوج جا ڪيترائي ماڻهو ماري شهيد ٿيا. جهان خان دليريءَ جي ديوان جي غزل جو شاهه فرد ۽ بهادري جي قصيدي جو مطلع هو (١٩) خيرپور جي مشهور شاعر عالم ڪربلائي لفظن ۾ (٢٠)

چون او در جهان ڪيست شمشير زن،
پسر چون پدر شد رهي صف شڪن،

ٽڳا ڏو خان

هي ٽنڊي مستي خان جي باني رئيس مستي خان ثاني جو

پاڻ ۽ بهادر خان جو فرزند هو. جڏهن مستي خان ثاني پنهن جو تنبو پڏو، تڏهن ڏگاڻو خان به پرسان هڪ ڪوٽ پڏي ويٺو - هو هڪ وڏو پهلوان ۽ بيباڪ مرد ٿي گذريو آهي. بکيرن جي پيرن جو مريد هو. ڪرڙيءَ جـي جنگـ ۾ پنهنجي پاڻتي محبت خان سان گڏجي لڙيو هو ۽ ڏاڍا شجاعت جـا جوهر ڏيکاريا هئائين (٢١) نونارين واري جنگـ ۾ مير رستم خان جو طرفدار هو. سندس غلام علي خان ولد غلام نبي خان ميرن جو ڪاردار هو ۽ وڏي جرئت وارو سردار هو. غلام علي خان جو فرزند رئيس رسول بخش خان به هڪ پڙهيو لکيو ۽ قربدار ماڻهو ٿي گذريو آهي، هن ڪوشش وٺي مري خاندان جو شجرو تيار ڪيو، جيڪو سندس فرزند غلام الله خان ۽ عبدالحسين خان وٽ محفوظ آهي.

حوالا

(١) محمد عثمان حسن، برگيڊيئر: "بـلوچـستان" انـڊس پبليڪيشنز ڪراچي ١٩٧٦ع ص٦٧

(٢) خانداني شجرو رئيس رسول بخش مري جو اتاري لکيل.

(٣) زباني روايت رئيس دوست محمد خان مري ساڪن تنـبو مستي خان.

(٤) زباني روايت مرحوم رئيس مير محمد خان مري سـاڪن تنبو مستي خان.

(٥) زباني روايت مرحوم رئيس مير محمد خان مري سـاڪن تنبو مستي خان.

(٦) زباني روايت رئيس مستي خان ثالث ساڪن تنبو مستي خان

(٧) زباني روايت رئيس باقر خان مري تنبو مستي خان.

(٨) زباني روايت رئيس باقر خان مري ساڪن تنبو مستي خان.

sindhsalamat.com　books.sindhsalamat.com

(٩) زباني روايت مرحوم رئيس مير محمد خان مري
(١٠) زباني روايت مرحوم رئيس مير محمد خان
(١١) تاريخ جاگيرات سنڌ ص ٢٢٧.
(١٢) ساڳيو
(١٣) زباني روايت زوار عبدالحسين خان مري ساڪن ٽنڊو مستي خان
(١٤) ساڳيو
(١٥) ساڳيو
(١٦) خانداني شجرو، رسول بخش خان مريءَ وارو
(١٧) مير دوست محمد خان ٽالپر. "سرگذشت ٽالپران"
(١٨) ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ "خليفي جو رسالو" سنڌي بورڊ ١٩٦٦ ص ٧٤
(١٩) عطا محمد منشي مرزا تاريخ تازه نواء معارڪ ص ٣٠٦
(٢٠) عطا محمد ڪربلائي "شاهنامو جنگ ڪرڙي" قلمي.
(٢١) زباني روايت رئيس باقر خان ساڪن ٽنڊو مستي خان.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"رياست خيرپور ۾ تعليم"

اوائل ۾ خيرپور سنڌ جو هڪ حصو هئي مگر جڏهن ڪلهوڙن جي ڪمال جو سج لٿو ۽ سنڌس زوال جي شام ظهور ۾ آئي تڏهن ميرن جي صاحبيءَ جا ستارا چمڪڻ لڳا ۽ سنہ ۱۷۸۳ع ۾ مير فتح علي خان سنڌ کي ٽن حصن ۾ تقسيم ڪيو. اتر سنڌ واري ڀاڱي خيرپور جي جدا گانہ حيثيت اختيار ڪئي ۽ انهيءَ حصي تي سهرابي سڪو جاري ٿيو. مگر قدرت کي اها صورت به گهڻي تائين پسند نہ آئي. سنہ ۱۸۴۳ع ۾ رستم. دوران جي گهر ۾ نفاق جا سلا ساوا ٿيڻ لڳا ۽ بعد فرنگي گهر جو گهڻو حصو اڏائي ۱۸۸۲ع ۾ موجوده حصي جي حد بندي تي اڪتفا ڪئي. انهيءَ سال کان وٺي ملڪ جو هي ڀاڱو هڪ ڏيهي رياست جي صورت ۾ آيو. ان وقت کان اڄ تائين اهو ملڪ زندگيءَ جي هر شعبي ۾ بتدريج ترقي ڪندو رهيو آهي. هن نشست ۾ اچو ته سندس تعليم بنسبت به اکر پيش ڪندس. اوائل ۾ هتي جي تعليم جو سر چشمو انهن مدرسن تي محدود هيو جي حڪومت جا محتاج نہ هوندا هئا ۽ انهن جي جوابداري صرف بزرگان دين تي هوندي هئي ۽ حڪومت خود پنهنجي بقا جو دارو مدار انهن جي دعا سان وابستہ سمجهندي هئي. ميرن جي زماني کان اڳ به اهان وٽ روحاني فيض جا ٽي مرڪز هوندا هيا. کهڙا ۲- رانيپور ۳- هنگورجا،

ميرن جي اوائلي زماني ۾ به اهي مرڪز بدستور معرفت جي ميخوارن کي سرشار ڪندا رهيا.

مخدوم محمدي جي زماني ۾ سنڌ جي شاگردن جو سرتاج شاه عبداللطيف خود ڏيههن اچي کهڙن ۾ رهيو هيو. انهيءَ کان سواءِ چند شخصي مدرسا هوندا هيا جن ۾ عربي ۽ فارسي پڙهائي ويندي هئي. فارسيءَ جو اهڙو شوق هوندو هيو جو مسلمانن سان گڏ هندو به انهيءَ ساڳي تعليم وٺڻ ۾ فخر سمجهندا هئا ۽ امتياز تي نڪرندا هئا جو حڪومت جي ڪليدي عهدن تي اچي سرفراز ٿيندا هئا. مير علي مراد خان جي وزارت جون واڳون خود هندو منشين جي حوالي هونديون هيون. جن مان ديوان اتم چند صبا فارسيءَ ۾ اهڙو قابل هوندو هيو جو ڪيس بلبل- بوستان- خيرپور سڏيندا هيا. مير علي مراد خان جي اداڪاريءَ ۾ انگريزن جي ماتحت پرڳڻن وانگر هتي به وڏن وڏن شهرن ۾ رواجي سنڌي اسڪول جاري ٿيا جن جو سرڪاري انسپيڪٽر ميان ميران شاه هوندو هيو.

انهن اسڪولن ۾ ابوالحسن جي سنڌي نورنامه ۽ چند فارسي جا ڪتاب پڙهيا ويندا هئا. انهن اسڪولن کي ڪن وڏن ماڻهن وٽان شرحون ۽ وظائف ملندا هئا ۽ سرڪار طرفان به ڪجهه نه ڪجهه ڪين ملندو رهندو هو. خيرپور جي شهر ۾ ٻه اسڪول هئا جن جا آخوند محمد عالم ۽ چاچر فقير ناني هوندا هئا. پرڳڻن جي شهر ۾ ديوان هشمتراءِ جي سرپرستي هيٺ هڪ خانگي اي وي اسڪول هو جنهن جي خرچ جو پورائو پنچائت ڪندي هئي. اهو رياست جو پهريون انگريزي اسڪول هو. انهيءَ اسڪول ۾ ڇهن درجن تائين تعليم ملندي هئي ڇهن

sindhsalamat.com   books.sindhsalamat.com

درجن بعد شاگرد سڪر ڏانهن ويندا هئا. مير علومراد خان جي آخري ڇهن سالن کان انهيءَ اسڪول کي سرڪاري گرانٽ ملندو هو. سنه ١٨٩٤ع ۾ مير عليمراد جو جو مرغ- روح پرواز ڪري ويو، ۽ مير فيض محمد خان اول سرير آراءِ سلطنت ٿيو- خان بهادر قادرداد خان رياست خيرپور جو وزير مقرر ٿيو جنهن پنهنجي عهدي سنڀالڻ شرط زلف تعليم کي سنوارڻ جو ڪم هٿ ۾ ڪنيو- هن صاحب باقاعدي اسڪول مقرر ڪيا ۽ انهن جي سنڀالڻ لاءِ خان صاحب گل محمد خان کي اسڪولن جو سپرنٽيڊنٽ مقرر ڪيائين. رياست جي اسڪولن جو تعداد ٣٧ هو جن ۾ ماسترن کي ڇهن کان ٻارهن روپين تائين ماهوار پگهار ملندي هئي- ڪن اسڪولن ۾ پيوپل ٽيچر به ماستريءَ جو ڪم ڏيندا هوا هن وزير صرف دماغي تعليم تي اڪتفا نه ڪئي مگر خيرپور ۾ بورڊنگ سميت هڪ هنري اسڪول جاري ڪيائين جتي ڇوڪرن کي اڪر شناس ٿيڻ سان گڏ جدا جدا هنر به سيکارڻ شروع ڪيا ويا.

سنه ١٩٠٢ع ۾ خواجن جي شهر جي هڪ سيٺ ديوان سخاوت راءِ خيرپور ۾ هڪ خانگي اي- وي اسڪول اڇي کوليو جو رياست جو پهرو نمبر انگريزي اسڪول هو، هن ۾ به ڇهن درجن تائين تعليم ڏني ويندي هئي. انهيءَ اسڪول کي به سرڪار طرفان گرانٽ ملندي هئي.

وزير قادرداد خان سان به حياتي وفا نه ڪئي ۽ هن ١٩٠٣ع ۾ وفات ڪري ويو.

رياست کي ان جو نعم البدل سردار محمد يعقوب خان مليو جنهن گلشن علم جي اڳيئن ماليءَ کان به، وڌيڪ آبياري ڪئي نظام تعليم ساڳيوئي رهيو ليڪن انهيءَ کي عام

ڪرڻ ۾ هن گهڻي ڪوشش ورتي. هن جي ڏينهن ۾ سنڌي اسڪولن جو تعداد ٣٧ مان وڌي ٥٤ ٿيو. اسڪولن لاءِ سرڪاري جايون مهيا ڪيون ويون. ماسترن جون پگهارون وڌايون ويون خيرپور ۾ پهريون سرڪاري انگريزي اسڪول برپا ڪيو ويو. اسڪول لاءِ هڪ بورڊنگ هائوس برپا ڪيو ويو. انهيءَ اسڪول ۾ پهرين ٥٠ شاگرد داخل ٿيا جي سمورا فري بورڊر هيا. سردار صاحب رياست جي سڀني پيرن، فقيرن ۽ زميندارن تي ٻارن پڙهائڻ لاءِ زور رکيو. انگريزي بورڊنگ هاوس جو پهريون سپرنٽينڊنٽ مسٽر محمد قاسم هو. سنه ١٩٠٦ع ۾ ديوان سخاوت راءِ واري اسڪول کي سرڪاري ڪيو ويو. وي اسڪول سان ملائي هڪ ڪيو ويو ۽ ان جو پهريون هيڊ ماستر سنڌ گورنمينٽ جو رٽائرڊ ڪليڪٽر مسٽر نورالنبي خان مقرر ٿيو سردار محمد يعقوب خان جي ڏينهن ۾ وڏن شهرن کان سواءِ ننڍن ڳوٺن ۾ به ورنيڪيولر اسڪول کوليا ويا جن جو تعداد ٣٨ هو. انهن کان سواءِ ٣٣ مدرسه ۽ ٧ زنانه اسڪول کوليا ويا ۽ خيرپور جي شهر ۾ هڪ عربي اسڪول برپا ڪيو ويو.

سڀني اسڪولن جي شاگردن جو تعداد ٢٥٦٤ هو. ١٩٠٥ع ۾ پبلڪ سروس سرٽيفڪيٽ امتحان کوليو ويو. ١٩٠٧ع ۾ سنڌ پليڊرس امتحان لاءِ هڪ لا ڪاليج کوليو ويو مگر هن ڪاليج ترقي نه ڪئي ۽ هڪ سال اندر بند ڪيو ويو.

انگريزي اسڪول جو انتظام هر نموني سان قابل تعريف هيو. شاگردن ۾ ملٽري سکيا جو دستور قائم هيو.

تاريخ ٢٢ جنوري ١٩٠٧ ۾ سنڌ جي ڪمشنر مسٽر اي. ڊي ليگينڊ جڏهن اسڪول جو معائنو ڪيو تنهن هيٺيون ريمارڪ چڙهيائون.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

" اسڪول جو سمورو ڪم ڪاميابيءَ سان هلي رهيو آهي. شاگردن جي ملٽري سکيا ڏسڻ وٽان آهي. شاگرد آزمودگار سپاهين وانگر پريڊ ڪري رهيا آهن.

سردار محمد يعقوب خان ۽ هز هاءِ نيس مير فيض محمد خان کي تعليم سان تمام گهڻي دلچسپي هئي-١٩٠٧ع ۾ ڪراچي ۾ آل انڊيا محمڊن ايجوڪيشنل ڪانفرنس جو بندوبست به اسان جي رياست طرفان ٿيو. جنهن تي ١٠٧٧٥ روپيه خرچ ڪيو ويو. سنڌ مدرسه ڪراچي کي خوربور هائوس جي تعمير لاءِ ٥٠٠٦٠٠٠ روپيا امداد طور ڏنا ويا.

١٩٠٧ع ۾ سردار محمد يعقوب خان وفات ڪئي ۽ سندس جڳهه شيخ صادق عليخان ورتي. صاحب ممدوح به سردار محمد يعقوب جي نقش قدم تي هليو ۽ تعليم کي همتايائين. مير فيض محمد خان هيٺين ادارن کي ١٢ سالن لاءِ هيٺين طرح عطيه عطا ڪيا. سنڌ مدرسه ڪراچي ١٠٠٠، پاسچرانسٽيٽيوٽ ڪسول ٥٠٠ محمڊن ايجوڪيشن ڪاميٽي ٽرچناپولي ١٠٠ عليگڙهه زنانه ٽريننگ ڪاليج ٦٠٠ انجمن تعليم اسلام اڊيپور ١٠٠، ڪلڪته ادبي سوسائٽي ٥٠، مدرسه ۽ بورڊنگ هائوس سکر ٨٠٠٠- سنه ١٩٠٩ع ۾ مير فيض محمد خان وفات ڪئي ۽ مير امام بخش خان گادي نشين ٿيو. مير امام بخش خان به پنهنجي پيءُ وانگر تعليم ۾ فياضيءَ جو هٿ ڊگهيرڻندو رهيو. آل انڊيا محمڊن ايجوڪيشنل ڪانفرنس انٿ امرتسر ۾ پنهنجي بدران پنهنجي وزير کي موڪليائين. مٿين ادارن کان سواءِ هيٺين ادارن کي امداد ڪيائين.

انجمن اسلام ميرٺ ١٧٠ رپيه، نولراءِ هيرانند اڪيڊمي

۱۱۰۰ رپيا، نواوديالي هاءِ اسڪول حيدرآباد ۱۰۰۰ رپيا، اي-ڊي گرلس اسڪول حيدرآباد ۵۰ رپيا. مسلمان شاگردن لاءِ وظيفات مدرسه هاسٽل ڪلڪتہ ۵۰۰۰ رپيا، مسلمان شاگردن لاءِ هاسٽل ڍاڪا ۵۰۰۰ رپيا، زميندارا مدرسه لائلپور ۲۰۰۰ رپيا، انڪلمي شڪارپور کي ۷۰۰۰ رپيا، سنڌ مدرسه اسلام ڪراچي کي وڏيڪ ۶۰۰۰ رپيا.

مطلب تہ انهن ڏينهن ۾ سڄي هندستان ۾ اهڙو ڪو تعليمي ادارو ڪونہ هئو جو اسان جي رياست مان فيضياب نہ ٿيو هجي.

سنہ ۱۹۰۹ع ۾ اسان جي رياست جي سيني اسڪولن جو تعداد ۱۰۲ رهيو. سنہ ۱۹۱۲ع ۾ شيخ صادق علي خان جي وفات ٿي ۽ محمد ابراهيم خان وزير مقرر ٿيو. هن وزير جي ڏينهن ۾ بہ تعليم ڪافي ترقي ڪئي. ماسترن جي سڌاري تي گهڻو زور ڏنو ويو ۽ نظري طور تي زوري تعليم رائج ڪئي وئي. زميندارن کي اسڪول ۾ ٻارن موڪلڻ لاءِ مجبور ڪيو ويو. اهو قدم زوري تعليم جو سنگ بنياد هو.

۱۹۱۵ع ۾ خيرپور جي اي- وي اسڪول کي ڦيرائي هاءِ اسڪول بڻايو ويو ۽ ان جو هيڊ ماستر مسٽر عبدالمجيد دريشائي مقرر ٿيو جنهن اسڪول کي اوج تي رسايو. سڄي سنڌ مان بهترين استاد گهرائي هاءِ اسڪول ۾ رکيا جن مان ايل، ڊي ڪيسوائي، بي- جي- واسوائي، مسٽر بجلاڻي ۽ عثمان علي انصاري جا نالا قابل ذڪر آهن.

سنہ ۱۹۱۹ع ۾ اسان جي خيرپور ۾ آل انڊيا محمڊن ايڊيوڪيشنل ڪانفرنس جو انعقاد ٿيو. جنهن ۾ هندستان جي مشاهيرن تقريرون ڪيون. ۱۹۲۱ع ۾ مير امام بخش خان وفات

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪئي ۽ مير علمنواز خان مسند نشين ٿيو جو پاڻ هڪ اعليٰ اديب ۽ شاعر هئو. هن جي ڏينهن ۾ وزير محمد قادر خان مقرر ٿيو. نظام تعليم ۾ ڪا به تبديل ڪانه آئي باقي ١٩٢٣ع ۾ جڏهن مرحوم مسٽر عبدالرزاق ميمڻ هاء اسڪول جو هيڊ ماسٽر ٿي آيو تڏهن هاء اسڪول جو للاو ناز هاء اسڪول بنايو ويو.

وزير محمد قادر خان کان پوء ڪائونسل مقرر ٿي ۽ ان کان پوء آء- ايچ ٽائنٽن ۽ جي. ايم سليڊن وزير ٿي رهيا. اسڪولن جو نظام ساڳيوئي رهيو ١٩٣٥ع ۾ چار پيا به اي- وي اسڪول مقرر ٿيا.

١٩٣٧ع ۾ سيد اعجاز علي وزير ٿيو هن جي ڏينهن ۾ تعليم ڪافي ترقي ڪئي. تعلم جي محڪمه جداگانه صورت ورتي. اڳ ۾ سنڌي ۽ انگريزي اسڪولن جو انتظام جداگانه هوندو هو. مگر هينئر ڊي- پي- آء جي مقرري ٿي ۽ سنڌي اسڪول جي اڳ جدا سپرنٽينڊنٽ جي زير نظر هيا، سي ڊي- پي- آء صاحب جي سپرد ڪيا ويا سپرنٽينڊنٽ ڊي- پي- آء جو ماتحت ٿيو. پهريون ڊي- پي- آء مرحوم مسٽر عبدالرزاق صاحب ميمڻ هو جنهن جي ڏينهن ۾ اسڪائوٽنگ جي تحريڪ تمام گهڻي ترقي ڪئي.

١٩٤٤ع ۾ اسان جو ڊي- پي- آء آغا تاج محمد خان هو جنهن جي ڪوشش سان ۽ تعلقن ۾ زوري تعليم رائج ڪئي ويئي.

١٩٥٠ع ۾ رياست ۾ ٽريننگ ڪاليج کوليو ويو. هن کان اڳ اسان جا سنڌي ماستر حيدرآباد ٽريننگ ڪاليج ڏانهن سکيا لاء ويندا هئا. موجوده وقت ۾ اسان جي تعليم ڪافي ترقي ڪري چڪي آهي. هن وقت اسان جي رياست ۾ ٽي

sindhsalamat.com   books.sindhsalamat.com

هاءِ اسڪول ست مڊل اسڪول تيرهن انگلش ڪلاس، چار سو پنجويه پرائمري اسڪول پاونجاه گرانٽي اسڪول، تيرنهن گرلس اسڪول ۽ ٻارهن نائيٽ اسڪول آهن. سڄي رياست ۾ زوري تعليم جاري ڪئي وئي آهي ۽ تعليم جو سيڪڙو ١٠٨ آهي. ١٠٠٣ پرائمري ماسترن مان ٢٧٢ ماستر ٽرينڊ ٿي چڪا آهن. انهيءَ سان گڏ اسان جي رياست عربي تعليم کي ٻه ٽه وساريو آهي. ١٩١٠ع کان وٺي ٽيڙهي ۾ مدرسه دارالهدي جاري آهي جو پاڪستان جي بهترين مدرسن مان هڪ آهي. هن وقت رياست ۾ انهيءَ مدرسه جون هيٺيون برانچون قائم ٿي چڪيون آهن.

١- مدرسته العلوم ڪراڙ ٢- دارالفيوض راڻيپور ٣- مظهر العلوم کهڙا ٤- مدرسه ڊنڊيجيئل ٥- عربي مدرسه زير نظر مفتي، ٦- مدرسه حفيظ القرآن خيرپور.

ان کان سواءِ اسان جي رياست اعلي تعليم لاءِ سالانه ١٥٥٠٠ روپيا اسڪالر شپن تي خرچ ڪري رهي آهي. فزيڪل ٽرننگ لاءِ ١٠٠٠٠ روپين سان لاهور ڏانهن ٽي اميدوار موڪليا ويا آهن. ٽيڪسٽائيل مل جي سکيا لاءِ رياست ٢٠٠٠٠ روپيا خرچ ڪري هڪ اميدوار کي يورپ موڪليو آهي. هر سال ٻه ماستر سرڪاري خرچ تي بي. ٽي لاءِ موڪليا ويندا آهن. ٥ نومبر تي هاءِ اسڪولن جي شاگردن کي پاڪستان جي مشهور جاين جي سير ڪرائڻ لاءِ موڪليو ويندو جنهن لاءِ ١٠٠٠٠ روپيا سرڪار طرفان منظور ڪيا ويا آهن. ناز هاءِ اسڪول لاءِ هڪ هاسٽل تعمير ٿيو آهي جنهن تي ٥ لک روپيه خرچ ٿيا آهن. هن وقت اسان جي حڪومت هڪ پبلڪ هاءِ اسڪول کولڻ واري آهي جنهن جي جڳهه لاءِ ٢ لک روپيه منظور ڪيا ويا آهن. هڪ آرٽس ڪاليج کولڻ جي رٿ زير ويچار آهي.

اميد واثق آهي تہ جيئن هن وقت اسان جي رياست تعليم جي ميدان ۾ پنهنجي پاڙيسري صوبہ سنڌ کان اڳتي نڪري چڪي آهي تيئن پاڪستان جي ٻين صوبن کان بہ جلد ڪوئي سبقت کڻي وينديءَ.

اسان جي ثانوي تعليم جا نتيجا هميشہ نمايان حيثيت حاصل ڪندا رهيا آهن. ١٩٥٠ ۾ رياست طرفان بي ٽي ـ ٽي موڪليل اميدوار مسٽر رفيع عالم صاحب فرسٽ ڪلاس فرسٽ آيو. ان کان پوءِ راقم الحروف سنڌ يونيورسٽي جي. ايم. اي امتحان ۾ ٻهرين پوزيشن حاصل ڪئي. مسٽر عبدالرحمان عباسي بي. اي. آنرس ۾ ساري سنڌ ۾ پهريون نمبر آيو.

گذريل سال اسان جي ناز هاءِ اسڪول جي شاگرد مسٽر احمد هادي مئٽرڪ امتحان ۾ سنڌ يونيورسٽي ۾ فرسٽ ڪلاس فرسٽ آيو. اهڙي ڪامياب رفتار اسان جي حڪومت جي تعاون ۽ قدرداني جي ڪري ٿي آهي. مئٽرڪ جي سٺي نتيجي نڪرڻ سبب سرڪار طرفان ماسترن جي همت افزائي لاءِ ٥٠٠ روپيہ انعام ڏنو ويو.

ازانسواءِ ڪنهن بہ امتحان پاس ڪرڻ لاءِ ماسترن کي هڪ مزيد اضافو ڏنو ٿو وڃي تيووره سنڌ يونيورسٽيءَ جي مشرقي علوم ۾ اسان جي رياست مان ڇهن اميدوارن اديب فاضل (سنڌي) جو امتحان پاس ڪيو ۽ مسٽر غلام محمد ساري يونيورسٽي ۾ ٻهريون نمبر آيو ۽ ٽيون نمبر مسٽر فقير محمد بيٺو. بزمائي ٿي اميدوار اديب فاضل امتحان ۾ ويٺا ۽ ٽئي ڄڻا پاس ٿيا.

واضح رهي تہ يونيورسٽيءَ جي اديب فاضل لاءِ صرف انهن ئي رياستي اميدوارن همت جي ڪمر ٻڌي ۽ سنڌ مان پهو

ڪوبہ انهيءَ امتحان ۾ نہ ويٺو.

آخر ۾ مان انهن مشاهير سنڌ جا نالا پيش ڪيان ٿو، جن اسان جي رياست جي سر علمراد اسڪالر شپ جي امداد سان تعليم حاصل ڪئي.

مسٽر عاقباڻي ڊائريڪٽر آف هيلٿ (سنڌ)

٢- مسٽر عبدالعليم فرسٽ ڪلاس حيدرآباد

٣- مسٽر محمد بخش هاءِ ڪورٽ جج

٤- مسٽر عبدالرزاق ميمڻ مرحوم سابق ڊي. پي آءِ خيرپور

٥- ڊاڪٽر شيخ محمد ابراهيم خليل حيدرآبادي

هيٺيان حضرات رياست ۾ فري بورڊر ٿي رهيا آهن.

١- مسٽر غلام محمد شاهہ هالائي

٢- مدد علي شاهہ ڪليڪٽر

٣- آخوند محمد عالم ڊپٽي ڪلوڪٽر

٤- پير الاهي بخش سابق وزير سنڌ

٥- مسٽر علي محمد سيال

٦- مسٽر راهو احمد بخش صاحب

٧- مسٽر احمد علي صاحب ڏکڻ

٨- مسٽر غلام قادر جهڪب آبادي

٩- مسٽر محمد يونس ڊپٽي ڪليڪٽر

١٠ مسٽر ميمڻ جيٺل صاحب

١١ شيخ نور محمد طوطل ڪليڪٽر

١٢ مسٽر امير بخش خان ڪليڪٽر.

١٣- دين محمد مئنيجر الـ وحيد

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۱۴ مسٽر عمادالدين شيخ ڪليڪٽر ۽ پياءُ انهي کان سواءِ مسٽر ڦل، ڪليڪٽر، مسٽر کيهر وزير سنڌ ۽ ڊاڪٽر جعفري صاحب اي. آءِ ۽ مسٽر بلوچ جهڙيون هستيون به اول اسان جي رياست مان تعليم پرائي پوءِ انهيءَ ترقيءَ تي رسيون آهن.

اميد آهي ته اسان جي رياست جون ٻيون به تيئن تعليمي ترقي ڪندي رهندي.

(هي مقالو خيرپور تعليمي ڪانفرنس ۾ پڙهيو ويو هو.)

”ڪرڙي جو داستان“

شڪارپور جي شهر زماني جا وڏا انقلاب ڏٺا ۽ ان ۾ ڪيترين ئي جنگين لڳيون. شڪارپور سان تعلق رکندڙ جنگين ۾ مان ڪرڙي واري جنگ تمام مشهور آهي. جيڪا خيرپور جي ميرن ۽ شاهه شجاع جي وچ ۾ لڳي. انهيءَ جنگ مشهور جنگ متعلق پير محمد راشد جي خليفي ميان نبي بخش لغاريءَ جو ڪيڏارو سنڌ جي رزميه شاعري ۾ وڏي اهميت جو حامل آهي. شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ کان پوءِ اهو ڪيڏارو رزميه شاعري جو شاهڪار ليکجي ٿو. هن ۾ خليفي صاحب سنڌ جي جوڌن جوانن جي وڏي تعريف ڪئي آهي. هو سنڌ جي پهلوانن جي دليري ۽ جرئت تي فخر ڪري ٿو، ۽ خيرپور جي لشڪر جي سپهه سالار غلام مرتضيٰ شاهه لاءِ چئي ٿو ڏئي.

١– سومر مرڪي مهر، ملهه جنهنجو مرتضيٰ

٢– هي گل گولي شاهه پرڪا ڪارڻ پو ڪيو.

خليفي نبي بخش جي ڪيڏاري کان سواءِ خيرپور جي هڪ عظيم شاعر آخوند محمد عالم به فارسي زبان ۾ هڪ مثنوي لکي آهي، جنهن ۾ هن سنڌ جي بهادرن جي وڏي تعريف ڪئي آهي، انهن ٻنهي شاعرن جي ڪلام ۾ ڪرڙيءَ جي جنگ جو هڪ سهڻو نقشو چٽيو ويو آهي.

خليفي نبي بخش جي ڪيڏاري ۾ غلام مرتضيٰ شاهه ...
جهان خان مري کان سواءِ ٻين پهلوانن جو نالي وار ذڪر

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪونهي ۽ نه وري جنگ جو تفصيل ئي ڏنو ويو آهي. هن
شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ڪيڏاري جو تتبع ڪيو آهي. شاهه
صاحب به ڪربلا ۽ امامن جو نالو وٺي پهلوانن جي دوبدو
لڙائي جو ذڪر ڪيو آهي، ۽ جنگ جو ڪوبه تفصيل ڪونه
ڏنو آهي. خليفي صاحب به ڪرڙي جي جنگ جي تفصيل ڏيڻ
جي بدران سنڌي بهادرن جي شجاعت جو داد ڏنو آهي.

آخوند محمد عالم ڪرڙي واري جنگ جي مثنويءَ ۾ شاهه
شجاع ۽ ميرن جي لشڪر جو ذڪر ڪيو آهي. هن مثنوي
جي خصوصيت اها آهي جو هن ۾ ٻنهي لشڪرن جي رزم
جي تصوير ڪڍي وئي آهي ۽ ڪجهه وڏيڪ پهلوانن جا نالا
ڏنا آهن، جن مان غلام مرتضي شاهه جهان خان، سيد ڪاظم شاه
سيد زين العابدين شاهه ۽ جلال خان مري مشهور آهن.

مٿي ذڪر ڪيل شاعرن کان سواءِ هڪ ٽئين شاعر
ميان آنڌل فقير ماڇيءَ جو ڪلام به هٿ آيو آهي، جيڪو
سنڌي بيتن جي صورت ۾ آهي. هن ۾ ننڍا وڏا ڪل ٣٦ بيت
آهن ۽ هرهڪ بيت ۾ ٻن ٽن کان وٺيو پنجويهه مصراعون
آهن. ميان آنڌل فقير اصل ۾ ڳوٺ ٽنڊي شاه تعلقي ڪوٽ
ڏجي جو وينل هو. سنڌس اهو ڪلام محمد پناه ولد محمد عالم
ماڇي ساڪن ڳوٺ ڇڙهه. تعلقي روهڙي جو نقل ڪيل آهي،
ڪتابت جي تاريخ ٢١- ربيع الثاني- ١٣٢٠ هجري آهي. اهو
نسخو راقم الحروف ڳولي شاه شاماڻيءَ جي خاندان مان سائين
حيدر شاه وٽان ٨- جون ١٩٧٦ع تي نقل ڪيو هو.

ميان آنڌل فقير جي ڪلام جي خصوصيت اها آهي، جو
هن سنڌ جي قديم شاعرن وانگر ڀورئين بيت ۾ الله، رسول،
اهلبيت ۽ صحابه ڪرام جي تعريف کان پوءِ شاهه شجاع جو

ذڪر ڪيو آهي. هن اهو ڪلام ڪرڙي جي جنگ کان هڪ سال پوء يعني ۱۲۴۹ هجري ۾ لکيو آهي.

سن ٻارهن سو اڻونجاهه هو مهينو شعبان،
شروع ڪيم شعر کي پڌي ٻهر بيان،
ماڪ شجاعل بادشاه هو سدوزئي سلطان،
ٻيو تنهنجو تيمور شاه هو نامزدو نيشان،
بارڪزئي عظيم هو تنهن جي اڳيئون توماڻ،
تن کي ٻهو خلل خصومت پڙ ۾ ڪيئون هڪٻئي کي حيران،
تڏهن شجاعل سمجهي ڏٺو ته هي بيحد بي فرمان،
تڏهن ٻيوس وطن ويام ڇڏيو پنهنجو ماڳ مڪان،
چڙهيو ڪٽڪ ساڻ قنڌار مٿون رکي دور ڏهان،
خرچ خزانا پاڻ سان تنهن ساڻ ڪنيو سامان،
اچي لوڙيا لشڪر سان ڪندو ويو ڪنبي ڪوهستان،
تنهن ظلمي زمستان مٿون ڪيو تابون تابستان،
تڏهن سنڌ ۾ سخت سرهس ٿي ويو دهلي جڳ جهان
جهاڳيو بربٺان، اچي ظلمي زيانيون ڪندو،

بهرحال آندل فقير پڻ چئن بيتن ۾ شاه شجاع ۽ سنڌس بارڪزئي وزير عظيم خان جي خصومت ۽ شاهه جي ڀڄ جو ذڪر ڏاڍي دلچسپ پيرائي ۾ ڪيو آهي. شاه شجاع نجومين کان پنهنجو ستارو ٿو پڇي، ته هو ڪهس چون ٿا.

ڇي سختي تنهن جي سر تي اچا آهي الاهر،
گهمندين گهڻيون ولائتان ۽ ڏورينديں ڏونگر،

پوء شاه شجاع برمنهن ڪري هلندو ٿو رهي ۽ لاهور ڏانهن رخ ٿو ڪري. هن جي لشڪر جا ڪيترائي ماڻهون پچي ٿا وڃن ۽ قليل سپاه سان رنجيت سنگهه وٽ پهچي ٿو،

sindhsalamat.com　　books.sindhsalamat.com

جيڪو ڪيس رهي رهيو ڪجهه ڏينهن ڪانپوءِ قيد ۾ ڏنو رکيو ۽ هن کان ڪوهنور هيرو ڦري ورتو ويو. نيٺ هو انگريزن جي مدد سان سکن جي قيد مان ڀڄي نڪري شڪارپور پهچي ويو. ان کان پوءِ هو ٻه ٽي سال هتي رهيو. تنهن وقت ميرن جي رعايا کي تنگ ڪري، حيدرآباد ۽ خيرپور جا مير هن جي ظلم ۽ بدافعالي جي ڪري ڏاڍا تنگ ٿيا ۽ شاه شجاع مان جان ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪري رهيا هئا. عظيم خان به سنڌ تي چڙهي آيو. عظيم خان ۽ ميرن مصلحت ڪري هن کي سنڌ مان نڪرڻ تي مجبور ڪيو. هو پيو حيلو ڏسي درازن جي درويشاڻي دربار ۾ آيو ۽ پنهنجا ٻار ٻچا اتي رهائي پاڻ جيسلمير وڃي لڌياڻي ۾ فرنگين وٽ فريادي ٿي ويو. ڪجهه سالن کان پوءِ هن کي وطن جي ڪا ستائي ۽ پنهنجي اميرن سان صلاح ڪري واپس ٿيو. شڪارپور اچي ميرن کي عرض ڪيائين ته هو پنجاهه ڏينهن کن سنڌ جي مهمان ٿي رهندو ۽ پوءِ هتان قندار تي چڙهائي ڪندو.

ڪيائين ميرن ڏي پيشڪ ڪي بيان،
ته آهي ڪاه قنڌارتي جاني تخت ڇڏيم طولان،
پنجاهه ڏينهن جي آهيان مير سنڌو مهمان،
اهو ڪر عدل احسان، ته پيايان ڪوٽ قنڌار جو.

ميرن شاه شجاع جي وڏي خاطر تواضع ڪئي ۽ مهمان نوازي جا فرض بجا آندا. شڪارپور جي آس پاس وارو علائقو ڪيس مهماني طور ڏنو ويو. الله جي قدرت هو بيءَ ان ڪوٺيو مهمان هو وڃڻ جي واٽ نه ٿي ڪيائين. ان مهينا گذري ويا هن جا پنجاهه ڏينهن پورا نه ٿيا. آخر مير رستم خان کان ٻکر

جي قلعي جي گهر ڪيائين.

اٺ مهينا گذري ويا اڃا پورو ٿيو نه پنجاهه،
ڏهوڻي منجهه درياهه، ڪيائين ڪوٽ بکر جي.

شاهه شجاع جي ٻيهجا ڏهواڻن ۽ رعايا تي ظلم ۽ زبردستي ڏسي ميرن کي ڏاڍو غصو آيو. خيرپور ۽ حيدرآباد جي ميرن طرفان شڪارپور تي به نواب عالم خان مري ۽ سيد ڪاظم شاهه مقرر ٿيل هيا. شاهه شجاع ٻنهي کي ڪيڍي ڇڏيو.

انهن ڳالهين کان متاثر ٿي فقير عالم خان مري ڪجهه فوجي دستن سان چڙهي آيو. ڪوسڙجيءَ جي پرسان شاهه شجاع جي هڪ فوجي سالار حاجي هدايت الله سان سندس مقابلو ٿيو ۽ هو مارجي ويو. عالم خان مريءَ جي شهادت جي خبر پڏي سندس پٽ جهان خان چڙهي آيو ۽ حاجي هدايت الله کي قتل ڪيائين. ان کان پوءِ ميرن جو لشڪر سکر ۾ واري تڙ تي اچي منزل انداز ٿيو. وڏي لڙائي لڳي. شاهه شجاع جي طرفان سمندر خان پٺاڻ جو لشڪر وٺي آيو ۽ آدم شاهه جي ٽڪريءَ تي توپون نصب ڪرايائين، جن جي ميرن جي لشڪر کي خبر ئي ڪانه هئي. سنڌي بهادرن تلوار جا وڏا جوهر ڏيکاريا ۽ چوري نصب ڪيل توپن کين وڏو نقصان رسايو. ۽ ڪيترائي ڪونڌر ڪسي ويا، جن ۾ آغا ڪاظم شاهه، غلام مرتضيٰ شاهه، جهان خان، جلال خان، ابراهيم خان ۽ گل حسن خان مري جا نالا ذڪر جي قابل آهن.

آنڌل فقير جي ڪلام ۾ ڪروڙي جي جنگ جو تمام گهڻو تفصيل ملي ٿو ۽ ڪيترن ئي سنڌي بهادرن جي نالن جو پتو ٿو پوي. ايترو تفصيل ٻئي ڪنهن به ڪلام يا تاريخ جي ڪتابن ۾ نه ٿو ملي. حاجي هدايت الله وارن معرڪي ۾ خبر

بوي ٿي ته هن سان گڏ الهداد خان افغان به هيو. هوڏانهن عالم خان مريءَ سان گڏ وري علي مراد خان، رحيم خان کوسي، چاڪر خان، لقمان خان، باقر خان، پهاري خان ۽ جنگو خان جا نالا ملن ٿا. اهي نالا ڪنهنجي به ڪلام يا تاريخ ۾ ڪين آهن. ساڳي طرح سان ڪرڙي ۾ غلام علي شاه، نورشاه، خير محمد خان، فقير محمد خان، گل حسن خان، سوڀي خان، آلودي خان، الهيار خان ۽ ابراهيم خان جا نالا ٻين ڪتابن ۾ نٿا ملن.

ان کان سواءِ آندل فقير جي ڪلام ۾ ڪجهه اهڙن ماڻهن جا نالا به ملن ٿا، جيڪي لڙائيءَ ۾ پنهن جو پاڻ ملهائي نه سگهيا. مثلا مير مبارڪ خان، فتح محمد خان غوري، ڪرم خان، مسلم شاه، سنجر خان ۽ محبت خان.

انهيءَ لحاظ کان هن داستان جي اهميت ٻئي ڪلام کان انوکي ۽ انفرادي حيثيت واري آهي. حقيقت ۾ جنگ ڪرڙي متعلق هي داستان هڪ قسم جو مستند دستاويز آهي. محاڪات ۽ واقعي نگاري جي لحاظ کان به هن ۾ رزميه شاعري جون سموريون خصوصيتون شامل آهن. جهان خان جي جنگ جو نقشو ڏسو.

اتي جهنڊو جهان خان جو آيو نوبت نقارو،
جڏ لرزي سڀ لشڪر ٿيو لهي لنهوارو،
سري سچايو سامرو هليو ارڏو اوپارو،
جڻ اڀري عرش عظيم ۾ صبح جو تارو،
تنهن پنجاهي سان پهلوان ڪيو ارڏي امارو،
چڙهي محبت خان مري ڪسي واروڙي وارو،
منهن گهنڊي، چپ وات ۾ نر ڪيو لعرو،
جڻ اچي اوهڙا ڪري ساوڻ سويارو،

ڪي لهي وڏ ڦڙو واڪا ڪري ويتر وڪارو،
جئن ساوڻ ماهه درياهه ۾ ٿئي ڏو ڏو ڏڏڪارو،
تئن سمندر جي سپاهه ۾ تنهن مريءَ وڏو مارو،
جئن بناور بازيون ڪري سڀ پڙ سوڀارو،
تنهن روح اتي رت ڇاڻ ڪئي جنهنجي ارڻ استارو،
اتي اتارو عزرائيل اچي اڏيو.

وري سمندر خان جي لشڪر کي ٻ داد ڏيندي چوي ٿو.

هوڏنهن افغانن جي اڙدسان هوسر ڪردو سمندر،
تنهن سان پلتيماز پٺاڻ هئا سڀ دراني لشڪر،
تن جوانن کي جنگ جو هو ڏاڍو هٿ هنر،
ڪيئون گهڻي باهه بندوق جي ٿيو مچي مچ منگر،

غلام مرتضيٰ شاه جي جنگ تي نڪرڻ جو نمونو ملاحظ ڪيو.

هڏي خبر شاه غلام مرتضيٰ غازي ڪانديءَ جي ڪڪمل،
سو مانجي مل محمود جان هو اڙدو سان عمل،
رستم ۽ بهرام جان هئي داڏهه دست اچل،
تنهنجي سهڻي سينگاري وڏا مٿي ٽاڙن ٽل،
زينا روپي سون جون بنا تي ٻخمل،
هنا هزارين تي پيا، موتين سان مڙهيل،
سريون نخنا سون جا ڪانٽن سان ڪڙيل،
سڪڻهارا موهي رنگي لعل رتل؛
لوند لعل لغام سي جن تي سونهن سونا قل.
پيا گردا گرد جڙاؤ ٽيا دوهر مٿي جهل،
دنبالن تي دمچيون پيا چاندي برج چٽيل،
گل ميخن گلزار ڪيا ۽ گاديون برت پٽريل،

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تن تي ڪشيا بالا تنگ بناو سان طرح وڏي تجمل
ساز سمالا سون جا تن ڪيا مشعل وانگ منڊل،
تن جي درشن ۽ ديدار تي ٿيا ملڪ رجوع موڪل،
تازي طنبيلن مون چڙهيا ٻحري پل،
شتابي سان شاه چڙهيو ماڻجهي تهين مهل،
جنهن جو ڏاڪو ڏرتيءَ تي هو منجهه قنڌار ۽ ڪابل،
پلڪ نه ترسيو پير سو جوان نه ڏني جهل،
جڻ موج منجهان درياهه جي اٿلي پوي اٿل،
ڪمائين پيل پٺاڻ تي سڀ اڙد رکي آهل،
ڪڙڪڙ ڳاڏن تي تليا ٿي توفن ڪي تل،
اچن سيهي داروءَ جا پريا قطاريا ڪرهن،
نفيلن ۽ نوبتان چوڏس چنگ وڄن چنچل،
جهجهي جهانه جهڪور ڪئي جرس ڪئي جا پل،
شرنائن سرود ڪيا ڪن ڪرنايون ڪر ڳل،
اڏري افلاطون جا هليا جال جبل،

مطلب ته فني ۽ تاريخي لحاظ کان آندل فقير جو اهو ڪلام تمام قيمتي ۽ سنڌي رزميه شاعريءَ جو شاهڪار آهي، جنهن ۾ شاه شجاع الملڪ ۽ ڪرڙي جي جنگ جو تفصيل سان بيان ڪيو آهي. هن ڪلام ۾ رزميه شاعري جون سموريون خصوصيتون موجود آهن.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"سچل جو ڪلام ۽ ان جا ناشر"

سچل سرمست چوٽيءَ جي شاعرن مان هڪ آهي. جنهن تي سنڌ جيترو به ناز ڪري اوترو بجا آهي. اسان وٽ اهڙو ٻيو ڪو به شاعر ڪونهي، جنهن ايترو سٺو شعر، ايترو گهڻو چيو هجي. افسوس آهي جو هن اعليٰ شاعر جي زندگي ۽ ڪلام تي اڃا ڪو شايان شان ڪم نه ڪيو ويو آهي. اول ته هن ڏس ۾ تمام ٿورڙن ماڻهن قلم کڻڻ کان ڪم ورتو آهي. تنهن ۾ به معياري ڪوشش ڪا هڪ اڌ ملندي سچل جي ڪلام ۽ پيام جي تشريح ۽ تحقيق، سندس اهميت ۽ عظمت بابت ڪا علمي تصنيف ته خير سندس ڪلام جا شايع ٿيل مجموعا به مڪمل ۽ مستند نه ٿا نظر اچن. سندس ڪلام جي اصليت کي اجاگر ڪرڻ بجاءِ انهن ۾ آزاديءَ سان ڦيرگهير جو رستو پيدا ڪيو ويو آهي. نه رڳو ايترو بلڪ اهڙا ناقص ۽ ڌاراڌو شعر به سچل سائينءَ جي نالي سان شايع ڪيا ويا آهن. جيڪي ظاهر ظهور سچل جي مسلڪ جي خلاف ۽ سندس ٻئي سموري ڪلام کان ٻيءَ طرح جا آهن. دراصل اهڙي قسم جي همٿ چراند سچل سان ٿي نه، بلڪ سموري قومي ورثي سان زيادتي آهي. هوڏانهن ان ڏس ۾ ٿي مثال انهيءَ اميد سان پيش ڪجن ٿا ته آئينده سچل سائينءَ جي باري ۾ ذميدارانه رويو اختيار ڪيو ويندو ۽ ڪيس شايان شان نموني پيش ڪرڻ لاءِ اسان جا عالم ۽ محقق جوکو ڏيان ڏيندا.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پرسال ”سچل اڪيڊميءَ“ طرفان هڪ پمفليٽ جي صورت ۾ ”بحرطويل“ نالي سان هڪ لمبو چوڙو شعر سچل سائينءَ ڏانهن منسوب ڪيو ويو آهي. جنهن ۾ همه وحدة الوجود جي مبلغ ۽ انساني عظمت جي پيغمبر شاعر کي هڪ متعصب شخصيت، ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي آهي. ان بابت راقم الحروف ”نئين زندگي“ جي فيبروري ١٩٦٦ع واري اشاعت ۾ مضمون لکيو، اهو ڏيکاريو هو ته، اهڙو فني خواه معنوي معيار کان ڪريل شعر سچي سائين جي ذات والا صفات جي تصنيف ٿي نه ٿو سگهي. ڏهن مهينن جي انهيءَ عرصي ۾ ڪنهن به صاحب ان مضمون کي رد ڪري نه ڏنو آهي مان وري به دعوي سان چوان ٿو ته اهو شعر ڪنهن به صورت ۾ سچل سائين جو ثابت ٿي نه سگهندو. ”اڪيڊميءَ“ وارن کي عرض آهي ته مهرباني فرمائي هن ڏس ۾ تحقيق کان ڪم وٺن ۽ اهڙي شعر جي ترديد فرمائن.

سنڌ يونيورسٽيءَ طرفان بي، اي فائينل جي ڪورس ۾ هڪ ڪتاب ”غزلن جو غنچو“ رکيو ويو آهي جنهن ۾ سچل سائينءَ جي پڻ ڪافين کي غزل طور شامل ڪيو ويو آهي. حالانڪ سچل سائين فارسيءَ کان سواءِ ٻي ڪنهن به زبان ۾ غزل نه چيو آهي. سندس سنڌي ۽ اردو غزل نما ڪافين کي عروض جي بحرن تي پورو ڏسي، ڪي سچو غزل جو دوکو کائي ويا آهن. ”غزلن جي غنچي“ واريون ٻئي موزون ڪافيون موسيقيءَ جي ماترائن تي چيل آهن. جن کي فني خواه معنوي لحاظ کان غزل ڪوٺي نٿو سگهجي. اهي ٻئي ڪافيون مرزا علي قلي بيگ واري رسالي جي صفحي ١٣١ ۽ ١٥٦ تي، سر جهنگلو ۽ سر بروو ۾ داخل آهن. انهن کي غزل سڏڻ، ادبي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صنفن جي فني امتياز کي قائم رکڻ جي لحاظ کان، غلط ۽ نامناسب آهي. ان کري يونيورسٽيءَ جهڙي جوابدار جي با اختيار بزرگن کي گذارش آهي ته سنڌي ادب جي غزل ۽ ڪافيءَ جهڙين مشهور صنفن کي سڃاڻڻ ۾ تميز ڪرائڻ بدران، شاگردن کي همٿ سان گمراه نه ڪيو وڃي. نارو ڪتاب جي پنجين سداريل ڇاپي مان هڪ ڪافي خارج ڪئي وئي آهي؛ اميد ته آئينده ڇاپي ۾ باقي هڪ ڪافي به ڪڍي ڇڏي ويندي، ۽ ڪتاب جي مقدمي ۾ بہ ان موجب اصلاح ڪئي ويندي.

سنڌي ادبي بورڊ طرفان سچل سائين جو سرائڪي ڪلام شايع ڪيو ويو آهي، جنهن جي پڇاڙيءَ ۾ ” اردو ڪلام “ جي عنوان هيٺ، پنجاهه غزل نما ڪافين کي غزل ڏيکاريو ويو آهي. جيڪڏهن معاملو ڪافين کي غزل بڻائڻ تائين محدود هجي ها، تڏهن به وڏي ڳالهه نه هئي، پر هتي ستم بالائي ستم اهو آهي جو سچل سائين جي ڪافين کي ٽوڙي مروڙي، فارسيءَ جي تتبعي ۾ عروض ۾ آڻي، عجيب قسم جي اصلاح بہ ڪئي ويئي آهي. نه فقط ايترو، پر سچل سائينءَ جي استعمال ڪيل ان وقت جي قديم دکني اردو (ريختي) کي جديد لکنوي اردوءَ جو جامو پهرايو ويو آهي. گويا ناداني‌ءَ واري دوستيءَ واري دشمنيءَ جو طريقو ورتو ويو آهي. مطلب ته اصليت کي الڳ ڪري، نقليت جو نمونو پيدا ڪيو ويو آهي.

دراصل، اسان جي ڪلاسيڪي دور جي برگزيده شاعرن جي ڪلام ۾ ترميم يا اصلاح جو معاملو بيحد نازڪ آهي، ۽ ڪنهن بہ فرد ٽوڙي اداري کي ان جو ڪو بہ حق نه ٿو پهچي. تحقيق جي صورت ٻي آهي، پر موقعي، جواز ضرورت يا بهتريءَ بنا، ڪنهن بہ قسم جي ڇيڙ ڇاڙ ـــ قلمي ڪارروائيءَ جو طريقو

ڏاڍو نقصانڪار ثابت ٿيندو. سچل جي باري ۾ جيڪڏهن اسان جو ارادو اردودان طبقي کي اهو ثابت ڪري ڏيکارڻ آهي ته، اسان جو هي شاعر هڪ صديءَ اڳ جديد لکهنوي اردوءَ ۾ شعر چوندو هو. ته اها ڳالهه ناروا ۽ غير صحتمند آهي؛ ان سان سچل جي عظمت ۾ ڪوبه اضافو ڪونه ٿيندو. بلڪ جيڪڏهن سچل سائينءَ جو اهوئي اردو ڪلام ڪافين جي ڪسوٽيءَ تي پرکيو، ته سندس عظمت ۾ ڪابه گهٽتائي ڪانه ڪانه ايندي. عجب جي ڳالهه وري اها جو ادبي بورڊ واري سچل جي سرائڪي ڪلام واري مجموعي ۾، اها ڦير ڦار مرحوم مولانا محمد صادق رانيپوريءَ جي نالي سان آئي آهي، جنهن اهو ڪلام مرتب ڪيو آهي. مون مرحوم مولانا رانيپوريءَ جو نامي مسودو پنهنجي گنهگار اکين سان ڏٺو هو، جنهن ۾ اهڙي ڪابه ڦير ڦار ٿيل ڪانه هئي. الائي اها ڪهڙي موقعي تي، ڪنهن جي طرفان ڪئي ويئي، ۽ سنڌي ادبي بورڊ جهڙي ذميدار اداري جي ڪارپردازن ان کي ڪيئن قبول ڪيو. بهرحال، سچل سائينءَ جي ڪلام جي گهڻگهرن ۾ غلطفهميءَ جي امڪان کي نظر ۾ رکندي، سنڌي ادبي بورڊ کي منهنجي استدعا آهي ته اصل مسودي سان پيهر ڀيٽي ۽ چڪاسي، سچل سائين جي ڪلام ۾ جيڪا به اجائي ڦيرڦار نظر اچي، سا اصل حالت ۾ آندي وڃي.

سچي سائينءَ جو اصلي ڪافيون سنڌ جي مايا ناز اديب مرزا علي قلي بيگ جي رسالي نان ڏسي سگهجن ٿيون، جيڪو مرزا صاحب وڏي تحقيق ۽ تفتيش سان سن ۱۹۰۲ع ۾ شايع ڪرايو هو. ان وقت سچل سائين جا روحاني فرزند، سخي قبول محمد ثانيءَ جن به ناسوتي جامي ۾ حيات هئا. ڪافين جي آخري تصديق به سندن ئي حاضريءَ جي طالب، آندل فقير، ڪان ڪرايل آهي، تنهنڪري ڪافين جي صحت لاءِ اهوئي رسالو مستند ٿي سگهي ٿو. وما علينا الا البلاغ.

سچل سائين جو فارسي ڪلام

سچل سائين هڪ وڏو پرگو ۽ بلند پرواز شاعر ٿي گذريو آهي. سنڌ جو ٻيو ڪوبه شاعر ڪونهي، جنهن مختلف ٻولين ۾ ايترو ڪلام چيو هجي. مرزا علي قلي بيگ جي تحقيق موجب هو پنهنجي انتقال وقت جيڪو ڪلام ڇڏي ويو ان جو تعداد نو لک ڇتيهه هزار، ڇهه سو ڇهه بيت هو.

سچل سائينءَ جو ڪلام سنڌي، سرائڪي، اردو ۽ فارسي زبانن ۾ آهي. هتي سندس فارسي ڪلام جو سرسري جائزو پيش ڪجي ٿو.

فارسي شاعريءَ ۾ حضرت عبدالقادر جيلاني، شمس تبريزي خواجه احمد جام ۽ خواجه فريدالدين عطار جي ڪلام کان متاثر ٿيل ٿو ڏسجي ۽ انهن جهڙن بزرگن جون تصنيفات ڏسي سندس شاعريءَ جو سرچشمو آهن. هو پنهنجي ڪلام ۾ وقتاً فوقتاً انهن بزرگن کي ياد ڪري ٿو. مثلاً:

از شرح غوثيه اي اتقيا
ترجمه اين است ڪلام خدا

گر ڪسي ديوان شمس الحق بخواند باليقين
از خودي آزاد گردد زمن وماڏي بدل
من شدم عاشق به نام آشفتگان
رهه رفيف خواجه احمد جام ماست
راز وحدت نامه خواندم رمز "منطق طير" را
اين چنين فرموده ست آن خواجه عطار ما.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سچل سائين فارسيءَ ۾ غزل، مستزاد، قطع ۽ مثنويءَ ۽ طبع آزمائي ڪئي آهي، ۽ انهن سڀني صنفن ۾ تمثيل ذريعي وحدت الوجود جي وضاحت ڪئي اٿس خيال جي بلندي ۽ معني جي گهرائي سان گڏوگڏ ضايع ۽ بدايع جو به ڪافي استعمال ڪيو اٿس. سندس زبان بلڪل سادي، صاف ۽ تصنع کان پاڪ آهي، جنهن تي سنڌي ۽ هندي زبان جو اثر غالب آهي. ان لحاظ کان سندس فارسيءَ کي سنڌي فارسي يا هندي فارسي سڏيو ويندو ته بيجا نه ٿيندو.

سندس فارسي ڪلام به عارفانو ۽ حقيقي عشق تي مبني آهي، جنهن ۾ تصوف جون تمثيلون پيش ڪيون ويون آهن. سندس سارو ڪلام عوام جي هدايت ۽ نصيحت لاءِ چيو ويو آهي ان ۾ رومانوي شاعرن وانگر جذبات کي اڀارڻ جو سامان نه ملندو، جيئن پاڻ فرمائي ٿو:

اين سخن عشق است ني از شاعري ست
کسي خسان دانند اين اشعار ها.

سندس ڪلام ۾ نازڪ خيالي، سوز و گداز ۽ درد جو ڪافي سرمايو آهي ليڪن زبان جي اها بندش ۽ صفائي نه بلندي جيڪا امير خسرو ۽ حافظ شيرازيءَ جي ڪلام ۾ نظر اينديي. سندس ڪلام جي خصوصيت اها سادگي ۽ اهو جوش آهي، جيڪو حڪيم ثنائي ۽ خواجه عطار جي ڪلام ۾ ملي ٿو. هو پنهنجي خيالن ۽ جذبن کي محاڪات جي ذريعي، سهڻن ۽ پر اثر لفظن ۾ پيش ڪري ٿو. سندس فارسي تصنيفات جو مختصر تفصيل هي آهي.

(١) ديوان آشڪار

هي فارسي غزلن، ننڍين مثنوين ۽ ڪجهه قطعات جو

مجموعو آهي، جو ٽي دفعا شايع ٿي چڪو آهي. پهريون دفعو مير علي مراد خان جي ڪوشش سان، ٻيو دفعو وليداس شڪارپوريءَ جي ڪوشش سان ۽ ٽيون دفعو ورهاڱي کان پوءِ لالا مڪند لعل جي قلبي ڪوشش سان شايع ٿيو.

اهو ڪتاب تصوف جو هڪ املهه ۽ بي بها خزانو آهي ۽ سچل سرمست جي بي خودي، ذوق، مستي ۽ بي باڪي جو ترجمان آهي.

(١) ساقي نامو

هي سچل سائين جي پاوپهن قطعن جو مجموعو آهي، جنهن ۾ ازل جي ساقيءَ کان معرفت جي شراب جي طلب ڪئي وئي آهي. هن ۾ مڪر ۽ رياڪاري زهد عبادت، ۽ انگوري شراب کان پاڻ کي دور رکڻ جي تلقين ڪئي وئي آهي مثلا:

ساقيا اين شراب انگوري
ماڻ خواهم ڪزوست صددوري
لازوال ست آن مئي وحدت
آن بنو شان زهم زمهجوري

(٢) مثنوي تار نامو

هي مثنوي بحر رمل مسدس محذوف ۾ ٢٢٦ شعرن تي مشتمل آهي جنهن ۾ هڪ ساز جي تار جو قصو بيان ڪري، هجر ۽ وصال جي حقيقت کي آشڪار ڪيو ويو آهي. جهڙي طرح مولانا روم هڪ بينسريءَ جي صدا کان متاثر ٿي، انسان جي اصليت ۽ حقيقت جي تمثيل پيش ڪئي آهي تهڙي طرح سچل سائين تار جي ذريعي معرفت جي مخفي راز کي ظاهر ڪيو آهي.

(٤) مثنوي راز نامو

هي مثنوي به بحر رمل مسدس محذوف ۾ آهي، ۽ منجهس ٨٦٣ شعر آهن. هن ۾ ننڍين حڪايتن ۽ تمثيلن جي رستي تصوف جي مشهور معروف وحدت‌الوجود جي مسئلي جي تبليغ سان گڏ خود شناسيءَ جي تعليم ڏني ويئي آهي، ۽ جڳهه جڳهه تي اهوئي سوال دهرايو ويو آهي ته:-

کيستم من کيستم من کيستم
در تحير مانـــده ام تا چيستم

(٥) مثنوي گداز نامو

هن مثنويءَ ۾ ٢٠٨ شعر آهن ۽ رمل مسدس محذوف جي بحر تي آهن. هن ۾ پختن دليلن ۽ واضح مثالن سان عشق جي سوز و گداز جو بيان ڪيو ويو آهي ۽ ڏيکاريو ويو آهي ته پنهنجي هستيءَ کي فنا ڪرڻ کان پوءِ ئي بقا جي منزل حاصل ٿيندي آهي. ايمان بالغيب جي تعليم لاءِ هيٺيان شعر ڪيڏا نه دلڪش آهن.

باارادات چاه کنديون بود.	آب نا ديده ڪه دردبدن بود،
گل‌بود بيرون کشيدن اي‌پسر.	بعد ساعت آب آيـد در نظر،
اين برد برغيب آوردن يقين.	تا کشيدن آب بيرون از زمين.

(٦) مثنوي عشق نامو

هي مثنوي به بحر رمل مسدس محذوف ۾ آهي، جنهن ۾ ١٥٢ شعر آهن. هن ۾ انسان جي عظمت جو نعرو بلند ڪندي عقل جي قيل قال ۽ عشق جي وجد ۽ حال جو بيان ڪيو ويو آهي. شاعر عقل ۽ عشق جون موشگافيون ڪندي هن نتيجي تي پهچي ٿو ته:-

عقـل راداني که در تقليد شـد
عشق راخواني که صد توحيد شد

(٧) مثنوي درد نامو

هن مثنويءَ ۾ ڪل ٨٦ شعر آهن ۽ بحر رمل مسدس محذوف ۾ چيل آهي. هن ۾ درد عشق جي واردات جي تشريح ڪندي ڏيکاريو ويو آهي ته بيدرد نامرد هوندو آهي ۽ نامرد کي خدا جي راهه نه ملندي آهي- آخر ۾ دليلن سان ثابت ڪيو ويو آهي ته:-

اين جمله جهان ذات حق است
آن ذات همه صفات حق است.

(٨) مثنوي رهبر نامون

هي مثنوي ٥٢١ شعرن تي مشتمل آهي ۽ بحر رمل مسدس محذوف ۾ آهي. هن ۾ رياڪار مرشدن جي قلعي کولي سچي عارف ۽ ڪامل مرشد جي تعريف ڪئي ويئي آهي. هن مثنوي ۾ شاعر هڪ سوداگر جي حڪايت پيش ڪري تمثيل ذريعي ٽن قسمن جي ماڻهن جو بيان ٿو ڪري. پهريان عام ماڻهو آهن جيڪي ڪاڏي پيتي جون شيون خريد ڪندڙ آهن. انهن جي زندگي ورد وظيفي تائين محدود آهي. ٻيا زرين لباس ٿا خريدڪن. اهي خاص ماڻهو آهن، جيڪي ڪشف ڪرامت جي منزل کان اڳتي نه ٿا وڃن. ٽيان وري اهي بادشاه آهن، جيڪي لعل ۽ گوهرن جا خريدار آهن. اهي سچا عاشق آهن.

(٩) مثنوي وصلت نامو

هي سيني مثنوين کان وڏي آهي. جنهن ۾ ٩٠٥ شعر آهن. هي به بحر رمل مسدس محذوف جي وزن تي آهي هن ۾ حمد خدا، نعت رسول ۽ منقبت صحابه، کان پوءِ ڪجهه بزرگان دين جا واقعا آهن. ان کان سواءِ آدم جي تخليق جو بيان ڪندي ساڳيو ئي وحدت الوجود جو نعرو الاپيو ويو آهي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيڪو منصور حلاج جي شهادت جي بيان تي ختم ٿئي ٿو. هن ۾ حقيقي محبوب سان ملڻ جا رستا به ڏسيا ويا آهن ۽ پاڻ فرمائي ٿو ته:

هرکہ مي خواهد کہ حق واصل شود
اندرين وصلت همہ حاصل شود

(۱۰) وحدت نامو

هي لمبو نظم آهي جيڪو ٦٤ بندن تي مشتمل آهي. هرهڪ بند ۾ ڇهہ هم قافيہ مصراعون آهن، ۽ هرهڪ مصرع جو وزن فعلن فعلن آهي. هن ۾ به تصوف جي ان نڪتي جي وضاحت ڪئي وئي آهي ته وحدت ۽ ڪثرت ٻئي هڪ آهن. ڪائنات ۾ جو ڪجهہ آهي، اهو صفات جي صورت ۾ نظر اچي ٿو، ۽ اهو عين ذات آهي. شاعر نعرو هڻي چوي ٿو ته:

حقاکہ زخود سخن راست گفتم- اشک ازديد روانم
کنم از درد بيانم- نہ هينم نہ همانم- همہ سرسجانم

(۱۱) بحر طويل

هي غزل نما قطع جي صورت ۾ هڪ طويل نظم آهي، جيڪو سچل سائين ڏانهن منسوب ڪيو ويو آهي. هن ۾ لفظي، معنوي ۽ تاريخي لحاظ کان بيشمار غلطيون آهن. انهي کانسواءِ سچل سائينءَ جي آفاقي مسلک تي پورو نہ ٿو اچي. شايد ڪنهن اناڙي ملا هي نظم لکي عارف سچل ڏانهن منسوب ڪيو آهن.

" سچل سائينءَ جو آفاقي پيغام "

سچل سائين پنهنجي زماني جو بي نظير شاعر ٿي گذريو آهي. هن کان پوءِ اڄ تائين سنڌ ۾ اهڙو شاعر پيدا ٿي نه سگهيو آهي. هو هڪ سالڪ مجذوب ۽ الاهي اسرار جو عارف هو. تصوف جو ڪوبہ نڪتو ناهي جنهن تي سچل سائين پنهنجي مخصوص انداز ۾ روشني نہ وڌي هجي.

هو هڪ مسلمان شاعر هجڻ جي حيثيت ۾ پنهنجي آفاقي پيغام جا سمورا دليل قال الله ۽ قال الرسول سان وٺي ٿو ۽ ثابت ٿو ڪري تہ اهو دين آفاقي آهي، جنهن تي ڪنهن بہ گروه جي اجاره داري ناهي. هي چوي ٿو، " رسمن جي قيدي ۾ قابض بت پرستي آهي تنهن ڪري رسمن جا بت ڀڃي ڏولاڪ جي شاه سان عشق رکڻ گهرجي " (راز نامو)

سچل سائين هڪ پڪو ۽ سچو موحد هو، سندس عقيدي موجب خدا جو تصور ملاحظہ ڪيو:

" خدا ڪريم آهي. رحمان ۽ رحيم آهي. سميع ۽ بصير آهي. هو عليم ۽ خبير آهي. هو حي و قيوم ۽ ڪارساز آهي. جو سڀني کان بي نياز آهي (راز نامو)

ان کان پوءِ بارگاه رسالت ۾ عقيدت جو اظهار هن ريت ٿو ڪري: " مصطفيٰ (صہ) سرور ڪائنات آهن. ڪائنات سندن قدمن جي هيٺيان آهي. سندن راهہ حق جي راهہ آهي. جنهن انهيءَ راهہ کي ڇڏيو سو گمراهي ۾ پيو. " (رازنامو)

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سچل سائين عاشق رسول (صہ) آهي، ليڪن سندس عشق رسمي ۽ تقليدي ناهي. هن حقائق تي نظر وجهي، ڪامل يقين سان دين کي قبول ڪيو آهي. هو واڪا ڪري چوي ٿو:

" هي رستو خيالي ۽ تقليدي ناهي. رسول پاڪ (صہ) جو رستو توحيد ۽ تحقيق جو رستو آهي. " (رازنامو)

شريعت جي مڪمل پابندي ڪرڻ کان پوءِ طريقت جا مرحلا طئي ٿو ڪري ۽ فنا في الله جي متاهين منزل تي پهچي ٿو، جتي کيس هر طرف کان وحدت نظر ٿي اچي. ان ڪري هو " وحدت‌الوجود " جو نغمو الاپي چوي ٿو:

" اصل ۾ وحدت هئي ۽ وحدت مان ڪثرت ظاهر ٿي. جهڙي طرح درياه مان حباب بڻيا، موجون آيون ۽ ڪنن ڪڙڪا ڪيا. ڪمند مان ڳڙ مٺائي مصري ۽ نبات بڻيا، ۽ هڪ ڏاڻي مان ڪيترائي وڻ ٻوٽا ۽ ميوا پيدا ٿيا. ڪپهه جي ڪڪڙي جو مثال وٺو، ان مان ڪيترن قسمن جا ڪپڙا تيار ٿين ٿا، ڪوٽ پتلون، سلوار، دستار وغيره اهي سڀ مثال وحدت ۽ ڪثرت جا آهن " (رازنامو)

ان کان پوءِ عشق جي رمزن کي هن طرح ظاهر ٿو ڪري:

" عشق هڪ بي ڪنار بحر آهي ۽ هميشه موجون ماريندو رهي ٿو. عشق جي ابتدا ۽ انتها نه ٿيندي آهي. نااهلن کي اها خبر ڪانهي هن ڳالهه جي خبر فقط عارفن کي آهي."
(رازنامو)

" عشق خدائي رازن جو خزانو آهي. هو عاشقن کي پاڻ تي فدا ڪندا آهن. عشق خدا جو دين آهي عشق اهڙي شيءِ ناهي جيڪا لڪي ۾ اچي سگهي. دنيا ۾ عشق کان سواءِ

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻي ڪابہ حق جي راھ ناھي. جڳ ۾ عشق جي بادشاھي آھي، ٻئي جي ناھي. “ (عشق نامو)

” عشق جي خبر ڪتابن ۽ مدرسن مان نہ پوندي. ڪتابي علم يوناني علم آھي. جنھن مان ڪجھہ بہ حاصل نہ ٿيندو. ان ۾ فقط ” قيل قال “ آھي. وجد ۽ حال ناھي، عاشقيءَ کان سواءِ ٻيا علم فاسقيءَ ۾ داخل آھن. علم يوناني کي شيطاني علم سڏڻ گھرجي ڇو جو ان ۾ مڪر ۽ فساد کان سواءِ ٻيو ڪجھہ بہ ڪونھي. (رازنامو)

سچل سائينءَ جي عقيدي ۾ الاھي عشق جو ماخذ بہ بارگاہ رسالت آھي ھو چوي ٿو تہ ” عشق جو سرچشمو سرڪار دوعالم جن جي ذات آھي. عاشقيءَ جي علم کي مصطفي (ص) جن آندو ان کي مرتضي رض جي زبان ظاھر ڪيو. ان کي فقط ” صادق اليقين “ طالب حاصل ڪري سگھيا“

سچل سائين انسان جي تخليق جو باعث بہ عشق کي ٿو سڏي ۽ ان جي عظمت جو بيان ھن ريت ٿو ڪري:

” الله پاڪ حضرت آدم کي پنھنجي عشق مان پيدا ڪيو ۽ کيس مخلوقات ۾ اعلي ڪيو پوءِ ان ۾ پنھنجو مخفي راز سمائي کيس عشق جي امانت عطا ڪئي. “ جڏھن عشق جي امانت مخلوق آڏو پيش ٿي تڏھن آسمانن ۽ زمينن ۾ ڪوبہ اھڙو ڪونہ ھو، جيڪو اھا امانت کڻي سگھي. آخرڪار اھو بار انسان کنيو ۽ ”ظلوما جھولا خطاب حاصل ڪيو. “

”ظلوما جھولا“ جي معنيٰ سچل سائين ھن ريت ٿو ڪري:

” ظلم جي معنيٰ آھي پنھن جي سرڪش نفس کي مارڻ ۽ جھل جي معنيٰ آھي خود پرستي کان پاسو ڪرڻ. ھڪ الستي عھد آھي ۽ ٻيو ” قالوبليٰ “ جو قول“ (عشق نامو)

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سچل سائين جي خيال موجب انسان کي ڪائنات جو جوهر بنائي دنيا جي خلافت جو خرقو عطا ڪيو ويو، مگر هو هتي اچي سڀ ڪجهه وساري ويٺو ۽ پنهن جي حقيقت کان غافل ٿي ويو.

انهيءَ غفلت مان بيدار ٿيڻ لاءِ ڪس خود شناسيءَ ڏانهن توجهه ٿو ڏياري ۽ چوي ٿو ته "پنهنجي هستيءَ جي ديوار کي ٽوڙي ڇڏ. گدائي جو لباس لاهي دل جي اک کي بيدار ڪر ۽ جسماني جامي کان ٻاهر ٿي. (گدازنامو)

انهي هستي لاءِ انهيءَ هستيءَ جي جسماني حصار کي ٽوڙڻ لاءِ اڳ ۾ رسم رواج جي قيد ما نڪرڻو پوندو. ان کان پوءِ تحقيقي منزلون طئي ڪرڻيون پونديون. سچل سائين وحدت جي واديءَ ۾ اچي ڪثرت جا ڪوٽ ڀڃي ٿو ڇڏي ۽ حسد ۽ حق جي هيڪڙائيءَ جو هوڪو ڏيندي چوي ٿو:

پيا ڪوئي ڄاڻ محض گناهه، هر ڪنهن صورت آپ الله!

اکيان کول تماشا ويکمن، صاحب صورت ساري هي،

ايڏو اوڏون اهوني دلبر، چؤ طرف چوڌاري هي،

انهي منتاهين منزل تي هو منصوري نعرو به هڻي ٿو ۽ چوي ٿو:

مين خدا، خدائي اپڻي، خود وچ آ پيوسي،

اي سڀ حسن اساڏا هويا، جنهن وچ آ ڪڙوسي،

چار مڪان رهئي وچ ڪتان، ڪٿ مڪان ڪيتوسي،

لامڪان مڪان اساڏا، "سچل" نام ڪيوسي

منصوري نعري هڻڻ مان ڳڏ سچل سائين گدائي وارا سڀ ڳرا گمان ٽوڙي ٿو ڇڏي ۽ الاهي عشق جا نغما ٿو آلاپي

چوڙ گمان گدائي والا، شملا ٻڌ چا شاهي دا.

غير خيال گذارن دل تي، غمزه هي گمراهي دا.

هر ڪنهن طرفون ٿارڪ ٿيون، ڪم ڪرين ڪج ڪلاهي دا.
آپ سچائي انالحق آکين، مائهن عشق الاهي دا.

سچل سائين اهڙو ڪلام صرف بي خودي جي حالت ۾ چوي ٿو. جڏهن مٿس وجداني ڪيفيت طاري ٿئي ٿي ۽ حقيقي حال ۾ اچي ٿو تڏهن منصوري دم هڻي "همه اوست" جي ٻولي ڳالهائي ٿو، مگر جڏهن هن تان حال جو غلبو هٽي ٿو ۽ سندس موج ۽ مستيءَ جو درياه ماٺو ٿو ٿئي تڏهن نيڪ نيتيءَ سان چئي ٿو ڏي: "من نمي گويم اناالحق، يارمي گويد بگو" ٻئي هنڌ ڳالهائي ٿو ته:

گر به خود باشم مذاهب دار دينداري ڪنم
ورنه خود بيرون شدم تا نيست برمن اين خطا.

هونءَ به سچل سائين جو منصوري نعرو سندس غرور ۽ تڪبر جي ڪري نه آهي، سندس خودي ۽ ٻين جي خوديءَ ۾ وڏو فرق آهي. سندس خودي به بي خوديءَ مان حاصل ٿئي ٿي. هو چوي ٿو: "هڪ ماڻهو هڪ ڏيو کڻي سج ڏسڻ لڳو ڪيس هڪ عارف ڳالهايو ته ڏئي سان سج کي ڏسي نه سگهبو."

" سج کي سج سان ئي ڏسي سگهجي ٿو،

پاڇو روشنيءَ کي قابو ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو ته پاڻ فنا ٿي ويندو.

ڪافور هوا کي پڪڙڻ جي ڪوشش ڪئي ته پاڻ هوا ٿي ويو.

انهن مثالن کي سامهون رکي غور ڪبو ته معلوم ٿيندو ته خودپرستي جي ديوار کي ڪيرائڻ کان پوءِ ئي حق جي ذات جو مشاهدو ماڻي سگهبو." (رازنامو)

اهڙي طرح فرعون ۽ منصور جي بي خوديءَ ۾ وڏو فرق ٿو ڀاسي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

” فرعون خود پرستيءَ جي بت ٽوڙڻ کان سواءِ خودي جو نعرو هنيو.

منصور ٻاڻ ڪي سراسر حق چوڻ ۾ خود نمائي نه ڪئي. هن صرف حق نمائي ڪئي ۽ حق تي رهيو. فرعون پنهن جي غرور واري خوديءَ سان خوار خراب ٿيو مگر منصور پنهن جي حق پرستي واري خودي سان قرب الاهي حاصل ڪري ذات ۾ سمائجي ويو. “ (وازنامو)

مٿين مثالن مان معلوم ٿئي ٿو ته سچل سائين جي پرستي ۽ خودي ” تخلقوا با اخلاق الله “ جو پورو پورو تفسير آهي. هو هن منزل تي عبديت جي پردي مان ٻاهر اچي الوهيت جي رنگ ۾ رڱجي ٿو وڃي ۽ چوي ٿو ته:

سوئي ڪم ڪريجي جنهن ۾ الله آپ بڻيجي،
وچ ميدان محبت والي، دم دم قدم ڌريجي،
اها تڪبير فنا في والي، پهلي پهر پڙهجي،
مار نقارا ” اناالحق “ دا، سولي سر چڙهيجي،

معرفت جي انهيءَ منزل تي انسان جو مقام بلند ٿي ٿو وڃي ۽ سوريون ملڻ منجهي ايمان جو جزو بڻجي وڃن ٿيون.

يڪسان ڪرد به من ڪفرو اسلام
درون بتخانه و ڪعبه مڪانم.

سچل جو مقام مذهب جي فروعي ۽ منجهيل مسئلن کان تمام مٿي آهي. سندس مسلڪ ۾ عصبيت، فرقه پرستي يا گروه بندي جائز ناهي. هو هر صورت ۾ پنهن جي محبوب جو مشاهدو ڪري ٿو ۽ وسيع پيماني تي انساني برادريءَ جي دعوت ٿو ڏئي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ پڙائي ٿو ته:

اوهان جنهن کي هندو سڏيو ٿا، سو نه ٻي ديـن آهـي نه اسلام ۾ آهي، هو هندي، سنڌي يـا شامي ناهي، هو نه سفر ۾ آهي نه حضر ۾. هو ته پاڻ بادشاهه آهي ۽ پنهـنجي مـدد پاڻ ڪري ٿو."

انهن مثالن مان اندازو لڳائي ٿو سگهجي ته سچل سائين هڪ "بي نظير آفاقي" شاعر آهي، جيڪو قـدم قـدم تـي اخوت ۽ مساوات جي تبليغ ٿو ڪري.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مضمون/مقالو

ڏيڍ صراڻيو آهي اڻ ڏٺل جي، جيءَ سيکڻ جو ڏٺل واڻنل
رڳو ڏيک ويک ۾ ڏٺل ڏٺا وارو ڪينهي. ميٺ محبت ۾ پڪي
ٺوڙهي ڏونگر ڪمان به ڪٺائو ٿيو لڳي. پلاٽ گلاب يا رابيل جو گل ته
آهي ڪين جو هٿ لائينس ته ڪومائجي وڃي. هي اهڙو
گل آهي جنهن جي سرهاڻ سان ڪئين نسل واسجي ويندا.
هڪواري ڪهڻ سنڌ ۾ به پول پڌا ته ڄڻ لاءِ جڪڙجي
ويندو. ڏٺل اڻ ڏٺل جو ته سنڌو ڻي ڪونه. ايندڙ ويندڙ
کي پيار جو هڏ ته اهڙو سپنڌ پڌ پوڇڏي جو چڙهيون
هڻندي به نه ڇڄي. جيڻ ڦٽڪي تيش ڦاسي واري ڪار
ايڻ هجي به چوند! پليو ٿينيو ٿي ته اهڙي ڏيهه جي اهڙي ڳهه ۾ آهي جن جي
الادب ۾ **پيائي** واري **پ** آهي ئي ڪانه. وٽن اڻ ڪٽ پيار ۽ اڻ ميو مان آهي.
نفرت ۽ ويڇن جي پڌايل شهرن ڏانهن ويندڙ رستو ڪانئڻ گهڻو ڏور آهي.
هونئن ته جيجل جي جهولي ۾ جيڪا پاڇاري پولي سکيو آهي انهي ۽ اقتصاديات
۾ ايم-اي ڪئي اٿس پر انسانذات سان محبت ۽ دل لڳي جا جيڪي به هٿاڻا ن
امتحان آهن سي سمورا پاس ڪيل اٿس. اڳي ٿي انسانيت سان اٿاهه پيار
رکندڙ ويتر مرحوم حامي صاحب جي مرڪ مان سرڪي مليس ته اصلي سچو مرڳ
بڻجي پيو.

هيءُ سچ جو پوڙڳ، جيون جي ٿيٿهين منڊ ماٺيڻ ڏي سنڌو ۽ جي رهواسين جي
اڻيي سپنڌ سنوارڻ لاءِ هٿ پير هڻندڙن لاڙڪاڻي ضلعي جي رتوديرو شهر ۾ پنهنجي
پيرٿيل ديس واسين لاءِ پيو پڙهي ۽ ڪڙهي. هڪڙو آءٌ به آهيان انهن مان
جي ڪانئس انسان دوستي، ميٺ محبت ۽ ريت پريت جا سبق پيا وٺون. اهاپي
ڳالهه آهي ته پنهنجي يا ڏيري جي سادڻ نه ڏيڻ سبب مان اهي ورتل سبق ياد
ڪري نه سگهيو آهيان.

پنهنجي ڌرتي تي اهڙو ڪو به ماڻهو مونکي نٿو سُجهي جنهن منجهس
ڏاريائپ محسوس ڪئي هجي بشرطيڪ اهي ماڻهوءَ ۾ پنهنجائپ
جي سگنڌ ڪي سنگهڻ جي اندري هجي.

حامي مرحوم ڪانسواءِ ڊاڪٽر عبدالمجيد ميمڻ، سنڌ جي واڻن تي الڻو
بارينڌڙ اڻ مٽ شاعر استاد بخاري ۽ سام جو ڳهنگهرو سچاڻ اديب، شاعر
لطيف سائين جي پولي ۽ سنيهي جو پرچارڪ، سنڌڙي وهي ۾ و ڏ و
انسان. اهو آهي **قاضي مقصود گل**.

'سرڪش سنڌي'

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود هجن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو ڀورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book

سورهہ سنڌي ادب جي واٽس ايپ گروپ جي لنڪ:

https://chat.whatsapp.com/Ccc0pAnEJWk79h92OCt6Nu